

Lingua e cidade
I Xornadas sobre lingua e usos

Edición a cargo do Servizo de normalización lingüística da UDC

A Coruña 2005

Servizo de Publicacións
Servizo de Normalización Lingüística

Universidade da Coruña

Lingua e cidade. I Xornadas sobre Lingua e Usos. A Coruña. Servizo de Normalización Lingüística da UDC. A Coruña. Universidade da Coruña, Servizo de publicacións – Servizo de Normalización Lingüística. 2005. 232 páxinas. 17 x 24 cm. Cursos-Congresos-Simposios nº 81. Índice: páxinas 5-6. Depósito Legal: C - 2671 / 2005. ISBN: 84-9749-175-0.

Edición:

Universidade da Coruña, Servizo de Publicacións,
Servizo de Normalización Lingüística
<http://www.udc.es/publicaciones>
<http://www.udc.es/snl>

Entidades colaboradoras:
Real Academia Galega
Xunta de Galicia. Dirección Xeral de Política Lingüística

©Universidade da Coruña

Distribución:

Galicia: CONSORCIO EDITORIAL GALEGO. Estrada da Estación 70-A,
36818, A Portela. Redondela (Pontevedra). Tel. 986 405 051.
Fax: 986 404 935. Correo electrónico: pedimentos@coegal.com

España: BREOGÁN. C/ Lanuza, 11. 28022, Madrid. Tel. 91 725 90 72.
Fax: 91 713 06 31. Correo electrónico: webmaster@breogan.org.
Web: <http://www.breogan.org>

Deseño da cuberta: Julia Núñez Calo.
Imprime: Lugami Artes Gráficas

Reservados todos os dereitos. Nin a totalidade nin parte deste libro pode reproducirse ou transmitirse por ningún procedemento electrónico ou mecánico, incluíndo fotocopia, gravación magnética ou calquera almacenamento de información e sistema de recuperación, sen o permiso previo e por escrito das persoas titulares do copyright.

Índice

Limiar do presidente da Real Academia Galega	7
Prólogo do vicerreitor de Extensión Universitaria e Comunicación	9
Presentación da directora do Servizo de Normalización Lingüística	11
<i>O GALEGO NA UNIVERSIDADE DA CORUÑA. ANTÓN ÁLVAREZ SOUSA.....</i>	15
<i>O CENTRO E A PERIFERIA. A VIVENCIA DO EMPREGO DO GALEGO NA CORUÑA. XURXO SOUTO.....</i>	51
<i>A LINGUA GALEGA NOS ESPAZOS URBANOS. SITUACIÓN E PERSPECTIVAS. HENRIQUE MONTEAGUDO.....</i>	65
<i>O PROCESO DE NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA DE TRES CIDADES GALE- GAS: SANTIAGO DE COMPOSTELA, VIGO E FERROL. I. SOCORRO GARCÍA CONDE.....</i>	83
<i>O PROCESO DE NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA DE TRES CIDADES GALE- GAS: SANTIAGO DE COMPOSTELA, VIGO E FERROL. II. BEATRIZ BASCOI MACEIRAS.....</i>	89
<i>O PROCESO DE NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA DE TRES CIDADES GALE- GAS: SANTIAGO DE COMPOSTELA, VIGO E FERROL. III. MARTA SOUTO...</i>	97
<i>OS MEDIOS DE COMUNICACIÓN E O USO DO GALEGO NA COMARCA DE FERROL. I. HENRIQUE SANFIZ.....</i>	105
<i>OS MEDIOS DE COMUNICACIÓN E O USO DO GALEGO NA COMARCA DE FERROL. II. MARÍA ARES SANMARTÍN.....</i>	109
<i>OS MEDIOS DE COMUNICACIÓN E O USO DO GALEGO NA COMARCA DE FERROL. III. RAMÓN LOUREIRO.....</i>	115
<i>A ACTIVIDADE CULTURAL E A DEFENSA DA LINGUA GALEGA NA CIDADE DE FERROL. FINA CASAL.....</i>	119
<i>O GALEGO EN FERROL: A HISTORIA. LAURA TATO FONTAÍÑA.....</i>	127

<i>O GALEGO E A CIDADE DA CORUÑA. PASADO E PRESENTE. I. SABELA RIVAS.....</i>	133
<i>O GALEGO E A CIDADE DA CORUÑA. PASADO E PRESENTE. II. XOSÉ LUÍS AXEITOS.....</i>	135
<i>O GALEGO E A CIDADE DA CORUÑA. PASADO E PRESENTE. III. MARÍA PILAR GARCÍA NEGRO.....</i>	139
<i>A CONTRIBUCIÓN AO PROCESO DE NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA DE PARTIDOS POLÍTICOS, SINDICATOS, INSTITUCIÓN E ASOCIACIÓN QUE DESENVOLVEN O SEU LABOR NA CIDADE DA CORUÑA. I. A reivindicación da lingua galega nas décadas de 1960 e 1970. FRANCISCO FERNÁNDEZ REL....</i>	145
<i>A CONTRIBUCIÓN AO PROCESO DE NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA DE PARTIDOS POLÍTICOS, SINDICATOS, INSTITUCIÓN E ASOCIACIÓN QUE DESENVOLVEN O SEU LABOR NA CIDADE DA CORUÑA. II. FRANCISCO PEÑA...</i>	161
<i>A CONTRIBUCIÓN AO PROCESO DE NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA DE PARTIDOS POLÍTICOS, SINDICATOS, INSTITUCIÓN E ASOCIACIÓN QUE DESENVOLVEN O SEU LABOR NA CIDADE DA CORUÑA. III. LUCÍA VEIGA LÓPEZ.....</i>	165
<i>POSIBILIDADES DE DINAMIZACIÓN LINGÜÍSTICA E CULTURAL NO MUNDO DA EMPRESA. I. DANIEL ROMERO.....</i>	169
<i>POSIBILIDADES DE DINAMIZACIÓN LINGÜÍSTICA E CULTURAL NO MUNDO DA EMPRESA. II. Xoguem os a gañar. TUCHO CALVO.....</i>	179
<i>POSIBILIDADES DE DINAMIZACIÓN LINGÜÍSTICA E CULTURAL NO MUNDO DA EMPRESA. III. Librería Couceiro: A Coruña. A nosa historia. CARME COUCEIRO.....</i>	181
<i>POSIBILIDADES DE DINAMIZACIÓN LINGÜÍSTICA E CULTURAL NO MUNDO DA EMPRESA. IV. ANTÓN LADO.....</i>	183
<i>A RECUPERACIÓN DA TOPOANTROPONIMIA E A PERDA DE REFERENTES CULTURAIS PARA A MOCIDADE. XOSÉ RAMÓN FREIXEIRO MATO.....</i>	191
<i>DRETS LINGÜÍSTICS FONAMENTALS DE LA CIUTADANIA EUROPEA. ORIOL RAMÓN I MIMÓ.....</i>	205
Conclusións.....	227
Anexo. Programa das xornadas.....	229

Limiar

XOSÉ RAMÓN BARREIRO FERNÁNDEZ

A Universidade da Coruña e a Real Academia Galega asinaron, xa no ano 1992, o primeiro convenio de cooperación para a realización do I Curso de Lingua e Literatura Galegas coa finalidade de que o profesorado da Universidade participase destas xornadas. Ao longo destes anos celebráronse estes cursos cunha periodicidade anual e aos que asistiron, preferentemente, os alumnos da Universidade.

Sen incorrer en ningún tipo de catastrofismo é indubidable que a lingua galega está experimentando cuantitativamente unha redución de galegofalantes especialmente nas cidades, e cualitativamente cun importante retroceso no seu uso correcto.

Por iso a profesora Goretti Sanmartín Rei, responsable pola Universidade da Coruña da dirección deste curso que hoxe se inaugura, propuxo a celebración das I Xornadas sobre Lingua e Usos, iniciativa que foi aprobada pola Reitoría da UDC e pola Presidencia da Real Academia Galega, interpretando que é a lingua e o seu uso os que precisan dunha atención prioritaria.

A realización destas xornadas pon, ademais, de manifesto a importancia de programar actividades conxuntas entre as dúas institucións.

A Real Academia Galega, a través do seu arquivo e da súa biblioteca, abertos a todos os investigadores galegos e non galegos, pero preferentemente utilizados polos alumnos e profesores da Universidade da Coruña, xunto con proxectos como a Biblioteca Virtual Galega, levado a cabo tamén xunto coa UDC, a nosa institución presenta un servizo á universidade e moito máis especificamente aos universitarios da Coruña e, por iso, entende que deben ser ampliados os ámbitos de colaboración entre as dúas institucións.

Agradecemos ao Excmo. e Magfco. Sr. Reitor D. José María Barja, ao Excmo. Sr. Vicerreitor de Extensión Universitaria e Comunicación, D. Luís Caparrós e, moi especialmente, á profesora e directora do Servizo de Normalización Lingüística, Goretti Sanmartín Rei, a sensibilidade e o entusiasmo que puxeron na organización e realización destas IXornadas sobre Lingua e Usos, baixo o título «Lingua e cidade», pensadas única e exclusivamente como un servizo á comunidade universitaria da Coruña/Ferrol.

Prólogo

LUIS CAPARRÓS ESPERANTE

A combinación das dúas palabras que forman o título das xornadas que aquí se recollen, lingua e cidade, avivará en calquera lector non especialista suxestións mixtas e non sempre previsibles. Quero pensar que dependerá, máis que da súa situación social e xeográfica, da súa resistencia activa e lúcida á comodidade dos tópicos.

O tópico máis vello e persistente procura máis ben a asociación de lingua galega e medio rural. Asociación exclusiva, atención. Non importa que a realidade desminta esta imaxe, que máis que debuxar unha realidade social agocha un obxectivo social nada inocente. O galego, recluso no ámbito familiar dos avós e da aldea, asociado unicamente a gaitas e a celtismo folclórico, sería axeitada materia museística, algo bonito e inútil, cultura castrexa propia para ser encerrada entre vitrinas no fantasmagórico Castro da Cultura que se constrúe nestes días sobre Compostela.

A universidade, pola súa propia vocación crítica, non pode aceptar este estado de cousas e moito menos contribuír á consumación desa imaxe nada inocente. Non somos os universitarios como aqueles clérigos medievais que falaban en latín. Usamos naturalmente o inglés –o latín actual– cando hai que falar nun congreso internacional, do mesmo modo que pasamos ao español cando imos a Buenos Aires ou Málaga, mais a ningún científico galego lle resulta absurdo discutir sobre microbioloxía mariña na súa lingua natural. Esa é palabra clave. Natural.

A universidade actual esfórzase por romper os muros imaxinarios que a afastan da cidade no seu sentido máis amplo, pois hoxe a cultura máis viva e dinámica nace e se desenvolve no medio urbano, e tan urbano é A Laracha como A Coruña, Fene como Sada ou Ferrol. Ninguén ten que aprender os nosos mozos como comentar en galego o último festival de Vilar de Mouros ou as dificultades do dereito procesual. Como é natural.

O que non é natural, o que fire a nosa sensibilidade é que haxa aínda estudantes galegofalantes, que foron galegofalantes durante o ensino medio, que optan polo español cando chegan ás aulas universitarias. Sabemos que esta situación está a mudar, mais aínda queda moito traballo por diante. Agora hai que dicilo: tampouco é natural a tendencia histórica á marxinalización da lingua galega, como non o é a inversión desa tendencia. Ou acaso son naturais as causas da pobreza en África, a deforestación da Amazonia ou o dominio mundial do inglés?

Xurxo Souto desmontou nestas xornadas, coa súa viveza habitual e coa forza dos feitos, o tópico persistente da castelanización da cidade da Coruña. Outro tanto podería dicirse, e díxose, do caso de Ferrol. Non hai espazo aquí para confrontacións ou divisións interesadas. Tan patrimonio noso é a torre de Hércules como o galego. A lingua, afortunadamente, é tan plural como os seus falantes e necesita do apoio de todos, sen exclusións. A Universidade da Coruña quer estar en primeira liña nesa defensa, grazas moi especialmente ao Servizo de Normalización Lingüística da Universidade da Coruña, con Goretti Sanmartín Rei á fronte. Desde a reactivación deste servizo, hai agora dous anos escasos, levamos percorrido moito treito. Aprobouse un Regulamento de usos da lingua galega na Universidade da Coruña, estamos a traballar nun plano de normalización lingüística, realizáronse estas primeiras xornadas que agora presentamos e imos xa pola segunda edición do premio Luísa Villalta a iniciativas normalizadoras. Mais nada podería facernos sentir máis orgullosos que escoitar o galego como lingua natural no día a día dos docentes, do persoal de administración e dos estudantes.

Presentación

GORETTI SANMARTÍN REI

Grazas pola vosa presenza e a vosa participación, esperemos que activa e frutífera, nestas «I Xornadas sobre Lingua e Usos», un ciclo que comezamos coa intención de ocupármonos da lingua non como unha abstracción ou entelequia que adubía o noso carácter de galegas e galegos, senón como un instrumento de comunicación que só nos seus usos podemos contemplar como «real» e «concreto», no mesmo sentido que Luísa Villalta lle deu ao seu libro póstumo, *En concreto*, entre cuxos contidos esenciais figuran a reflexión sobre a cidade e a lingua. Antes da súa «Viaxe», ofrécenos a súa premonición e a súa forza ao indicarnos o seguinte no poema titulado «Nomes»:

Os lugares gardan instantes humanos nos seus puños fechados:
son os nomes

Cando eu paso e vou de acó para acolá
e volvo tras ulir os lindeiros urinados da Cidade
os nomes que ninguén non escoitou aínda en toda a súa extensión
ábrenseme en flores dunha perdida primavera
Barrunto que silenciosamente cambiarían o repouso
da indiferencia fonética que habitan no estómago das casas
por podérense un día levantar, saír andando
até a dignidade humana e o misterio da memoria
abrindo os brazos estendidos cara a nós
que esvaramos esquecidos
através da inviarábel xeografía derrubada

Os nomes ansían coñecer
 deixar de ser cativos do estandarte
 –de tanta tristura–
 e reviver no muro mil veces derruído dos Castros
 que se volve a levantar con cada amañecida
 entoar a pregaría ao deus Arminio alá na ponte do Grelle
 onde o mar debulla as maldicións benévolas dos suicidas
 e rir como rin en Riazor as riolas de gaivotas
 que non poden saír da campa estridulante, ceu doméstico
 remontando polo val de Labañou até onde o vento ven do alto
 e rube o Peruleiro e segue a aba toda dun confín non estreado
 un confín irredutíbel como o que cada carta trai ao lombo
 do seu sobre fechado

Os seixos dos nomes van depositándose moi fondo
 no esquecemento do río de Monelos
 alí onde ninguén teima desafiar a propia morte
 para tráerlles aos nenos que corren polos bairros
 –nenos nenos aínda– e confesar
 o cotidianos que nacemos desde que fomos onte
 confesar que de verdade os Mallos mallan
 que a Gaiteira aínda ven de Agrela asubiando cara ao mar
 e no Montealto, no de Outeiro e mais nas Moas
 permanecen os ares insepultos que nos foron dando forma
 no molde verbal dos ventos que habitamos

Os nomes somos nós
 e cando acenden os seus rótulos atávicos
 as aspas dos muíños derrubados
 marmullan o farelo afirmativo do futuro

Tras recollermos, pois, esta preocupación polas interaccións lingüísticas, quizais nada máis acaído que unha primeira ollada ao contexto que nos rodea e condiciona, ao espazo en que traballamos, en que vivimos, en que amamos,... E porque xulgamos que a universidade non pode ser unha illa desconectada do mundo que a rodea, queremos unir a nosa pescuda sobre a realidade sociolingüística da Universidade da Coruña ao estudo dos diferentes contextos de uso na sociedade urbana coruñesa e ferrolá. Compartimos a idea

de que a implicación da institución universitaria co proceso de normalización lingüística posúe unha relevante dimensión ao constituír esta un referente social de prestixio e ao posibilitar a extensión do idioma ás diferentes áreas do saber, un feito que coadxuva a unha dignificación que debe atravesar de xeito transversal todos os ámbitos de coñecemento. Porén, pouca significación tería este empeño se para o levarmos a cabo non establecésemos un diálogo coa cidadanía das comarcas da Coruña e Ferrol, e fundamentalmente, cos axentes máis activos e dinámicos que favorecen a visibilidade do noso idioma e propoñen iniciativas e solucións para rematar co seu ostracismo social.

Xustamente con este ánimo, para que o esforzado traballo de moitas persoas non fiquen nunha gabeta, senón que poida converterse nun instrumento útil para a recuperación de usos da lingua galega, presentamos ao inicio destas xornadas un resumo do estudo sobre a situación da lingua na Universidade da Coruña, levado a cabo por un equipo de persoas dirixidas polo sociólogo e profesor desta Universidade Antón Álvarez Sousa, a quen agradecemos persoalmente o esforzo e a dedicación, e a quen lle pedimos desculpas pola tensión a que o sometemos desde o Servizo de Normalización Lingüística para podermos contar canto antes cun volume que pronto será publicado, para cumprir así unha débeda histórica da UDC que, devagariño, mais sen pausa, camiña cara a un compromiso cos usos do galego que se concreta en que este idioma sexa o seu traxe de todos os días e en que, se así non for, as persoas que habitan nas comarcas da Coruña e de Ferrol sinalen a institución e denuncien que vai núa pola rúa. Agardamos, pois, que nestas xornadas teñamos o maior número de prendas para o inverno. Dámoslle xa a palabra ao profesor Antón Álvarez Sousa.

*O galego na Universidade da Coruña*¹

ANTÓN ÁLVAREZ SOUSA

No inicio da investigación que realizamos sobre a situación da lingua galega na Universidade da Coruña partimos dunha serie de postulados teóricos que están relacionados co coñecemento-aprendizaxe, co uso –funcións– e coas actitudes da poboación de Galicia en xeral ante a lingua galega e que, á súa vez, se reflicten nos membros da Universidade da Coruña.

Tomamos como base tamén o feito de que tanto o coñecemento-aprendizaxe como o uso están a experimentar un gran cambio nos últimos anos, un cambio que está relacionado coa emigración da poboación do campo á cidade. Pero ademais cambiou a postura dos habitantes das nosas cidades con respecto ao galego, e isto débese aos novos valores da poboación en xeral, mais en gran parte ao proceso de autonomía e ás accións de normalización lingüística que se levaron a cabo mediante o sistema de ensino e os medios de comunicación de masas (fundamentalmente a televisión e a radio galegas).

Estes cambios de coñecemento-aprendizaxe, do uso e das actitudes ante o galego hai que observalos en combinación coas distintas funcións da lingua. Os cambios non soamente están en relación co feito de saber falar máis ou menos en galego, senón que tamén afectan o proceso de aprendizaxe e a composición da propia estrutura de subsistemas dentro da lingua galega, de tal forma que se pode estar pasando dunha lingua que era fundamentalmente falada a unha lingua que xa se sabe ler e escribir en maior medida que falar. Se iso vale para sabela, vale máis para empregala: contamos cun importante colectivo de persoas que non a falan mais que a empregan na escrita, por exemplo cando se relacionan coa administración.

¹ Este texto sintetiza as conclusións do traballo *Análise sociolingüística da Universidade da Coruña* que realizamos para a Universidade da Coruña, onde poden verse as características detalladas (de procedemento, metodolóxicas e de mostraxe) desta investigación.

Isto está relacionado co tema da diglosia, e pode responder á pregunta de se se está a dar unha clara situación de diglosia na Universidade da Coruña, motivada por decisións internas e externas a esta institución.

Partimos igualmente de que as condicións sociais de existencia das persoas condicionan o seu comportamento lingüístico, tanto no coñecemento como no uso ou nas actitudes. Se clasicamente o galego se empregaba no mundo rural, é máis probable que aquelas persoas que naceron e foron socializadas nos primeiros anos de vida nese hábitat teñan unha actitude máis positiva cara a certos aspectos da lingua galega.

Porén, iso non quere dicir que dominen mellor que outros colectivos certos aspectos cultos da lingua, como pode ser a lectura ou a escrita. Consideramos que o maior dominio da lectura e da escrita está na xente nova polo feito de ter un nivel de escolarización máis elevado e de ter que cursar obrigatoriamente materias de galego.

Agora ben, se a procedencia rural e a asociación a certas profesións son a base do galego –polo menos do galego empregado para falar–, que pasará no futuro se a xente marcha do rural e certas profesións asociadas ao uso do galego son abandonadas?

Outra variable que tamén esperabamos que influíse era o sexo. O galego, ao estar asociado ao aspecto simbólico co rural e, por tanto, clasicamente co rústico –aínda que na actualidade tamén se asocie o rural co romántico–, as mulleres contan cunha menor probabilidade de utilizalo que os homes, pois a cultura dominante incúlcalles un comportamento que debe tender máis á «delicadeza»². Iso non quere dicir que as novas xeracións de mulleres non conten cun maior coñecemento que os homes do galego escrito, pois pode considerarse que, ao teren que loitar máis para superar a desigualdade de xénero, son máis cumpridoras que os homes no ámbito académico.

Compararemos algúns datos da actualidade cos dun estudo que se lle fixo ao alumnado no ano 1994³. Esta tendencia é moi importante para poder facer previsións de futuro do galego na nosa universidade.

Remataremos esta intervención cunha breve reflexión sobre o futuro das linguas⁴ e do galego, e comentaremos as posibles contribucións á mellora da súa situación desde a Universidade da Coruña.

COÑECEMENTO DO GALEGO

Para analizarmos o coñecemento do galego centrarémonos en catro parámetros básicos: entendelo, sabelo falar, sabelo ler e sabelo escribir. De cada un deles analizamos en que

² Cf. Giddens, A., *Sociología*, Alianza, Madrid.

³ Cf. Veira, J. L., *Informe socioestadístico sobre coñecimiento, actitudes y uso de la lengua gallega entre los estudiantes de la Universidad de La Coruña*, Mimeo.

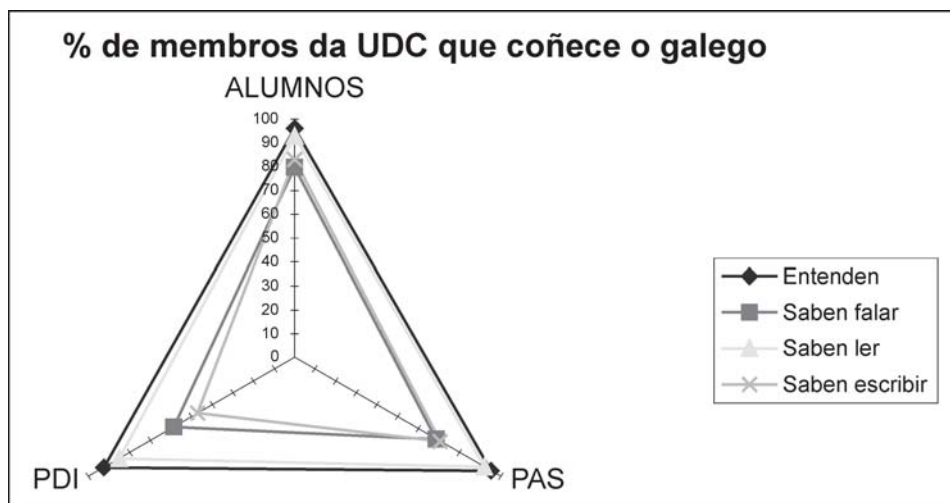
⁴ Cf. Crystal, D., *La muerte de las lenguas*, Akal, Madrid, 2001; Hagège, C., *No a la muerte de las lenguas*, Paidós, Barcelona, 2001.

medida se coñece moi ben, ben, regular ou mal. Comezamos dando conta da suma das categorías ‘moi ben’ + ‘ben’ e consideramos que esas persoas teñen coñecementos do galego.

Táboa 1

Comprensión do galego dos membros da UDC			
% que entende, sabe falar, sabe ler e sabe escribir en galego ('moi ben' + 'ben')	Colectivos		
	ALUMNADO	PAS	PDI
Entende	95,97	95,38	92,43
Sabe falar	79,71	68,82	58,84
Sabe ler	92,84	92,15	85,14
Sabe escribir	82,99	70,60	47,11

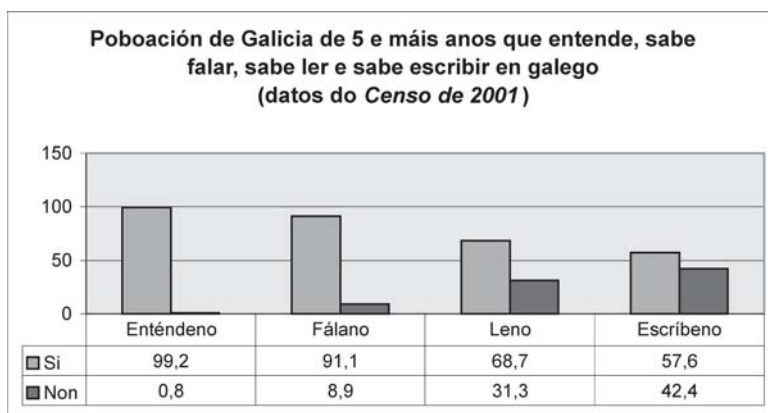
Gráfica 1

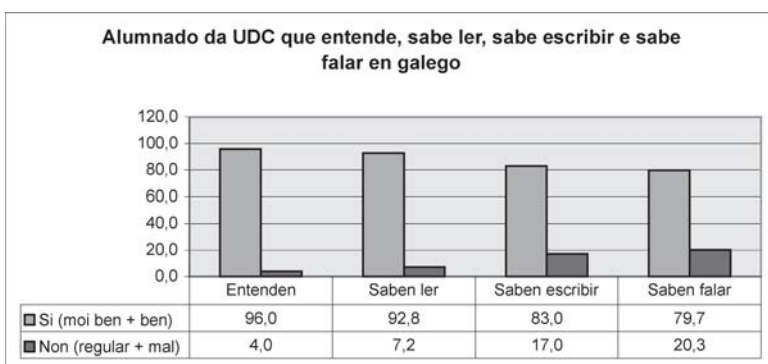
No cadro e no gráfico anterior pódese apreciar a estrutura que está a tomar a lingua galega na actualidade, de tal xeito que a porcentaxe dos distintos colectivos que o saben falar é inferior xa á dos que o saben ler, no caso do alumnado –que é quen vai marcar a pauta do futuro– e no caso do PAS é mesmo inferior á das persoas que o saben escribir.

Se comparamos os datos dos membros da UDC cos de Galicia no seu conxunto segundo os do censo do ano 2001, ocorre que en Galicia aínda temos unha estrutura da lingua viva –sábese falar máis que ler e escribir–. Porén, nos distintos colectivos da UDC –alumnado, PAS (persoal de administración e servizos) e PDI (persoal de investigación)– a situación é ben distinta.

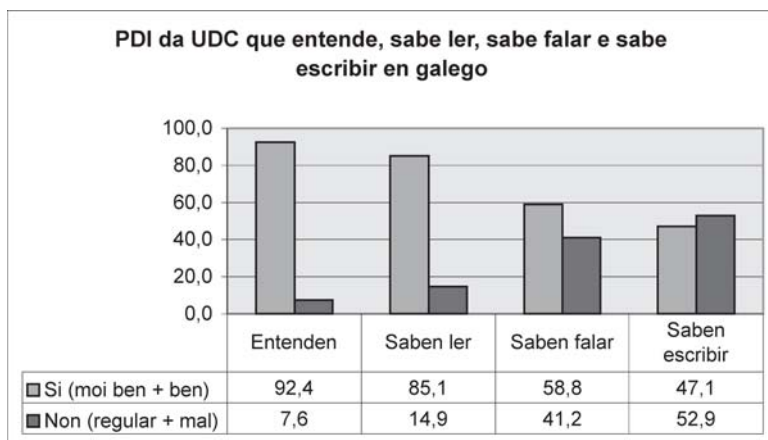
Gráfica 2

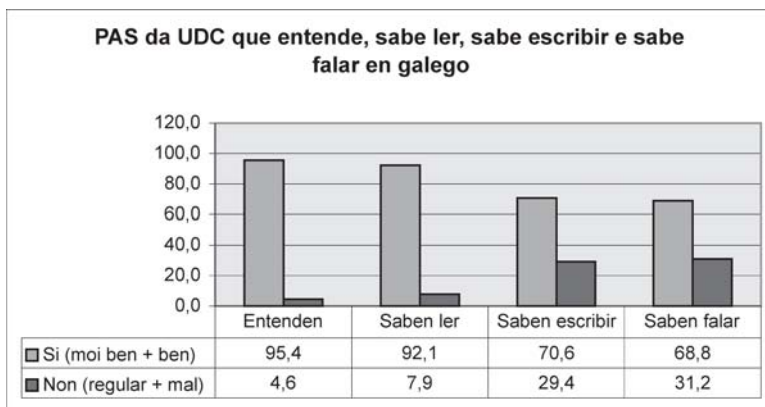
Gráfica 3

Gráfica 4

Gráfica 5

Se diferenciamos a socialización en galego como lingua materna e a socialización en galego como lingua aprendida, resulta unha gran diferenza entre o galego que se coñece en xeral en Galicia e o galego dos/as universitarios/as: o galego na poboación en xeral é froito dunha aprendizaxe como lingua materna, e o galego que se coñece na universidade consiste nunha lingua aprendida despois dun primeiro proceso de socialización. Isto reflíctese no seguinte cadro que expón a orde do coñecemento do galego en Galicia en comparación cos membros da Universidade da Coruña.

Esquema 1

ORDE QUE OCUPAN OS DISTINTOS TIPOS DE COÑECEMENTO DO GALEGO SEGUNDO O COLECTIVO UNIVERSITARIO				
	Orde			
	1º	2º	3º	4º
Galicia (datos do Censo do ano 2001)	Entende	Sabe falar	Sabe ler	Sabe escribir
Alumnado da UDC	Entende	Sabe ler	Sabe escribir	Sabe falar
PDI da UDC	Entende	Sabe ler	Sabe falar	Sabe escribir
PAS da UDC	Entende	Sabe ler	Sabe escribir	Sabe falar

A lingua que temos como inicial primeiro sábese falar, despois ler e despois escribir. Unha lingua que é aprendida con posterioridade e non de xeito vivo primeiro sábese ler, despois escribir, e falala resulta o máis difícil.

Agora ben, aínda que estamos a falar do persoal da UDC en xeral, cómpre sinalar que existe unha diferenza importante entre o alumnado, o PDI e o PAS en canto á orde de saber falar e saber escribir. O alumnado sabe escribir en maior medida que falar, o PDI sabe falar en maior medida que escribir. Isto débese a que o alumnado pertence a xeracións

que aprenderon as regras da lingua na escola, mentres que o PDI sabe o galego que aprendeu como lingua inicial e, noutros casos, posteriormente, nunha sociedade que se expresaba de xeito bilingüe e a necesidade de entenderse fixo que a aprendese «de xeito libre».

No caso do PAS, aínda que na da variable idade se asemelle máis ao persoal docente e investigador que ao do alumnado e, por tanto, inicialmente non recibise de xeito maioritario ensino en galego na escola, logo tivo que aprender a escribir por esixírselle nas oposicións unha proba de galego.

USO DO GALEGO

USO DO GALEGO PARA AS DISTINTAS FUNCIÓNS DA LINGUA

Para analizar o uso do galego na familia, cos amigos e cos veciños, e cos outros membros da comunidade universitaria, consideramos conxuntamente as categorías dos que a usan ‘sempre’ + os que a usan ‘habitualmente’.

Táboa 2

Uso do galego dos membros da UDC			
% que usa o galego ('sempre' + 'habitualmente')	Colectivos		
	ALUMNADO	PAS	PDI
Na familia	34,91	27,55	21,66
Cos/as amigos/as	22,53	16,44	15,01
Cos/as veciños/as	25,98	18,71	15,14
Co PAS	18,81	15,31	13,20
Co alumnado	16,46	12,47	9,21
Co profesorado	12,79	11,03	10,47

No uso do galego temos que diferenciar as distintas persoas coas que establecemos relación, xa que é distinta a lingua que falamos segundo as persoas con que nos comunicamos e, por tanto, resulta distinta a función da lingua.

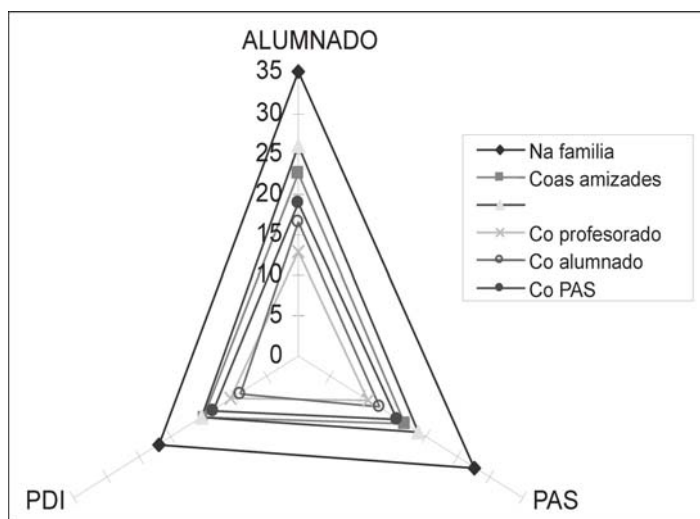
Con quen menos fala galego o alumnado é co profesorado, mais tamén o propio profesorado co alumnado e entre si fala galego en menor medida que coas outras persoas. O PAS con quen menos fala galego tamén é co profesorado, e tamén fala galego nunha porcentaxe moi baixa co alumnado. Isto necesita unha explicación: se establecemos unha relación asimétrica de poder dentro da institución universitaria, podemos dicir que con aquel colectivo que ten o máximo poder é co que menos se fala en galego, e así claramente é o castelán a lingua empregada nas relacións de poder.

Pola contra, a familia é o contexto onde máis falan galego os distintos colectivos; así, é na estrutura onde a comunicación é máis fluída e está menos condicionada polas relacións institucionais e de poder onde máis se fala o galego.

Urxe, por tanto, tomar medidas para que no ámbito institucional se manteña polo menos a estrutura de comunicación en galego de igual xeito que se dá nos ámbitos máis familiares. Mentres non se faga iso, a lingua está desempeñando unha función de dominio *antinatura* nos termos que indicou Bourdieu, ou de diglosia en termos máis socio-lingüísticos.

No gráfico pode verse perfectamente como o emprego do galego se vai reducindo a medida que pasamos dos ambientes familiares aos do poder institucional.

Gráfica 6

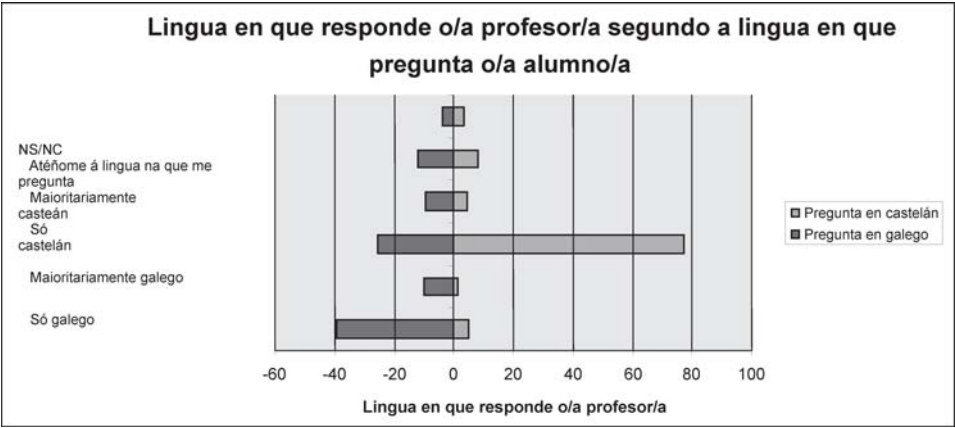

Esta redución é debida a que en gran parte existe unha disposición do profesorado a contestar en castelán aínda que o alumnado pregunte en galego (25,4%), a predisposición a contestar en galego aínda que o/a estudante pregunte en castelán é moi baixa (5,1%).

Táboa 3

Comparativa da lingua en que pregunta o/a alumno/a e en que contesta o profesorado		
Lingua en que contesta o/a profesor/a	Lingua en que pregunta o/a alumno/a	
	Pregunta en castelán	Pregunta en galego
Só galego	5,1	39,6
Maioritariamente galego	1,6	9,8
Só castelán	77,1	25,4
Maioritariamente castelán	4,7	9,6
Atéñome á lingua en que me pregunta	8	11,8
NS/NC	3,4	3,8
Total	100	100

Gráfica 7

Aínda que hai profesores/as que contestan en galego se o/a alumno/a pregunta en castelán, é moito máis elevada a porcentaxe de profesorado que contesta en castelán se o estudantado pregunta en galego. No caso dos/as alumnos/as que preguntan en castelán contéstanlle na mesma lingua o 77,1%; no entanto, no caso do alumnado que pregunta en galego, só lle contesta na mesma lingua ao 39,6%, é dicir, practicamente a metade de correspondencia que se dá en castelán.

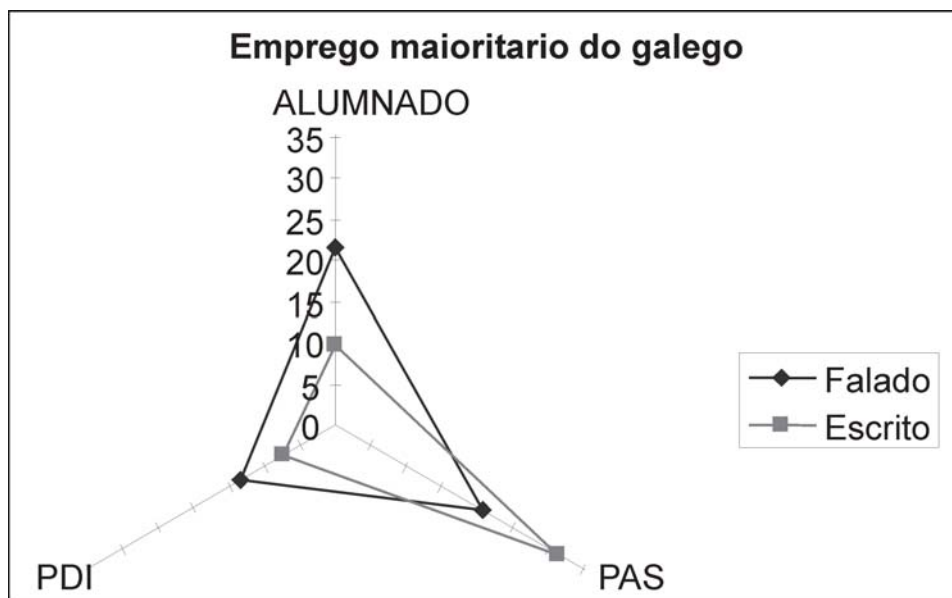
IDIOMA FALADO OU ESCRITO MAIORITARIAMENTE

Ademais de considerar o emprego do galego en ambientes específicos, é interesante ter coñecemento do uso daquelas persoas que falan ou escriben maioritariamente en galego, así como das razóns que aducen para facelo.

Táboa 4

Emprego maioritario do galego dos membros da UDC			
% membros da UDC que empregan o galego -falado ou escrito- maioritariamente	Colectivos		
	ALUMNADO	PAS	PDI
Falado	21,36	20,42	13,25
Escrito	9,60	31,22	7,17

Gráfica 8

O alumnado é o colectivo que máis **fala** o galego maioritariamente, seguido polos membros do PAS e do PDI. Porén, as persoas que máis o empregan no ámbito da **escrita** son os membros do PAS, a moita distancia do alumnado e do PDI. Isto vén motivado, sen dúbida, pola obriga que existe para este colectivo de redactar os documentos administrativos en galego. Aínda así, a porcentaxe é moi baixa e non chega a acadar, no caso do PAS, a razón de 1/3.

O *costume e a comodidade* son as **razóns** máis xeneralizadas que se indican para **falar** o galego ou o castelán. Porén, a medida que afondamos nas razóns polas que se adquire ese costume ou esa comodidade, comeza a haber grandes diferenzas entre as persoas que falan maioritariamente galego ou castelán:

- Por considerala a súa lingua propia: máis do 80% de todos os sectores da UDC que falan galego consideran que esa é a súa lingua propia. Porén, soamente considera que o castelán é a súa lingua propia un 63,58% do PDI, un 57,27 % do PAS e un 47,72% do alumnado.
- Por causa do deficiente dominio da outra lingua no tocante á fala: no caso das persoas que falan galego, só un 11,82% do alumnado aduce como razón a de que non domina ben o castelán, mais non existe practicamente no caso do PAS e do PDI. Porén, entre as persoas que falan maioritariamente en castelán unha ampla porcentaxe aduce un deficiente dominio do galego.

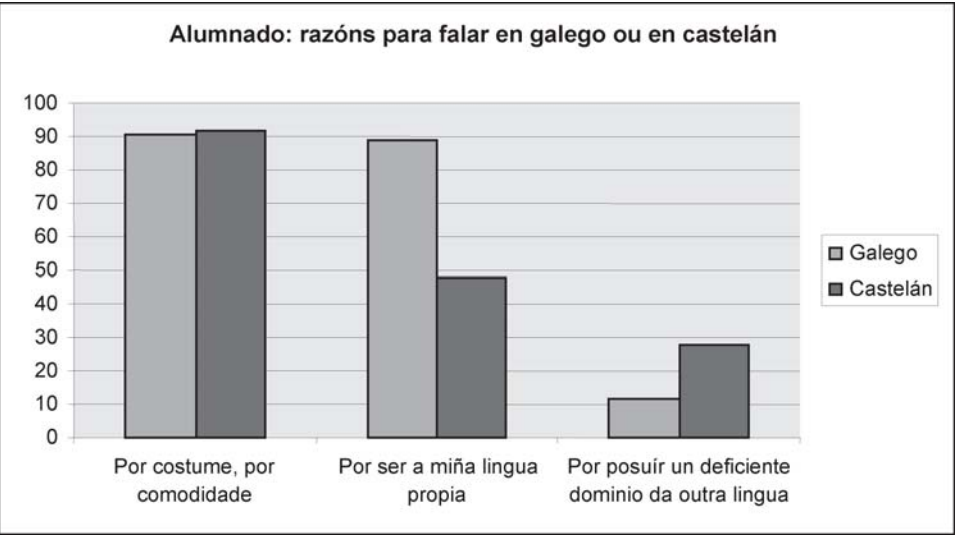
Táboa 5

Razóns polas que fala maioritariamente en galego			
	Alumnado	PDI	PAS
Por costume, por comodidade	90,65	83,82	81,61
Por ser a miña lingua propia	88,7	84,7	86,0
Por posuír un deficiente dominio do castelán falado	11,82	0,00	1,16

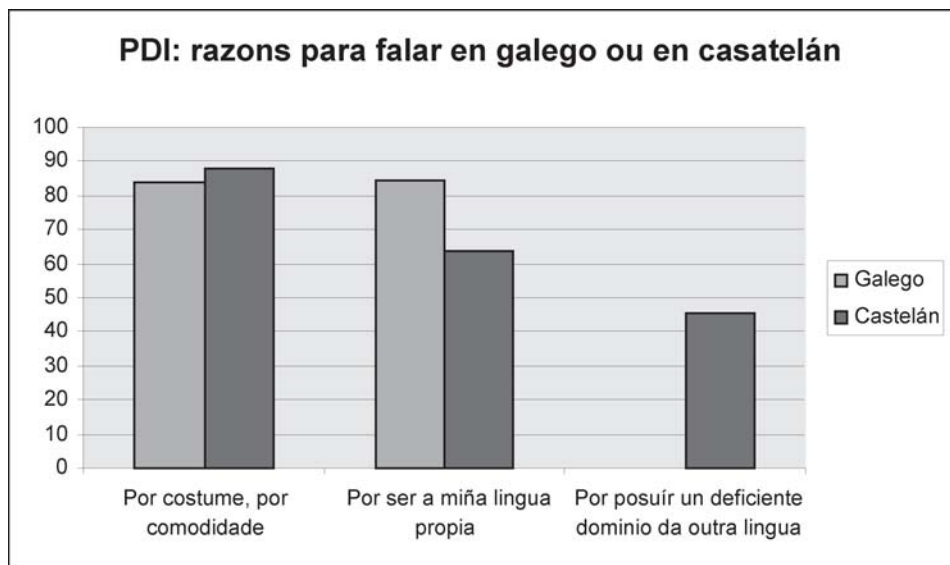
Táboa 6

Razóns polas que fala maioritariamente en castelán			
	Alumnado	PDI	PAS
Por costume, por comodidade	91,63	88,17	86,14
Por ser a miña lingua propia	47,72	63,58	57,27
Por posuír un deficiente dominio do galego falado	27,83	45,57	35,80

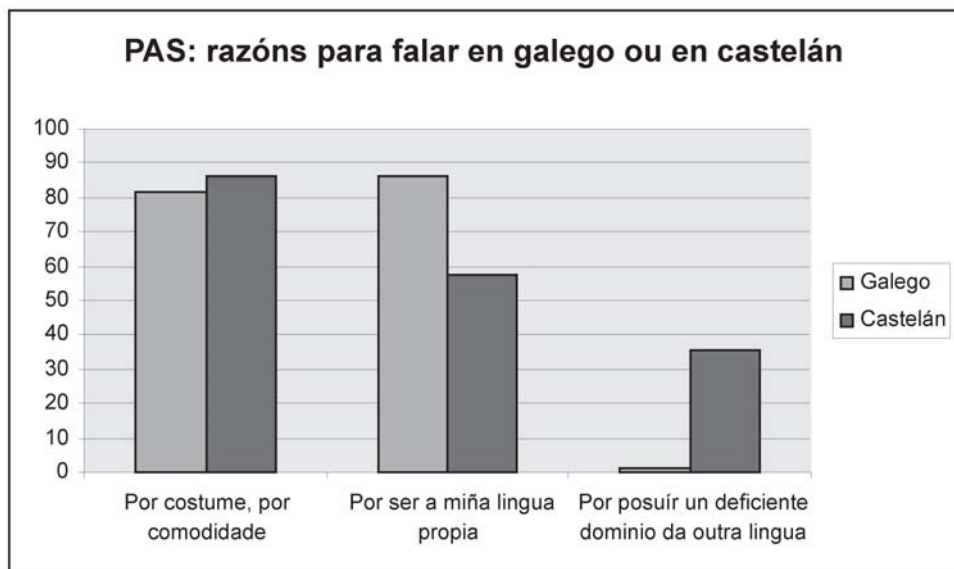
Gráfica 9

Gráfica 10

Gráfica 11

No que respecta ás **razóns** polas que empregan o galego ou o castelán na **escrita**, achamos que é moito máis elevada a porcentaxe das persoas que o fan en castelán por costume ou por comodidade que a porcentaxe das que o fan en galego. Agora ben, ao aducirmos as razóns máis profundas atopámonos co seguinte:

- As que o fan en galego por considerar que é a súa lingua propia ultrapasan as que o fan por costume ou por comodidade; isto quere dicir que existen persoas que, motivadas pola súa conciencia de cumpriren co deber, prefíren escribir en galego aínda que se sintan incómodas, debido a que lles proporcionaron un ensino en que non se promocionaba o galego.
- Só existe un pequeno grupo dentro do alumnado que o fai en galego porque non domina o castelán, mais apenas se dá no PAS e non existe ningún no PDI.
- Con respecto ao castelán, é superior o número de persoas que o fan por costume ou por comodidade que por consideralo a súa lingua propia. No caso do alumnado, pasa a duplicarse a cifra e tamén é moito máis alta nos outros sectores.
- É bastante elevada a porcentaxe das persoas que empregan o castelán por posuíren un deficiente dominio do galego escrito, o cal, no caso do PDI, é máis do 50%.

As conclusións que se poden tirar son claras: existe moita xente que emprega o galego escrito, aínda que se sente incómoda, porque considera que é o seu deber. Existe outro importante grupo que non o fai, aínda que sente que é a súa lingua, porque non sabe facelo. Xa que logo, urxe tomar medidas urxentes para que adquiran o dominio do galego escrito.

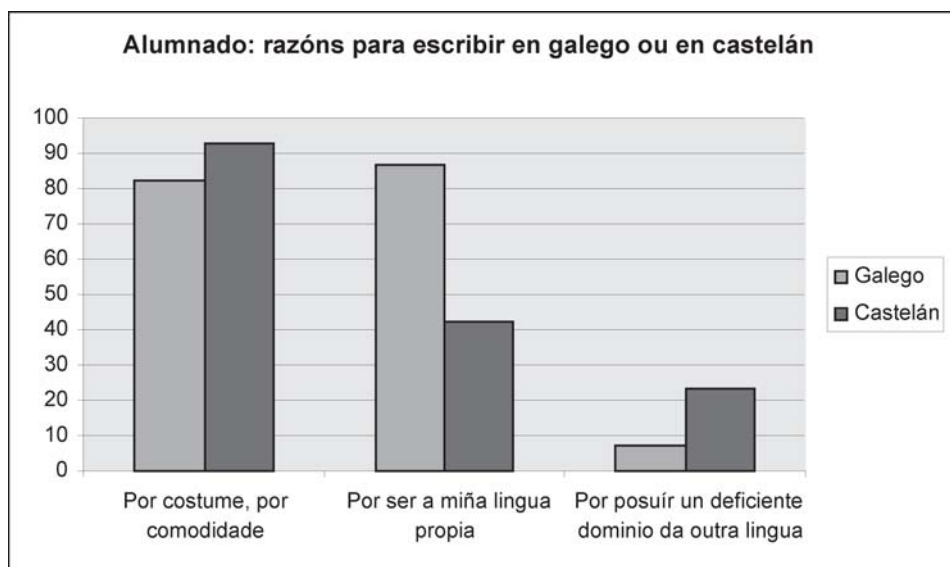
Táboa 7

Razóns polas que usa maioritariamente o galego na escrita			
	Alumnado	PDI	PAS
Por costume, por comodidade	81,96	66,67	54,48
Por ser a miña lingua propia	86,84	88,89	57,89
Por posuír un deficiente dominio do castelán escrito	7,0	0,0	1,5

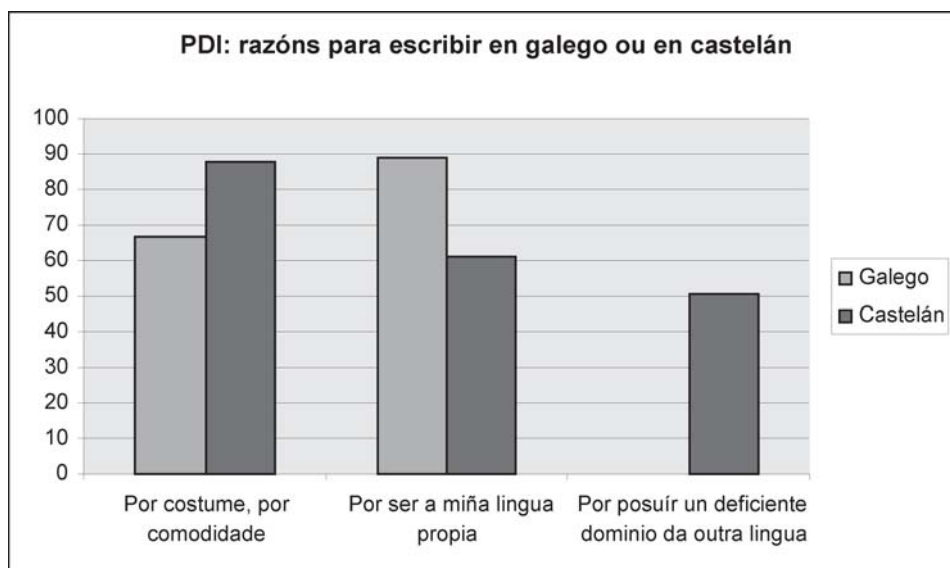
Táboa 8

Razóns polas que usa maioritariamente o castelán na escrita			
	Alumnado	PDI	PAS
Por costume, por comodidade	92,63	87,60	90,07
Por ser a miña lingua propia	42,43	60,88	59,07
Por posuír un deficiente dominio do galego escrito	23,13	50,60	38,79

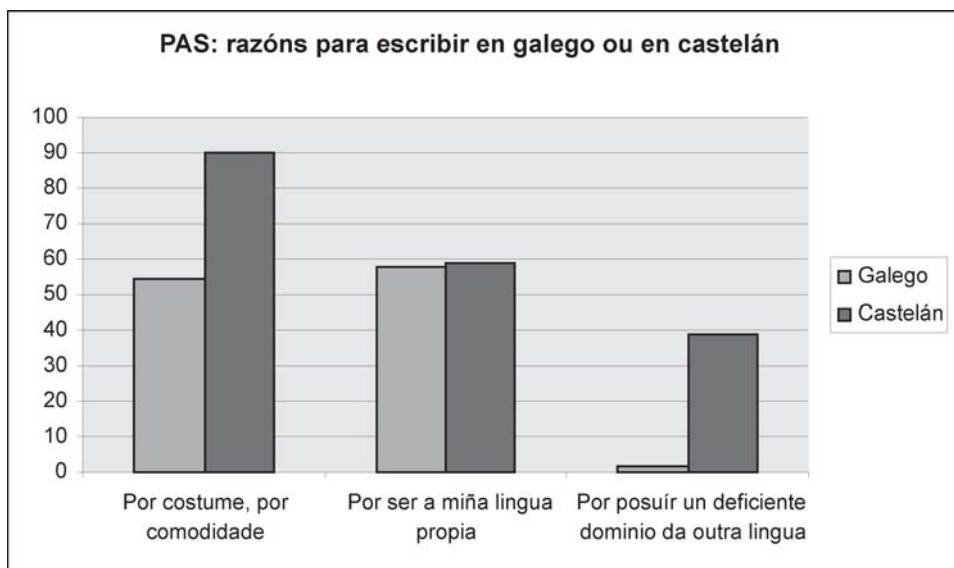
Gráfica 12

Gráfica 13

Gráfica 14

Con respecto á relación entre fala e escrita, nos tres colectivos –alumnado, PDI e PAS– soamente unha porcentaxe inferior ao 50% das persoas que empregan o galego na fala o mantén na escrita. No caso do alumnado, do 21,3% que o emprega na fala, soamente un 8,5% o segue a manter na escrita. No caso do PDI, dun 20,5% soamente o mantén un 13,8%; o 17,9% restante, ata chegar ao 31,7%, que o emprega na escrita, procede de xente que fala en castelán pero escribe en galego. É dicir, temos unha porcentaxe superior de PAS que fala castelán e escribe en galego que de PAS que fala en galego e escribe en galego.

Táboa 9

ALUMNADO		Emprega maioritariamente na escrita			Total
		Galego	Castelán	NS/NC	
Emprega maioritariamente na fala	Galego	8,5%	12,5%	,3%	21,3%
	Castelán	1,0%	76,4%	,3%	77,7%
	NS/NC	,2%	,6%	,3%	1,0%
Total		9,6%	89,6%	,8%	100,0%

Táboa 10

PAS		Emprega maioritariamente na escrita			Total
		Galego	Castelán	NS/NC	
Emprega maioritariamente na fala	Galego	13,8%	6,4%	,2%	20,5%
	Castelán	17,9%	58,3%	1,9%	78,1%
	NS/NC	,5%	1,0%	1,4%	
Total		31,7%	65,2%	3,1%	100,0%

Táboa 11

PDI		Emprega maioritariamente na escrita			Total
		Galego	Castelán	NS/NC	
Emprega maioritariamente na fala	Galego	6,5%	6,5%	,4%	13,5%
	Castelán	,8%	84,0%	,4%	85,2%
	NS/NC	1,2%	,2%	1,3%	
Total		7,3%	91,7%	1,0%	100,0%

FALA MAIORITARIAMENTE GALEGO SEGUNDO AS CONDICIÓN S SOCIAIS DE EXISTENCIA

Fixemos unha análise de regresión loxística múltipla en que analizamos a situación preferente ante a fala e a escrita do alumnado da UDC, de que esperamos que saian as novas fornadas que dentro duns anos tomen o relevo nas institucións de Galicia (xunto coas das universidades de Santiago de Compostela e Vigo). Iso é moi importante porque estas persoas van ser as encargadas de dirixir a sociedade galega.

Con respecto ás características que ten o alumnado que fala e escribe maioritariamente en galego, despois de facer as análises de regresión loxística múltipla, resultou o seguinte:

Recodificación de variables:

- Lingua que emprega maioritariamente na fala:
 - o 0=Castelán
 - o 1=Galego
- Lingua que emprega maioritariamente na escrita:
 - o 0=Castelán
 - o 1=Galego

- Sexo:
 - o 0=Muller
 - o 1=Home
- Idade:
 - o Na fala collemos todos os anos (que van dos 17 ata os 70)
 - o Na escrita collemos dos 17 aos 26 anos
- Lugar de nacemento:
 - o 0=Cidade de Galicia, vila de Galicia, resto de España, fóra de España
 - o 1=Aldea de Galicia
- Estudos do pai:
 - o 1=Primarios incompletos
 - o 2=Graduado escolar, EXB, bacharelato elemental
 - o 3=BUP, bacharelato superior...
 - o 4=Universitarios
- Sector de actividade onde desenvolven a súa profesión os seus pais:
 - o 0=Construción, industria, servizos
 - o 1=Agricultura, gandería e pesca
- Concepción que ten de Galicia:
 - o 1=Rexión
 - o 2=Autonomía
 - o 3=País
 - o 4=Nación
 - o 5=Estado
- Que se considera fundamentalmente?
 - o 1=Só galego/a
 - o 2=Máis galego/a que español/a
 - o 3=Igual de galego/a que de español/a
 - o 4=Máis español/a que galego/a
 - o 5=Só español/a

A táboa 12 ofrece unha proba do axuste global. O Chi-cadrado permite comprobar que, ao introducir as variables independentes, se consegue un incremento significativo do axuste global, cunha significación = 0,000.

Táboa 12. Probas ómnibus sobre os coeficientes do modelo

		Chi-cadrado	Gl.	Sig.
Paso 1	Paso	369,410	7	,000
	Bloque	369,410	7	,000
	Modelo	369,410	7	,000

A táboa 13 permite observar a significación de cada unha das variables independentes para explicar a dependente (Sig.>0,05). Segundo esta táboa, a variable idade non é significativa para explicar a porcentaxe de alumnado que fala galego. Tampouco é moi significativa a concepción que ten de Galicia. As outras variables inflúen do seguinte xeito:

- Sexo: é máis probable que falen galego os homes que as mulleres. Como o valor da comparación da razón é 1, podemos dicir que a vantaxe de falar en galego entre os homes é de 1,5 veces a das mulleres.
- Lugar de nacemento: é máis probable que o fale quen naceu nunha aldea de Galicia que as persoas que naceron noutros sitios. A vantaxe dunha persoa naci-da nunha aldea de Galicia en comparación coas que naceron noutros lugares é de máis de seis veces.
- Estudos do pai/da nai: inflúe negativamente, de tal xeito que a medida que se incrementan os estudos dos pais é menos probable que fale en galego o fillo ou a filla. Como a comparación é 1, pódese dicir que por cada grao de escolarización que aumenta se consegue unha redución proporcional da vantaxe de falar galego de $1-0,649=0,351$. Isto significa que cada grao adicional de escolarización se reduce á vantaxe da abstención nun 35,1%.
- Sector de actividade do pai/da nai: é máis probable que o falen os/as fillos/as de persoas que son agricultoras, gandeiras, mariñeiras en máis do duplo que as que se dedican aos outros sectores.
- Consideración persoal: é máis probable que o falen as persoas que se consideran galegas, e vai deixando de falarse segundo se consideran españolas nunha moi importante proporción.

Táboa 13. Variables na ecuación

	B	E.T.	Wald	gl	Sig.	Exp(B)
Paso 1(a) SEXO	,418	,139	9,079	1	,003	1,519
IDADE	-,022	,021	1,064	1	,302	,978
LUGAR NAC.	1,874	,163	131,526	1	,000	6,516
ESTUD. PAI	-,433	,077	31,302	1	,000	,649
SECT. ACTIVID.	,773	,214	13,052	1	,000	2,167
CONCEP.GALIC.	,157	,084	3,542	1	,060	1,170
CONSIDER. GAL.	-,703	,091	59,722	1	,000	,495
Constante	1,487	,644	5,330	1	,021	4,425

a Variable(s) introducida(s) no paso 1: SEXO, IDADE, LUGAR NAC., ESTUD. PAI, SECT. ACTIVID., CONCEP. GAL., CONSIDER. GAL.

ESCRIBE MAIORITARIAMENTE EN GALEGO (SEGUNDO AS CONDICIÓN SOCIAIS DE EXISTENCIA)

A táboa 14 ofrece unha proba do axuste global. O Chi-cadrado permite comprobar que, ao introducir as variables independentes, se consegue un incremento significativo do axuste global, cunha significación = 0,000.

Táboa 14. Probas ómnibus sobre os coeficientes do modelo

		Chi-cadrado	Gl.	Sig.
Paso 1	Paso	181,559	7	,000
	Bloque	181,559	7	,000
	Modelo	181,559	7	,000

A táboa 15 permite ver a significación de cada unha das variables independentes para explicar a dependente (Sig. >0,05). Segundo esta táboa, a variable sector de actividade do pai non é significativa para explicar a porcentaxe de alumnado que escribe maioritariamente en galego. Os estudos do pai tamén están no límite, aínda que se pode considerar que seguen a ser significativos. As outras variables inflúen do seguinte xeito:

- Sexo: é máis probable que escriban en galego os homes que as mulleres, nunha razón de 1,6 a 1.
- Idade: a medida que incrementamos a idade redúcese a probabilidade de escribir en galego.
- Lugar de nacemento: as persoas que naceron en aldeas de Galicia escriben en galego en maior medida que as outras nunha razón de case 3 a 1.
- As que consideran que Galicia é un Estado ou unha nación teñen máis probabilidades de escribir en galego que as que a consideran unha rexión ou autonomía.
- As que se consideran só galegas teñen máis probabilidades de escribir en galego que as que se consideran españolas.

Táboa 15. Variables na ecuación

	B	E.T.	Wald	gl	Sig.	Exp(B)
Paso 1(a) SEXO	,439	,183	5,753	1	,016	1,551
IDADE	-,152	,037	16,760	1	,000	,859
LUGAR NAC.	1,089	,206	28,017	1	,000	2,973
ESTUD. PAI	-,200	,102	3,845	1	,050	,819
SECT. ACTIVID.	-,058	,292	,039	1	,843	,944
CONCEP. GALIC.	,330	,100	10,778	1	,001	1,391
CONSIDER. GAL.	-,865	,121	51,155	1	,000	,421
Constante	2,479	,971	6,514	1	,011	11,932

(a) Variable(s) introducida(s) no paso 1: SEXO, IDADE, LUGAR NAC., ESTUD. PAI, SECT. ACTIVID., CONCEP.GAL., CONSIDER. GAL.

Se comparamos as persoas que falan galego coas que escriben maioritariamente en galego, vemos que existen unhas variables que inflúen nos dous casos, e outras só inflúen nun deles. O sentido positivo ou negativo en que inflúen é o mesmo nas variables que coinciden, mais varía a forza. Vexamos:

Táboa 16

COMPARACIÓN DAS VARIABLES QUE INFLÚEN EN FALAR E ESCRIBIR MAIORITARIAMENTE EN GALEGO		
	Falar	Escribir
SEXO	1,519	1,551
IDADE		0,859
LUGAR NACEMENTO	6,516	2,973
ESTUDOS DO PAI	0,649	(0,819)
SECTOR ACTIVIDADE	2,167	
CONCEPCIÓN DE GALICIA		1,391
CONSIDERACIÓN DE IDENTIDADE	0,495	0,421

A variable que ten máis peso para explicar en que fala e escribe o alumnado é o lugar de nacemento, mais ten máis forza para explicar a fala. O sexo tamén está presente nos dous casos, por unha razón semellante. A consideración de identidade tamén está presente neses dous casos.

OS CONDICIONANTES DO SEXO E DA IDADE (XERACIÓN) NOS DISTINTOS ASPECTOS DO COMPORTAMENTO LINGÜÍSTICO

O SEXO

O sexo é unha variable importante para explicarmos o entendemento-aprendizaxe, o uso e as actitudes ante a lingua galega. A hipótese xeral de partida era que as mulleres se comportan de xeito significativamente diferente ao dos homes. As hipóteses específicas eran as seguintes:

- a) Debido ao proceso de socialización e á asociación simbólica da muller con certas formas de ser, era de esperar que **coñecesen** o galego en menor medida que os homes, agás no que ten relación con aquelas formas de coñecemento que implican un esforzo de aprendizaxe como é a escrita –aprendizaxe da gramática–. Debido á súa motivación por superarse nunha sociedade que as tivo de menos en relación cos homes, posúen unha maior constancia e motivación por aprender.
- b) No que respecta ás **funcións** da lingua, esta maior porcentaxe de homes que de mulleres que a empregan nas distintas funcións verase reflectida en todas elas, agás naqueles aspectos relacionados coa necesidade perentoria de redactar nun determinado momento un documento –tipo administrativo– en que as mulleres o farán en galego en maior medida que os homes, ao teren un maior dominio da lingua.

Despois de analizar os datos ao longo do estudo, estas hipóteses víronse confirmadas e podemos dicir que o sexo inflúe no entendemento-aprendizaxe, no uso e nas actitudes ante a lingua. No tocante ás hipóteses específicas tamén se confirmaron, e o resumo dos resultados é o seguinte:

* *Entendemento*

- Os alumnos *coñecen* «moi ben» o galego nun grao significativamente superior ao das alumnas.
- Os alumnos saben *falar* galego nunha porcentaxe moi superior á das alumnas. A fala tamén marca diferenzas no caso do PAS, e os homes son os que o falan «moi ben» ou «ben» en maior medida que as mulleres.
- Os alumnos *leen* «moi ben» en galego nunha porcentaxe significativamente superior á das alumnas.
- Porén, na *escrita*, que de todas é a función máis achegada á escola e que necesita un maior grao de aprendizaxe, non existen diferenzas significativas entre homes e mulleres. Pode pensarse que aínda que noutros aspectos están por debaixo, naquilo que supón un determinado grao de aplicación, as mulleres son tanto ou máis aplicadas que os homes.

* *Uso*

- No caso do PDI, vese claramente que aos homes lles aprenderon a falar en galego nunha porcentaxe significativamente superior á das mulleres.
- Os alumnos varóns *pensan* en galego nunha porcentaxe moi superior á das mulleres.
- Os alumnos empregan o galego na familia nunha porcentaxe bastante superior á das alumnas.
- No caso do PAS, os homes falan máis o galego na familia que as mulleres.
- Os alumnos falan galego cos/as amigos/as nunha porcentaxe moi superior á das alumnas. O mesmo ocorre co PDI e co PAS, os homes empregan o galego cos amigos en maior medida que as mulleres.
- Na comunicación coa veciñanza, no sector do alumnado e do PAS, os homes falan en galego nunha porcentaxe significativamente superior á das mulleres.
- Na relación co profesorado, os alumnos empregan o galego máis que as alumnas.
- No tocante aos/as profesores/as á hora de se comunicaren con outros/as profesores/as cómpre dicir que os homes empregan o galego máis que as mulleres.
- Na relación entre alumnos/as, os homes tamén empregan máis o galego que as mulleres. O mesmo acontece co profesorado na comunicación co alumnado: os profesores empregan máis o galego que as profesoras.
- Na comunicación co PAS, tanto no sector de alumnado como no de profesorado e no das persoas que conforman o colectivo do PAS entre elas, empregan máis o galego os homes que as mulleres.
- Os alumnos, cando preguntan na clase, fano nunha maior porcentaxe en galego que as alumnas. E cando se trata de contestar a quen pregunta en galego, os profesores contestan en galego en maior medida que as profesoras.
- Porén, á hora de redactar os exames, os profesores redáctanos en galego nunha medida moi pouco superior ás profesoras, e isto débese á súa falta de dominio. Mais á hora de contestarlles, os alumnos fano máis que as alumnas. Isto débese a que, como xa os obrigaron a estudalo na escola, o dominan de xeito semellante, mais emprégano en maior medida.
- Na redacción dos documentos internos, as mulleres empregan o galego máis que os homes.
- En reunións institucionais, como por exemplo nos consellos de departamento os homes empregan o galego máis que as mulleres.
- Na produción científica, os homes publican máis en galego que as mulleres.

* *Realización de cursos*

- As mulleres son máis proclives a realizaren os cursos de formación en galego que os homes, isto nótase sobre todo no PAS.
- Ás alumnas parécelles máis importante o perfeccionamento da lingua que aos alumnos. Isto indícanos o que xa se expresou con respecto a que, no que se trata de formación que require un esforzo, as mulleres insisten máis que os homes na súa necesidade.

IDADE: CAMBIOS XERACIONAIS

Os cambios sociais que se están a producir en Galicia aféctanlle sen dúbida ás distintas xeracións, de tal xeito que as diferenzas que considerabamos que existirían entre o alumnado e os grupos do PAS e do PDI son evidentes. Aínda que a situación é crítica, achamos unha gran mellora dos grupos que se socializaron despois de existir a autonomía: o alumnado aprendeu a ler e a escribir en galego en maior medida que os colectivos do PAS e do PDI. Iso débese á introdución do galego nas escolas, que antes non existía. Ademais, as xeracións máis novas aprenden a escribir en galego cada vez con máis intensidade, iso quere dicir que o sistema de aprendizaxe da lectura e da escrita está funcionando.

Este cambio tamén se nota se temos en conta os datos comparativos do que acontece co alumnado da UDC no ano 2003 en comparación co alumnado do ano 1994: o alumnado no 2003 lía «moi ben» en galego nunha porcentaxe maior que a do alumnado do ano 1993.

Táboa 17

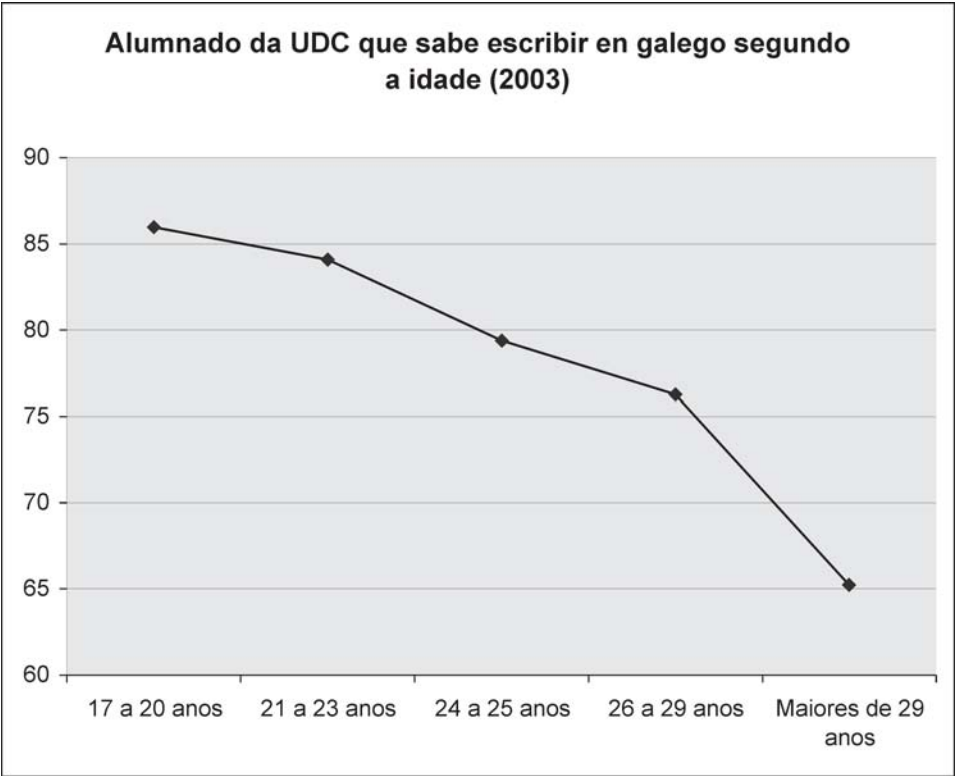
Le en galego	Alumnado	
	1994	2003
Moi ben	22,90%	52,71%
Ben	62,60%	40,13%
Regular	10,90%	4,87%
Mal	3,60%	2,29%

Mais se a lectura é importante, moito máis o é o feito de que este colectivo tamén saiba escribir en galego, pois dese xeito complétase outra parte do proceso necesario para podermos chegar a unha situación de normalización lingüística, en que o alumnado domine o código do castelán e o do galego, e empregue a lingua que considere necesaria, e en que o profesorado teña tamén sensibilidade pola lingua galega, pois o/a alumno/a maioritariamente –aínda que non xeralmente– interpreta que debe comportarse tal e como o fai o/a profesor/a, aínda que só sexa por unha cuestión de correspondencia e porque de xeito inconsciente poida pensar que repercute no exame.

Táboa 18

Condicións sociais de existencia	Alumnado que sabe escribir en galego segundo a idade					
	Agregado		Desagregado			
	SI	NON	(Grao de significación: .05)			
	(Moi ben + Ben)	(Regular + Mal)	Moi ben	Ben	Regular	Mal
Idade						
De 17 a 20 anos	85,98	14,02	35,26	50,72	10,22	3,80
De 21 a 23 anos	84,09	15,91	35,12	48,97	10,43	5,49
De 24 a 25 anos	79,39	20,61	30,07	49,32	13,51	7,09
De 26 a 29 anos	76,27	23,73	31,07	45,20	16,95	6,78
Maiores de 29 anos	65,22	34,78	23,91	41,30	19,57	15,22

Gráfica 15

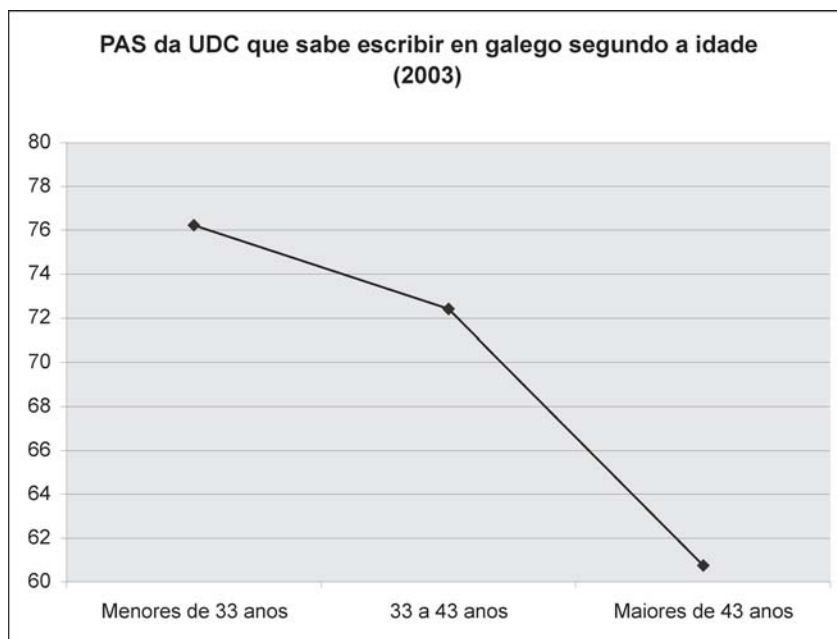
Táboa 19

Condicións sociais de existencia Idade	PDI que sabe escribir en galego segundo a idade					
	Agregado		Desagregado			
	SI (Moi ben + Ben)	NON (Regular + Mal)	(Grao de significación: .05)			
			Moi ben	Ben	Regular	Mal
Menores de 33 anos	72,16	27,84	28,87	43,30	21,65	6,19
Entre 33 e 43 anos	39,67	60,33	13,64	26,03	38,02	22,31
Maiores de 43 anos	44,19	55,81	16,74	27,44	33,95	21,86

Táboa 20

Condicións sociais de existencia Idade	PAS que sabe escribir en galego segundo a idade					
	Agregado		Desagregado			
	SI (Moi ben + Ben)	NON (Regular + Mal)	(Grao de significación: .05)			
			Moi ben	Ben	Regular	Mal
Menores de 33 anos	76,24	23,76	27,72	48,51	21,78	1,98
De 33 a 43 anos	72,41	27,59	20,69	51,72	25,12	2,46
Maiores de 43 anos	60,75	39,25	11,21	49,53	29,91	9,35

Gráfica 16

Vemos así que se existe unha gran progresión no que respecta á aprendizaxe da lectura e da escritura en galego. Falta, porén, a motivación para o uso, tema que abordaremos ao final desta intervención.

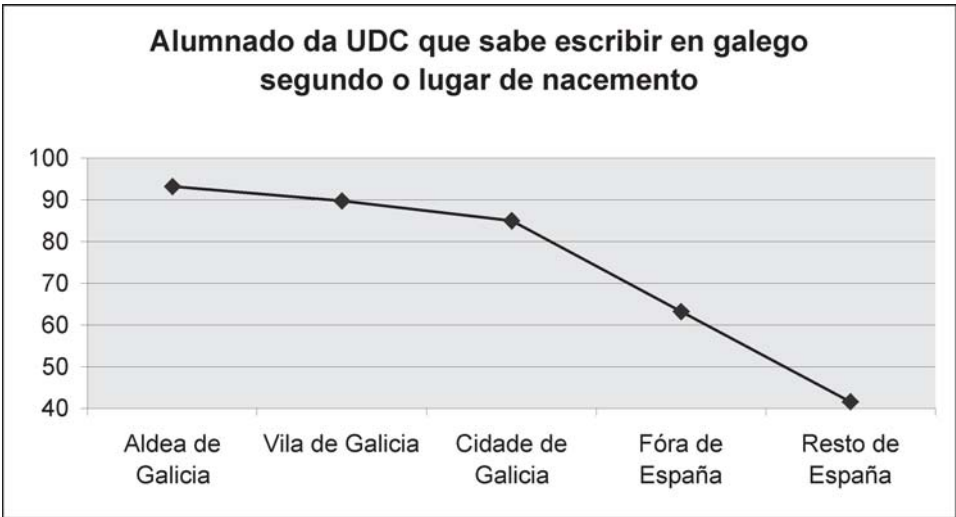
O LUGAR DE NACEMENTO

Entre as distintas variables que constitúen o que chamamos as condicións sociais de existencia, o lugar de nacemento é unha das que máis condiciona o coñecemento do galego, non soamente nos aspectos de entendemento, fala e lectura, senón tamén no da escrita.

Táboa 21

Lugar de nacemento	Alumnado da UDC que sabe escribir en galego, segundo o lugar de nacemento		Desagregado (Grao de significación: .05)			
	Agregado					
	SI	NON				
	(Moi ben + Ben)	(Regular + Mal)	Moi ben	Ben	Regular	Mal
Cidade de Galicia	84,99	15,01	29,66	55,33	12,70	2,32
Vila de Galicia	89,74	10,26	40,81	48,93	9,07	1,19
Aldea de Galicia	93,19	6,81	49,82	43,37	5,73	1,08
Resto de España	41,50	58,50	14,97	26,53	18,37	40,14
Fóra de España	63,22	36,78	32,18	31,03	17,24	19,54

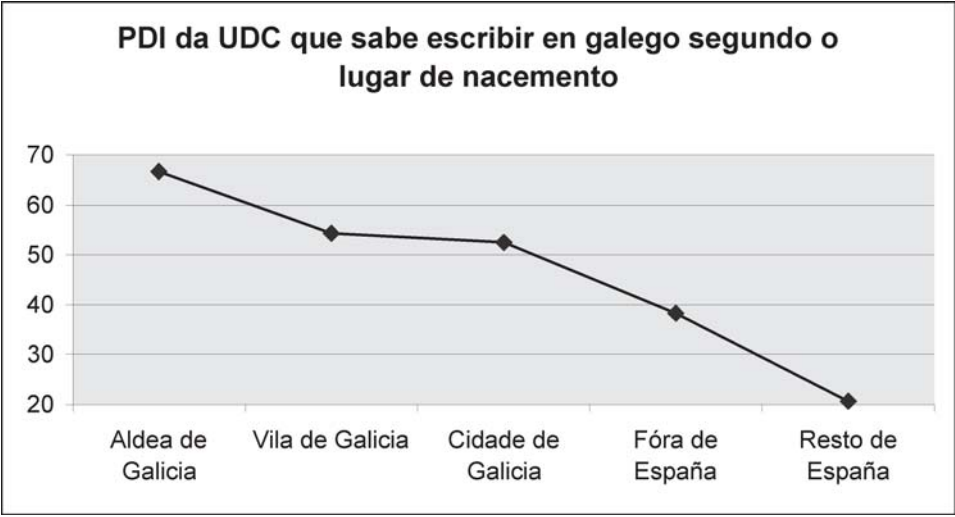
Gráfica 17

Táboa 22

PDI da UDC que sabe escribir en galego, segundo o lugar de nacemento						
Lugar de nacemento	Agregado		Desagregado			
	SI	NON	(Grao de significación: .05)			
	(Moi ben + Ben)	(Regular + Mal)	Moi ben	Ben	Regular	Mal
Cidade de Galicia	52,48	47,52	19,14	33,33	37,29	10,23
Vila de Galicia	54,29	45,71	22,86	31,43	31,43	14,29
Aldea de Galicia	66,67	33,33	37,78	28,89	22,22	11,11
Resto de España	20,59	79,41	3,92	16,67	28,43	50,98
Fóra de España	38,24	61,76	5,88	32,35	35,29	26,47

Gráfica 18

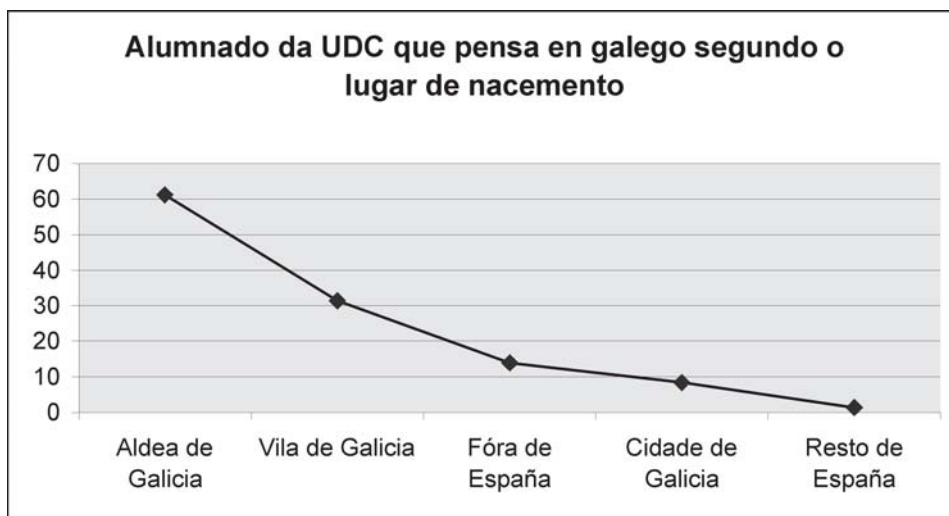

Isto quere dicir que, ademais daqueles aspectos da lingua que puideron aprender mediante a comunicación diaria, tamén son as persoas que naceron no medio rural as que máis se preocuparon de aprender as regras da lingua.

Táboa 23

Alumnado da UDC: lingua en que pensa habitualmente segundo o lugar de nacemento				
	Galego	Castelán	As dúas	Outras
Lugar de nacemento				
Cidade de Galicia	8,35	89,15	0,74	1,76
Vila de Galicia	31,41	64,99	0,96	2,64
Aldea de Galicia	61,23	35,51	1,09	2,17
Resto de España	1,37	92,47	5,48	0,68
Fóra de España	13,95	68,60	17,44	

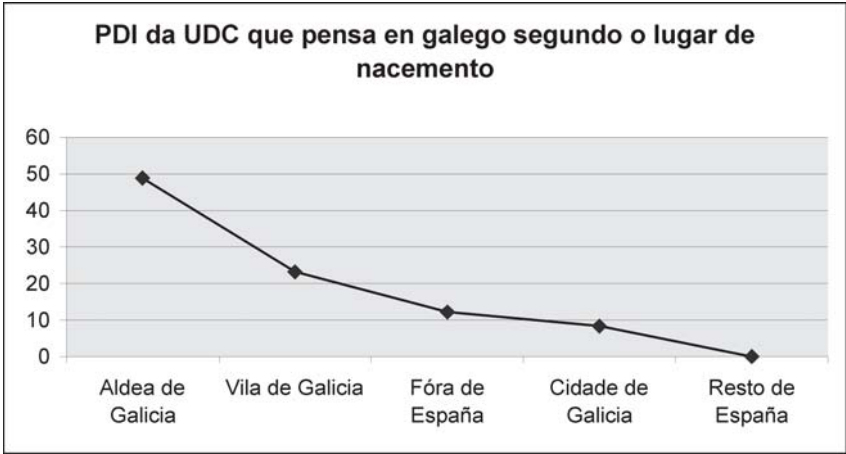
Gráfica 19

Táboa 24

PDI da UDC: lingua en que pensa habitualmente segundo o lugar de nacemento				
	Galego	Castelán	As dúas	Outras
Lugar de nacemento				
Cidade de Galicia	8,36	87,29	1,67	2,68
Vila de Galicia	23,19	69,57		7,25
Aldea de Galicia	48,84	39,53	2,33	9,30
Resto de España		94,06	3,96	1,98
Fóra de España	12,12	72,73	15,15	

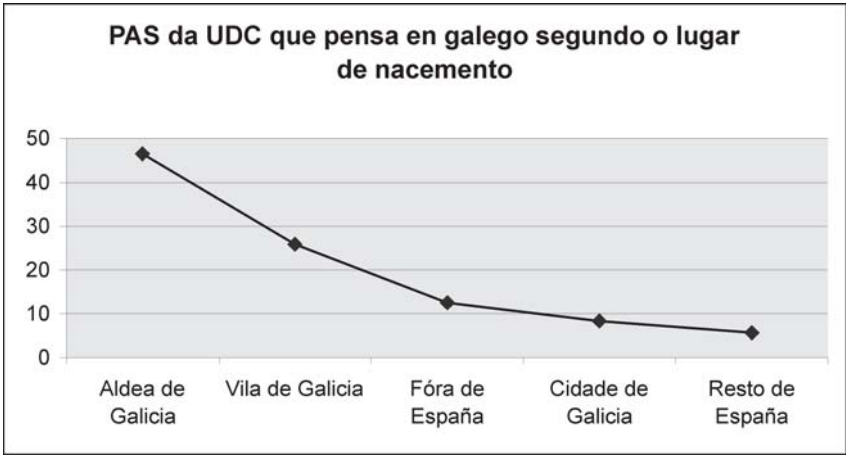
Gráfica 20

Táboa 25

PAS da UDC: lingua en que pensa habitualmente segundo o lugar de nacemento				
Condicións sociais de existencia	Galego	Castelán	As dúas	Outras
Lugar de nacemento				
Cidade de Galicia	8,33	88,33	0,42	2,92
Vila de Galicia	25,88	65,88	1,18	7,06
Aldea de Galicia	46,43	44,64	1,79	7,14
Resto de España	5,71	88,57	2,86	2,86
Fóra de España	12,50	56,25	12,50	18,75

Gráfica 21

Ademais do coñecemento do galego, o feito de naceren no medio rural tamén constitúe unha variable fundamental para estruturar a mente das persoas, para a función de identidade, de tal xeito que aquelas que naceron no medio rural pensan habitualmente en galego nunha porcentaxe moi elevada, que se achega ao 50% no caso do PAS e do PDI, e que pasa do 60% no caso do alumnado.

Se comparamos a porcentaxe das persoas que pensan en galego normalmente coa das que o empregan na relación cos outros membros da institución universitaria –alumnos/as con alumnos/as, co profesorado ou co PAS, os/as profesores/as entre eles/as ou co alumnado ou co PAS, ou as persoas que constitúen o PAS entre si ou cos outros colectivos–, vemos que é moi inferior o uso do galego daqueles que pensan en galego.

Entón, podemos dicir que se está a dar unha situación de contradición entre a forma de pensar e a forma de falar. É necesario intervir sobre este colectivo para que cambie a súa propia dinámica.

O PEDIMENTO DUNHA POLÍTICA LINGÜÍSTICA POR PARTE DOS MEMBROS DA UDC

A gran maioría dos membros da UDC, dos distintos colectivos (alumnado, PAS e PDI), considera que debería fomentarse máis o uso do galego nos centros, tal e como se desprende dos datos do seguinte cadro:

Táboa 26

Orde do grao de conformidade co fomento do galego na Facultade/Escola (moi de acordo; moi de acordo + máis ben de acordo) segundo o status universitario					
		Grao de conformidade			
		<i>Moi de acordo</i>		<i>Moi de acordo + máis ben de acordo</i>	
Orde que ocupan os distintos status universitarios	1º	PAS	39,91%	PAS	78,65%
	2º	Alumnos	40,18%	Alumnos	76,98%
	3º	PDI	27,39%	PDI	63,06%

Máis esta opinión non se debe a que pensen que se coñecesen máis o galego se podería atopar mellor un emprego (termos utilitaristas-materialistas), senón que pensan que debería promocionarse máis por razóns de identidade, debido a que o galego é o idioma propio de Galicia.

Táboa 27

Orde do grao de conformidade con que <i>falar galego axuda a encontrar empego</i> (moi de acordo; moi de acordo + máis ben de acordo) segundo o status universitario				
		Grao de conformidade		
		<i>Moi de acordo</i>		<i>Moi de acordo + máis ben de acordo</i>
Orde que ocupan os distintos status universitarios	1º	Alumnado	4,33%	Alumnado 19,64%
	2º	PAS	2,31%	PAS 15,47%
	3º	PDI	1,45%	PDI 12,12%

Táboa 28

O galego é o idioma propio de Galicia			
	Alumnado	PDI	PAS
Moi de acordo	69,81%	57,35%	69,91%
Máis ben de acordo	20,83%	27,40%	22,22%
Máis ben en desacordo	4,68%	6,72%	2,31%
Moi en desacordo	1,94%	2,36%	1,85%
NS/NC	2,74%	6,17%	3,70%
Total	100,00%	100,00%	100,00%

Ademais, unha elevada porcentaxe de membros da UDC considera que se debe empregar en paridade co castelán, de xeito que se fale un ou outro indistintamente. Mais, naqueles que consideran que se debe empregar unha lingua específica, domina o galego sobre o castelán.

Táboa 29

Que idioma debería empregarse habitualmente en Galicia?			
	Alumnado	PDI	PAS
Só galego	8,01%	2,53%	7,87%
Só castelán	0,75%	0,36%	0,46%
Maioritariamente galego	35,42%	20,43%	31,48%
Maioritariamente castelán	2,49%	2,89%	1,16%
Galego e castelán indistintamente	52,34%	70,16%	57,64%
NS/NC	1,00%	3,62%	1,39%
Total	100,00%	100,00%	100,00%

Por tanto, debido á situación de debilidade en que se atopa o galego na universidade nestes momentos, e de termos en conta a opinión de se debería estar en paridade co castelán ou en situación de vantaxe, a opción é a de promocionalo máis. E para promocionalo están de acordo en que se deben de empregar recursos.

Táboa 30

Necesidade de que a UDC destine recursos para a normalización lingüística	Status		
	Alumnado	PDI	PAS
Si	52,27%	62,48%	73,38%
Indiferente	30,69%	17,85%	15,05%
Non	12,56%	13,11%	5,56%
NS/NC	4,48%	6,56%	6,02%
Total	100,00%	100,00%	100,00%

Entre as actividades, consideran que se deben realizar cursos para quen os necesite:

Táboa 31

Necesidade de que a UDC oferte cursos de galego		Status			Total
		Alumnado	PDI	PAS	
Si	<i>Reconto</i>	1419	403	397	2219
	% do colectivo	70,56	73,54	91,69	74,16
Indiferente	<i>Reconto</i>	412	82	21	515
	% do colectivo	20,49	14,96	4,85	17,21
Non	<i>Reconto</i>	148	36	8	192
	% do colectivo	7,36	6,57	1,85	6,42
NS/NC	<i>Reconto</i>	32	27	7	66
	% d colectivo	1,59	4,93	1,62	2,21
Total	<i>Reconto</i>	2011	548	433	2992
	% do colectivo	100,00	100,00	100,00	100,00

Unha ampla porcentaxe declara que está disposta a asistir a eles:

Táboa 32

Orde do grao de disposición a asistir ós cursos de galego (moi de acordo; moi de acordo + máis ben de acordo) segundo o status universitario				
		Grao de conformidade		
		Moi de acordo		Moi de acordo + máis ben de acordo
Orde que ocupan os distintos status universitarios	1º	PAS	35,57%	PAS 72,52%
	2º	PDI	14,88%	PDI 42,65%
	3º	Alumnos	9,57%	Alumnos 37,97%

SOBRE A PRODUCCIÓN CIENTÍFICA EN GALEGO E AS ESTRUTURAS DE PODER

«De acordo: a cultura dominante non está marcada polo que fai a cultura dominada mentres que a cultura dos dominados está asediada, pola súa parte, ata nos momentos de tregua, polo que os dominantes fan aos dominados»⁵.

A orde dominante, onde se establecen as credenciais para que unha persoa poida situarse nun ou noutro nivel académico, non se marca desde Galicia, senón que a marcan as estruturas de poder da universidade española, onde se decide sobre a concesión de méritos –sexenios– baseadas nas editoriais en que se publican os libros e os artigos, e aducen cuestións de cientificidade con base en parámetros como comités de selección-decisión. O mesmo artigo, se se publica nunha revista galega, supón menos créditos que se se publica noutra española, e nunha española menos que se se publica nunha de EE.UU. Isto leva a un sometemento dos intelectuais ás estruturas de reprodución do poder do sistema-mundo, e a lingua galega queda relegada a un segundo plano.

Así, cando lles preguntamos aos membros galegos do PDI sobre a publicación en galego, resulta que un 29,8 % dos membros do PDI da UDC publicarían máis en galego se fosen mellor valorados os traballos realizados nesta lingua.

⁵ Grignon, C. E J.-C. Passeron, *Lo culto y lo popular*, Madrid, Ediciones de la Piqueta, 1992, páx. 72.

Táboa 33

		A non redacción en galego dos traballos científicos débese a que os puntúan pouco para os sexenios?				Total
		Si	Indiferente	Non	NS/NC	
Se valorasen	Si	12,4%	4,4%	10,0%	3,0%	29,8%
máis estes	Indiferente	5,0%	7,0%	14,8%	3,7%	30,6%
traballos en	Non	3,3%	2,2%	19,8%	2,0%	27,4%
galego,	NS/NC	,6%	,7%	3,0%	8,0%	12,2%
publicaría máis nesta lingua?						
Total		21,3%	14,4%	47,6%	16,7%	100,0%

Tamén existe unha deficiencia de materiais nos centros. Non chegan á metade do PAS as persoas que consideran que os materiais lingüísticos que teñen no seu traballo son suficientes para desenvolver o seu labor. Para un terzo son deficientes e para un 13% son nulos. Isto lévanos a pensar en que hai necesidade de proporcionar material nos centros de traballo.

Táboa 34. PAS: opinión sobre os materiais lingüísticos necesarios no seu traballo

		Frecuencia	Porcentaxe	Porcentaxe válida	Porcentaxe acumulada
Válidos	Suficientes	202	46,7%	46,8%	46,8%
	Deficientes	146	33,7%	33,8%	80,6%
	Nulos	56	12,9%	13,0%	93,5%
	NS/NC	28	6,5%	6,5%	100,0%
	Total	432	99,8%	100,0%	
Perdidos	Sistema	1	,2		
Total		433	100,0%		

BREVE REFLEXIÓN SOBRE O FUTURO DAS LINGUAS E DO GALEGO

Unha universidade debe contribuír á riqueza cultural. Crystal dinos que a circunstancia da morte das linguas constitúe unha traxedia para os fins do ser humano. Unha traxedia en canto que a extinción das linguas locais e dos sistemas culturais que se expresan a través

delas supón unha perda da diversidade da riqueza intelectual, dos produtos que son froito da «fábrica mental do ser humano»⁶.

Nun sentido parecido pode encadrarse a decisión da UNESCO sobre o Patrimonio Oral e Inmaterial da Humanidade e o seu *Atlas das linguas* publicado no ano 2002, e no que se manifesta o perigo de desaparición das linguas, que está resultando moi acelerado na actualidade e parece que seguirá ao longo deste século. Aínda que non existe unanimidade entre os estudiosos sobre cantas linguas desaparecerán cada ano, o que parece que existe é unanimidade na tendencia de que das 5 000 ou 6 000 linguas que existen nestes momentos no mundo, a metade desaparecerá nos próximos 100 anos. Isto parece que se debe ao avance do proceso de globalización: se ben algúns teóricos defenden que xunto co proceso de globalización se está a dar un proceso de localización que levaría a un renacemento das linguas e, por tanto, ao seu mantemento, o certo é que se está a certificar a súa defunción e se sabe ademais que se perde unha gran riqueza cultural.

Temos que destacar a visión de Claude Hagège⁷ sobre as causas da morte das linguas. Cualifica este autor unha lingua morta como aquela que «perdeu os seus falantes», que «perdeu, por así dicilo, o uso da palabra». Pode seguirse a estudar a súa gramática e o seu vocabulario, mais a xente deixa de empregala para comunicarse acotío. Este é o caso do que está a acontecer co galego: nunca se estudou tanto, mais nunca se falou tan pouco. Hagège explica que son tres as causas da morte das linguas: físicas, económico-sociais e políticas:

- Físicas: prodúcese cando desaparecen os grupos sociais que falaban esas linguas, ben por emigración, ben por desastres naturais etc.
- Económico-sociais: dáse cando unha economía máis poderosa que a local, onde se fala esa lingua, fai que se sobrepoña outra economía que procede dunha cultura que fala outra lingua. Ademais da presión da economía poderosa está a decadencia da vida rural, relacionada co abandono de actividades tradicionais. Isto, á súa vez, está ligado á creación dunha clase superior que fala outra lingua e, pouco a pouco, vana falando todas as outras clases que imitan a clase superior.
- Políticas: prodúcese cando un sistema político implantado nun territorio fai que unha lingua se sobrepoña ás outras e utiliza unhas políticas escolares e de socialización que consisten en impor esa lingua como lingua do «imperio».

Aínda que, desde o punto de vista analítico, Hagège indica as tres causas separadas, o certo é que poden darse as tres conxuntamente, como ocorre co galego:

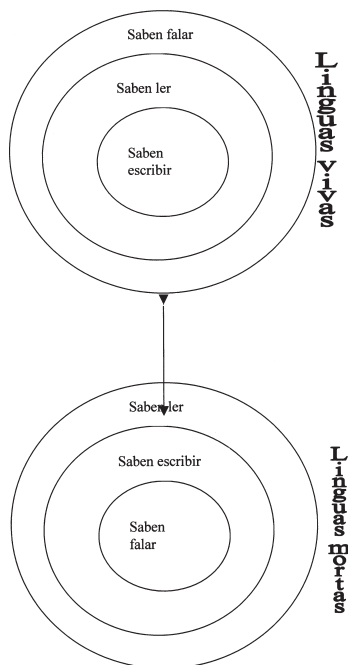
⁶ Cf. Crystal, D., *La muerte de las lenguas*, Akal, Madrid, 2001

⁷ Cf. Hagège, C., *No a la muerte de las lenguas*, Paidós, Barcelona, 2001

- Unha lingua que foi imposta sobre o galego na unificación española, e reforzada no Goberno que dominou España boa parte do século XX, impón o castelán sobre todas as outras linguas, obriga a unha educación en castelán e mesmo «prohibe» utilizar outras linguas.
- A desaparición das persoas que vivían no mundo rural e conservaban a lingua galega como elemento de comunicación.
- A imposición na actualidade dunha economía globalizada que considera máis importante unha lingua que serve para a comunicación dos negocios internacionais –e, por tanto, para a formación da clase social transnacional, como é o caso da lingua inglesa– que unha lingua que serve para comunicación libre e desinteresada.

Todos estes factores fixeron que pouco a pouco o galego fose baixando en canto ao número de falantes. Se ben é certo que o galeguismo que rexurdiu na democracia tentou difundir unha política lingüística que tendía á normalización do galego, é difícil acadalo no contexto socioeconómico que nos tocou vivir. Así, a política lingüística está conseguindo que cada vez se estude máis o galego (as regras da lingua e o vocabulario) mais danse perdas constantes de persoas que falan en galego. A situación sistémica da lingua que resulta pode reducirse no seguinte esquema:

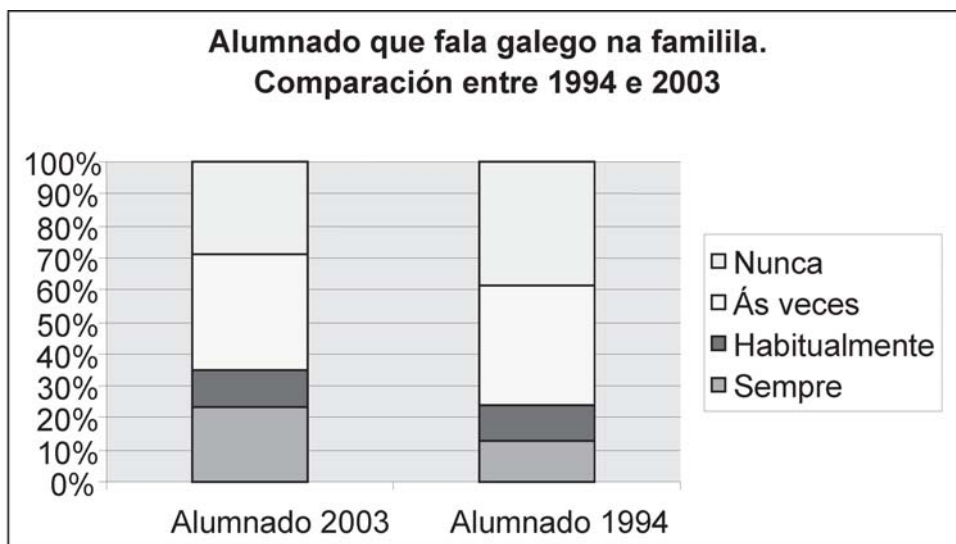
Esquema 2. Lingua e fala: cambios estruturais

Pasouse dunha lingua viva, que se sabe primeiro falar, logo ler e logo escribir, a unha lingua que adopta a estrutura dunha lingua morta: sábese ler -e incluso escribir- máis que falar⁸.

En todo caso, do ano 1994 ao 2004 e en certos ámbitos, deuse unha mellora da porcentaxe do alumnado da UDC que fala galego en certos ambientes (coa familia, co profesorado etc.) mais aínda así é moi baixo. Este alumnado non é quen de substituír a perda que se dá noutros ámbitos, mais abre unha esperanza.

Gráfica 22

A pregunta que cabe facerse é, por tanto, se seremos capaces de introducir políticas en organizacións concretas como a universidade que leven a que, as persoas que ocuparán os postos de decisión dos vindeiros anos en Galicia, adquiran os coñecementos oportunos e tomen a motivación necesaria para faceren uso do galego, e que así sexan imitados polos outros grupos sociais. Se fósemos quen de conseguir este obxectivo, estaríamos contribuíndo, sen dúbida, a manter a riqueza cultural mundial e ao mesmo tempo a valorar a identidade local nun momento de globalización, onde ambos os procesos, se se combinan, ben non son contraditorios, senón que poden ser complementarios.

⁸ Véxase a táboa 1 desta comunicación.

O centro e a periferia.

A vivencia do emprego do galego na Coruña

XURXO SOUTO

Síntome moi honrado, e moi querido con estas palabras tan fermosas¹.

Vou insistir, xa que xurdiu, nesa anécdota de Helsinki, exemplo deste remexido de linguas, curiosidade e diversidade. Efectivamente andabamos por Finlandia. Fora amablemente convidado pola Asociación Socio-Pedagóxica Galega a participar nun encontro sobre linguas minorizadas. Estabamos por alí, en Helsinki, diante do Parlamento, coa pingueira colgando no fociño pola friaxe, e apareceu un rapaz que nos escoitar falar e que dicía que lle prestaba moito a lingua galega. Identificouse, el era do Canadá, pero botara un tempo en Río Grande do Sul e, polo tanto, falaba un portugués absolutamente enxebre e diáfano. Outra curiosidade. El pertencía á comunidade dos derradeiros falantes de gaélico en Nova Escocia. Quedaban catrocentas persoas que falaban esta lingua en Nova Escocia, unha lingua herdada dos seus bisavós. Andando o tempo viaxou a Europa e deus clases de Dereito –el era avogado na Vella Escocia. Alí produciuse un paradoxo ben curioso. Cando se expresaba en inglés dicíanlle que falaba dun xeito horroroso, un inglés norteamericano, absolutamente afastado do canon. Pero cando falaba en gaélico, a xente maior principiaba a chorar, porque estaban a escoitar un gaélico antigo, propio do tempo dos seus avós. Insisto era unha situación ben curiosa, e o máis fermoso foi que pola noite, alá en Helsinki, estivemos a parolar intensamente en galego sobre a pesca do bacallau.

Grazas de entrada ao Servizo de Normalización Lingüística e mais á Academia Galega por convidarme. Grazas, polas súas palabras, a Xosé Ramón. Atendendo a epígrafe desta parolada «A vivencia do emprego do galego na Coruña. O centro e a periferia», vou comentar, fundamentalmente, as miñas experiencias nun programa radiofónico, «A Tropa da Tralla», que leva dez anos en antena, como antes se comentou.

¹ O autor refírese á presentación que del fixo Xosé Ramón Freixeiro Mato, cuxos contidos non reproducimos nestas actas.

De entrada, este programa é a expresión dunha carencia, xa que probablemente sexa o único programa que se emite en galego, dende A Coruña, nunha emisora comercial, e está a indicar o lonxe que está a nosa lingua da normalidade nos medios de comunicación. Mais tamén, o seu éxito e, sobre todo, a súa pervivencia no tempo, estanos a mostrar a mentira dese tópico interesado que insiste en que A Coruña é unha cidade monolingüe en castelán. A realidade galega da Coruña existe. E cando o galego ten a oportunidade de acceder a un medio de comunicación convértese nunha lingua absolutamente normal.

Nas dúas horas radiofónicas semanais, a lingua é un argumento central, que mesmo permite á audiencia facer agromar unha cultura popular –contos, cántigas, ferretes de Antroido– que por expresarse tradicionalmente neste lingua estaba oculta para outros medios.

Esta década da «Tropa da Tralla», dun xeito evidentemente intuitivo e non científico, a partir das chamadas recibidas, mesmo fomos formulando unha teoría da Coruña: Ademais da súa propia identidade galega tradicional, co paso do tempo A Coruña converteuse nun resumo de Galiza. E pode trasladarse o mapa do país ao plano dos barrios da cidade.

Moitos dos habitantes dos Castros chegaron da parte de Lugo, de Cospeito, da Mariña. Hai unha tendencia clara a asentarse no lugar por onde a estrada que os conducía dende o seu lugar de orixe entraba na Coruña. Na parte dos Maios hai moita xente que veu de Valdeorras, e a Costa da Morte está na Agra do Orzán.

Este dato intuitivo –cumpriría que facer algún estudo sociolingüístico sobre o tema– derruba, tamén, outro tópico interesado: o rural e o urbano. Constantemente estásenos a recordar que existe unha fronteira insuperable entre a aldea a cidade. Mentira repetida que funciona como un axioma fundamental para entender a realidade. Case todos os coruñeses temos familia na aldea e á aldea acudimos o día da festa.

Mesmo a forma de vivir nos barrios da cidade segue as normas de relación da aldea. Que ocorre? Que é moi interesante que funcione ese tópico do rural e do urbano constantemente repetido nos medios de comunicación e aceptado como tal para que quede claro que a lingua da cidade é o castelán e, polo tanto, se un quere ser realmente coruñés ten que renunciar ao galego e a todo ese patrimonio cultural.

Insisto, cando ao galego se lle dá unha oportunidade nos medios de comunicación, convértese nunha lingua de relación absolutamente normal na Coruña. Ademais, diante do tópico de que A Coruña é unha cidade monolingüe en castelán, e que permite, sen entrar en fonduras agora sobre o debate do topónimo, que determinados políticos afirmen que entenden a situación peculiar da Coruña en relación ao conxunto de Galiza, unha vez máis hai que reivindicar o dato: en todas as enquisas A Coruña aparece como a cidade con maior número de galegofalantes de todo o país, en números absolutos, máis que en Vigo, máis que en Santiago, que é tanto como dicir, en fin, que é a cidade con maior número de galegofalantes de todo o país, un dato que temos que reivindicar sempre.

Ben, agora falo da miña experiencia radiofónica. Amablemente convidado pola dirección de Radio Coruña hai dez anos, Consuelo Bautista, xefa de programas e mais Ángel Hervada, o director da emisora, principiei a facer un programa musical nas mañás dos sábados. Daquela era vocalista dos Diplomáticos de Montealto e aí irrompemos nese momento de creatividade musical. Ese tamén é outro capítulo, fronte ao tópico de que na Coruña non podía existir ningún grupo que cantase en galego cun mínimo de suceso, nós, con modestia, saímos de Montealto, cruzamos a Ponte Pasaxe e encontrámonos cunha realidade vizosa de grupos que cantaban en galego. Era un programa, insisto, teoricamente dedicado á xente nova, pero de súpeto comezamos a recibir chamadas de xente doutras bandas de idade que nos fixeron literalmente facer agromar unha cidade asolagada, toda unha realidade da cidade que nunca aparecía reflectida nos medios de comunicación. Non digo que A Coruña tópica en castelán non exista, mais desde logo a realidade é moito máis fecunda, moito máis extensa.

Recordo unha cantiga, sempre a cito como unha referencia desa cidade asolagada que agromaba. Unha cantiga que dicía iso de:

Carmela, miña Carmela
manoxiño de nabizas
 ti que naciches na Agrela.

En fin, unha canción coruñesa dos anos 50 perfectamente popular e que nos estaba a falar dunha realidade totalmente descoñecida para a xente da miña xeración, en todo caso cunha metáfora ben fermosa. Diante desa Agrela de hoxe en día, chea de cemento e ferraganchos, esoutra Agrela fecunda de hai uns anos onde existían rapazas tan fermosas que eran coma un *manoxiño* de nabizas.

A partir de aí comezamos a descubrir realidades intensas. Por exemplo, no tempo de Antroido, evidentemente fixemos un programa dedicado ao tema. Entón chamou un señor que botou unha peza que dixo que era do Moucheiro de Bioño. De aí a un pouco chama unha señora totalmente exaltada dicindo: «Porque chamou aí un home e dixo que esa cantiga era do Moucheiro de Bioño, e non é do Moucheiro de Bioño, é do Querelé da Silva, que é meu home». En fin, era como descubrir unha realidade, insisto, totalmente agachada. A partir de entón, cada Carnaval vou desenvolvendo un dicionario antroideiro coruñés. Podo citar algunhas entradas. O Ricardiño é o nome que lle daban ao Antroido os veciños de Castro de Elviña. Guindábano no enterro na Ponte Pasaxe e no momento de guindalo acompañábano con este responso:

Este pobre Ricardiño
 viviu na aldea de Souto,
 deixou á muller viúva
 para que fora con outro.

Por suposto o Querelé da Silva, famoso compositor de cántigas de Antroido. Pibela, que este foi un auténtico clásico, autor dese ferrete que di:

Houbo algunha señorita
que lle dixo á criada
ou votas polas dereitas
ou quedas desempregada.

Este Pibela, chamado Marqués de Pibela e Brazos Cortos na República adaptouse aos tempos e chamouse ex-marqués de Pibela e Brazos Cortos. Estaba tamén Mazaricos, tamén famoso Antroideiro da Coruña. Estaba o Cotovío, alcume do señor José María de Palavea. O Cotovío e o Ghambete, alcume doutro veciño, conformaron durante moitos anos unha parella imprescindible, disfrazados de bebé este e de viúva con *carrito* aquel. É dicir, figuras absolutamente populares que teñen como lingua de relación o galego e que se nos negan mediaticamente porque hai un tópico predominante, mentireiro e repetido que afirma que A Coruña é unha cidade monolingüe en castelán.

En fin, podería seguir con máis referencias do Antroido. As grandes comparsas da Coruña, cada ano —estou falando dos 50 e 60— facían unha crónica social do que acontecía na cidade en verso, que vendían en pregos. Houbo comparsas famosísimas como «Os Rexumeiros de Elviña», «Os Calaveres de Castro», pola parte de Oleiros «A Trangallada de Mera». Hai unha cuxo nome me presta especialmente, pola parte de Dexo, eran «Os Canallas da Marola». Se analizamos hoxe as cántigas dos «Rexumeiros de Elviña», anos 50, aparecen poemas ben contemporáneos. Por exemplo, había unha peza solidaria cos veciños da Agrela que foron expulsados das súas terras para construír a refinaría, queixábanse do tranvía... Hai historias divertidas, como o primeiro «home-araña» que se tirou dende o edificio do Banco Central-Hispano, e que ao final resultou ser un anuncio do Licor 43. E un tema de moita actualidade, como son as escavacións que houbo no Castro de Elviña do ano 52 ao 55, tamén aparecen reflectidas nas cántigas dos «Rexumeiros de Elviña». Vouvos ler un anaco dunha do ano 52:

Din que hai unha viga de ouro
desde os frutos ao Lagar,
pero debe estar moi fonda
que naide a puido encontrar.

Foise cavar no monte
e por todos os rincóns
aparecían paredes
en forma de pavillóns.

Pois estas escavacións
foron cousas nunca vistas
e tratáronas os do Nodo
para poñelas en revistas.

Estamos agradecidos
do xefe da escavación
sacounos un presuposto
da nosa Deputación.

Dende o empezo da aldea
ata a terminación dela
era camiño de carro
e fíxonos a carretera.

Tivera unha boa repercusión. E ao ano seguinte, no ano 53, seguiron escavando, atoparon unhas escaleiras que ían cara ao centro da terra e pensaron «pero aí está a viga de ouro». Entón aparece unha cantiga que di así:

Sae un obreiro buscando
ao encargado polas leiras
para darlle a coñecer
que encontraron escaleiras.

Van buscando a viga de ouro
os homes con moito gozo,
cando chegaron ao remate
encontráronse cun pozo.

Poden ir ver *aquello*
que é unha cousa divina
non ten viga nin ten ouro
que ten auga cristalina.

O enterarse o que mandaba
díxolles con moito garbo
suspenden este traballo
ata o próximo verano.

En fin, en vez de atoparen a viga de ouro acharon o famoso alxibe que tanto chama a atención aos escavadores.

En fin, estou falando desa realidade que foi agromando, que nos foi emocionando, na «Tropa da Tralla» –digo «nos» porque tamén estaba alí presente Sofía de Labañou, compañeira nesta década de programa–.

Despois da descuberta do Antroido, da literatura do Antroido xurdiu a cuestión dos nomes, a toponimia da que se ocupará máis adiante o meu compañeiro de mesa. Poño sempre tamén a mesma referencia. Todos fomos ver os restos do «Mar Exeo» encartados contra a Torre de Hércules. Cantos de nós sabíamos daquela que esas pedras se chaman o «Gueivouteiro»? Para min foi unha verdadeira sorpresa. Unha vez tiña que facer unha entrevista a un percebeiro e fun buscalo pola parte de Corme e de Laxe. En fin, estaban ocupados, non querían falar connigo, ata que me dixo un señor da Agra de Orzán, que como era da Agra de Orzán viña da Costa da Morte, de Barizo: «Ti pareces tonto, rapaz. Andas buscando percebeiros pola parte de lonxe e tes percebeiros a carón da túa casa». Efectivamente, eu era tonto, parecía tonto. A carón da miña casa, na rúa Miguel de Servet, había un bar chamado «O Tolín» onde paraban todos os sabios do percebe, entre eles Milucho Mariñas, un home de San Amaro, que coñecía todas as pedras de percebe dende Avilés a Corrubedo, un auténtico sabio. E grazas a el souben que nese contorno abenzado, marabilloso, da Torre de Hércules existe todo un monumento lítico de nomes antigos. Alí a carón das pedras de San Amaro está o Grelle, a praia de Area de Cuncha, o Xogadoiro, o Cabalo de Pragueiras, están os Coitelos de Terra e os Coitelos de Mar, o Gueivouteiro, e unha familia lítica, a Illa do Boi, a Illa da Vaca, a Illa do Becerro e a Illa do Becerriño, a Laxe Brava... En fin, todo un patrimonio, radicalmente coruñés, e absolutamente descoñecido mediaticamente porque, insisto, hai un tópico que non lle interesa divulgalo. Lembro que hai uns anos, coa asociación de veciños e con «Alexandre Bóveda», unha asociación cultural, fomos percorrendo ese contorno e poñendo uns carteliños cos nomes de cada lugar. Un patrimonio toponímico que continúa por toda a liña da costa, coa Furna das Meigas, co contorno do Monte de San Pedro, tan maltratado hoxe en día, coas Illas da Zambela, coa Furna Cheirenta, co Porto do Gholfe... En fin, unha riqueza lingüística impresionante que temos que reivindicar sempre.

Tamén, ao longo do programa e das comunicacións dos nosos ouvintes, descubrimos que, como dicían nas cartas, nos títulos antigos, A Coruña limita con Inglaterra a mar por medio. Comezamos a escoitar historias do Gran Sol, do mar de Irlanda. Como sabedes dende os anos 20 zarparon dende aquí, dende estes peiraos, os primeiros bous de vapor cara a Irlanda e por iso, a partir do ano 49 aparecen moitos nomes mariños que teñen nome en galego, moitos bancos pesqueiros. Isto comentoumo o meu principal informante, un home que lle chaman Serafín Mourelle, da Gaiteira. Serafín, cando o coñecín, díxome: «O mar non é poesía, é traballo e esforzo». E de seguido comentou: «Eu nacín en Corme, crieime na Coruña, casei en Noia, vivín no Gran Sol. De onde son? Son do mar máis que de sitio ningún». E logo dicía que o mar non era poesía. Era un poema marabilloso. Pois el foi o que me comentou que se zarpamos da Coruña, cando chegamos ao paralelo 49, alí están os Codillos, a Canaleta. Tiras cara ao norte e xa está o Mar das Galiñas, o Mar do Candil, A Cona da Vella, o Mar da Pistola. Toda unha xeografía onomástica marabillosa

da que ninguén nos fala nunca. E –isto xa é unha anécdota– Serafín foi o primeiro que pescou en Porcupine (en inglés, o porcoespiño), unha montaña submarina ao oeste de Irlanda, e dicía que foi un traballo difícil porque hai que atopar os fondos de praia, como din os mariñeiros, que non teñan pedras para largar o aparello, porque se non racha. Comentaba: «Eu gastei aparellos a oito pero ao final atopei os carreiros no mar. Para min cruzar Porcupine foi como aqueles pioneiros que cruzaron os Andes». Un auténtico canto épico.

E falando de cantos épicos, tamén hai toda unha literatura popular descoñecida que ten un pé aquí e outro pé en Terranova, en Saint Pierre et Miquelon. Como sabedes aquí había grandes factorías de bacallau e os barcos da Coruña e de Ferrol acudían ata aquelas latitudes. Alí en Saint Pierre et Miquelon paraban nunha serie de bares, no bar de Alicia etc. Houbo un mariñeiro, Periquete de Sada, que foi o patrón máis novo que mandou un barco de bacallau alí en Terranova, e había moita incerteza, moita tensión entre a tripulación, que tal iría a marea cun patronciño tan novo. Pero Periquete empeixou aí, pescou todo o que quixo, selou as bodegas, e tan contentos estaban os galegos co patronciño novo, que cando chegaron a Saint Pierre et Miquelon botaron tres días de festa. Tanta festa montaron que a señora do bar empezou a berrar polo teléfono «España en guerra, España en guerra!», porque o conto derivara nunha gran loita. Viñeron os xendarmes. E cando os xendarmes viron todo o que estaba acontecendo decidiron acuartelarse. Desta aventura épica quedou unha canción popular coruñesa que di así:

Periquete Periquete
tes cabeza de león
quixeches tomar Saint Pierre
estilo Napoleón.

Que cousa máis bonita, unha mestura entre un canto homérico e un corrido mexicano, un patrimonio absolutamente popular, coruñés, expresado en galego que, desgrazadamente, non consegue acceder aos medios de comunicación. A peza téñoa enteira, apuntada.

Mais sigamos falando destas realidades coruñesas absolutamente descoñecidas que se nos negan e que nós tivemos a sorte de albiscar grazas ao programa «A Tropa da Tralla». Falamos dos nomes da liña da costa, falamos dos nomes de Irlanda e falaremos dos nomes dos mares. A maior parte de nós subimos á Torre de Hércules e vemos unha extensión de océano marabillosa, fermosísima. Un mariñeiro de baixura está a ver leiras no mar literalmente. Precisamente co traballo da plataforma «Nunca Máis» tiven a sorte de coñecer a Luís Dopico, que é un patrón de baixura que procede dos Pachís, dunha antiga familia de mariñeiros de San Roque. Case podemos chegar con eles ao tempo dos lulos, os vellos mariñeiros de Santa Lucía, un barrio da Coruña, que incluso tiñan unha cántiga propia que dicía iso de:

Señor consumeiro
 déixenos pasar
 que somos os lulos
 queremos pescar.

Luís Dopico reveloume unha xeografía absolutamente descoñecida. Nós subimos á Torre e vemos só unha grande extensión de auga. Eles están a ver Os Carpanchos, Os Abarracidos, As Tousas de Leste, As Tousas de Vendaval, As Lobas pola parte de Caión, Os Cabalos. Un patrimonio fermosísimo que temos tamén dereito a coñecer e, á parte, con moito interese –como sei que aquí hai moitos lingüistas– para os lingüistas por varios motivos. Como sabedes, voáronse, non sen falta de tempo, as famosas agullas do Urquiola, as agullas do Urquiola que eran descoñecidas nas cartas mariñas pero que eran tan coñecidas pola xente do mar, que mesmo tiñan nome. Ás agullas do Urquiola os homes do mar, aquí na Coruña chámanlles as Papapoutadas, un nome ben lóxico porque alí quedaban prendadas as poutadas, esas áncoras primitivas. Ben, están situadas nuns baixos que sempre aparecen nas cartas e na prensa como *Bajos de las Yacentes*, constantemente repetido por todo o mundo excepto polos propios mariñeiros que lles chaman As Acentes. Consultei varios dicionarios, non encontrei a palabra ‘acente’ pero unha vez estaba escoitando unha reportaxe do percebeiro de Aghiño e o percebeiro dicía: «Porque hai que meterse cando vén a acente da onda». Pregunteille a Luís Dopico e díxome: «Claro, acente é cando rompe, cando racha a onda», un nome absolutamente lóxico para chamarlle a un baixío. E logo hai outro nome para min fascinante que son As Tousas, As Tousas de Leste e As Touzas de Vendaval. E ‘touza’ ou ‘tousa’, en terra, é un bosque moi mesto. As «tousas» no mar son baixos ou fondos con moita pedra que son difíciles de descubrir mesmo por parte dos radares. E, isto queda aquí para os lingüistas, para que estudedes, por que lle chaman as Tousas e non as Touzas se teoricamente creo que ese seseo xa desapareceu no galego propio da Coruña? Ao mellor é unha palabra fósil que indica a extensión antiga do seseo.

En fin, seguimos co tema dos topónimos, con esa descuberta de partes da cidade que se nos negan e que non hai dereito. Hai moita polémica co topónimo da cidade. Aquí aproveito para que o Concello cree unha oficina de topónimos porque o problema dos nomes dos lugares é un problema real e o que están a facer non hai dereito. Porque é ben triste que un coruñés de hoxe non saiba onde queda Coiramia, para min foi unha descuberta, pola parte dos Maios. Non se trata de cambiar a nomenclatura das rúas, ese é outro debate, tamén de actualidade, o tema da nomenclatura franquista e fascista. Un topónimo moito máis coñecido: o de Garás. Sabedes como é o conto: aquel que se coaba sempre no tranvía, e unha vez o revisor, que xa o tiña fichado, foi onda el e díxolle: «Hoxe pagarás». «Non, hoxe *pa* Monelos». Outro topónimo que se está a reivindicar moito agora que é a Ponte da Pedra. A Ponte da Pedra existe, pero é que a Ponte da Pedra non está na Ponte da Pedra, alí é o Carracedo. O polígono de Elviña non está no polígono de Elviña, iso non é Elviña, iso sempre foi Monelos e foi San Cristovo das Viñas, alí está a Camposa ou as Cernadas. Ou por exemplo, ao que lle chaman Campus de Elviña, a Universidade, está en

Elviña pero ese lugar ten nome, chamábanse as Mariñas Douradas, un nome ben fermoso que deberíamos reivindicar. Chamábanlle as Mariñas Douradas porque eran unhas leiras moi vizosas, unha zona de brañas que daban dúas colleitas ao ano. En fin, quedaría ben ser Licenciado polas Mariñas Douradas, sería unha cousa ben linda.

Quería ocuparme desa Coruña que se nos nega en cuestións de onomástica e tamén dos antropónimos. Este ano tiveron a sorte de ir ás festas de San Pedro de Visma e, ademais, por suposto, de aprender os nomes dun lote de lugares descoñecidos, como poden ser Abella, A Barca, Catro Ventos, Loureiro, Ruibal, A Gramela, Cal de Moreiras, As Bouzas, Truleiro, Filgueira, San Roque, Monte das Fabas, Fontán etc... Dixéronme os nomes das familias de San Pedro de Visma propias: son os do Barral, os de Palleiro, os de Pombo, os Pígaro, os Lindos, os de Xuncal, os de Santana, os do Casquillo, os da Perrachica, os *Pajaritos*, os Palláns, os Paroleiros, os Pataqueiros, os da Bandoxa... Estamos a falar da Coruña, estamos a falar dos elementos máis tradicionais desta cidade dos que ninguén nos informa: os *Panteros*, os Mocosos, —este é un pouco delicado— os de Andrea, os do Cego, os de Pitico, os dos Balaos, os de Churín, os de Pasco, os de Laña, os Gorechos, os Teresos, os da Sopalla, os do Conexo, os do Calvete, en fin. É urxente que se cree esa oficina do Concello que se ocupe dos topónimos, porque a difícil arte de nomear —unha frase do libro de Carlos Paulo Martínez Pereiro— xa que para os xudeus esa arte procedía directamente de Deus, e xa que non temos fiudeza coa divindade, aceptemos que sexa o Concello quen dea os nomes. E, por favor, o que non é de recibo é que decidan os nomes das cidades que habitamos os promotores, os construtores, os empresarios. Temos un caso referencial. Estanse a construír alí arriba unhas vivendas que se chaman *Viviendas del Valle de Mesoiro*, e nin están en Mesoiro nin están nun val. Están en Feáns, están no alto dun monte que lle chaman o Alto do Monte do Muíño, porque había un muíño de vento, o que indica que é un lugar ben venteado e ben complicado. E ben triste que a decisión dun comerciante ou dun promotor ou dun empresario poida cambiar e poida roubar o que significa a tradición toponímica do lugar. Hai outro exemplo referencial que se chama *Los Rosales*. *Los Rosales*, construídos no lugar de Fontán. Hai uns anos un empresario comprou esas leiras e puxo un cartel que dicía: «*Viviendas de Los Rosales. Próxima construcción*». As vivendas non se construíron, o cartel botou alí dez ou quince anos e á hora de edificar realmente o lugar, como non había outra referencia, como non existe un centro de documentación toponímica, quedou polígono dos *Rosales* e acabouse. Unha realidade ben triste que depende de nós ir cambiando.

Outro *corpus* coruñés descoñecido que temos tamén que reivindicar é o cantigueiro cascarilleiro, o cantigueiro coruñés. Xa falei das pezas do Antroido, e desa fonte vizosa proceden un lote de cántigas populares na Coruña das que desgrazadamente apenas temos noticia. Xa comentei a de Periquete:

Periquete Periquete
tes cabeza de león
quixeches tomar Saint Pierre
ao estilo de Napoleón.

Ou a de:

Carmela, miña Carmela
manoxiño de nabizas
ti que naciches na Agrela.

E, por exemplo, esa peza que reivindicamos tamén cos Diplomáticos: cando nos anos 50 marchaban cara a América os barcos da Mariña, moitos na despedida dicían isto de:

Aí vos quedades, aí vos quedades,
entre curas, *frailes* e militares,

Unha señora do lugar de Nelle aínda lembraba esta peza que facía referencia a un tal Fandiño, que era o concelleiro encargado dos bombeiros. Houbo un incendio e non apareceu. Entón cantáronlle iso de:

Fandiño Fandiño,
onde tes o bombín?
Na casa de Mercedes,
pra regar o xardín.

E outro momento que quedou así gravado para sempre na memoria colectiva dos coruñeses foi a inauguración da estatua de dona Emilia Pardo Bazán nos xardíns do Recheo. Pois ben, cando se procedeu a erguer o pano que cubría a estatua, houbo moita conmovión, porque no colo da propia dona Emilia había un penico de mexar cheo de excrementos. O alcalde, Manuel Casás, que non comungaba coas ideas de dona Emilia Pardo Bazán, non lle quixo dar o ganchete nese acto oficial. A condesa quedou definitivamente golpeada. Entón naceu esta peza:

Ai Manuel Manuel,
ti fixeches ben
e o que queira ganchete
que se enganche no tren.

En fin, un *corpus* inmenso de realidades que se nos están negando simplemente porque o galego esta afastado, está marxinado dos medios de comunicación. Cando ten oportunidade de acceder aos medios convértese nunha lingua absolutamente normal, referencial na cidade da Coruña.

E ademais de todas estas referencias tan absolutamente vivas, tamén quería contar algunha anécdota musical.

O fotógrafo Ferrer da Rúa Real soubo que pola parte de París existía unha máquina que impresionaba sons e, como el tiña un negocio intenso coa emigración á que lle vendía fotografías con tipos galegos, pensou que faría un bo negocio con discos cantados nesta lingua. Contactou con «Aires da Terra» de Pontevedra e gravaron uns discos que son o primeiro documento, a primeira impresión sonora da historia da nosa discografía. Discos que, por certo, soaban como grande novidade no Pavillón Lino, nos Cantóns da Coruña. Alí, ademais de vedetes chegadas de Madrid, presentábanse espectáculos absolutamente fascinantes, enfeitizantes para a época. Por exemplo cóntase que unha vez Lino presentou un espectáculo novidoso: mariscos ameistrados. A xente estaba totalmente conmocionada cos mariscos ameistrados, que tal sería?: era un espectáculo de lobos mariños, de focas. Alí soaron estes primeiros discos da historia da música galega. Como sabedes, a primeira gravación foi a peza:

Unha noite no muíño
unha noite non é nada...

Cen anos despois, cando se fala da Coruña e da súa vitalidade, pois resulta que no eido musical realmente as tres formacións da cidade que transcenden as fronteiras do país e do estado, que teñen certa repercusión no exterior e están andando por Europa, cantan en galego. Estou a falar de Mercedes Peón, que, como sabedes, deu dous concertos na BBC de Londres antes de poder presentar aquí o disco na Coruña. Unha das súas pezas, «Xera», entrou nas radiofórmulas francesas. Un rapaz de Toulouse, ou de Marsella, ou de París podía escoitar o galego da Costa da Morte, porque é unha peza baseada na nosa terra, e porén, un rapaz de Valladolid non. E, desgrazadamente, nos medios de comunicación en xeral, un rapaz da Coruña tampouco tiña dereito a escoitalo. O caso de Susana Seivane que toca aproximadamente o mesmo número de veces na Bretaña que na Galiza, que tocou tamén en París hai pouco diante de 50.000 persoas, ou o caso de «Luar na Lubre». Diante dese tópico de que o galego é un idioma estraño na Coruña, a parte máis creativa da cidade, a que ten máis transcendencia resulta que canta en galego.

Outra realidade que temos que reivindicar sempre, e na que moitos dos que estades aquí participades na organización, é o Correlingua, a carreira en defensa da lingua galega que percorre todo o país. O lugar onde ten máis participación, onde ten máis éxito, máis suceso, é na Coruña. E xa é unha icona que é esa imaxe da Torre de Hércules, coa costa da Torre de Hércules chea de escolares reivindicando vida para o galego. Evidentemente non estou facendo ningún tipo de triunfalismo, sabemos as dificultades que ten o galego nas

novas xeracións. Pero o que estou a dicir é que, se ao galego se lle dá unha oportunidade nos medios de comunicación, na Coruña xermola, na Coruña comunica e A Coruña asume a súa identidade plenamente galega. Comecei cunha metáfora para falar desa cidade asolagada, esa parte da nosa identidade que se nos nega:

Carmela, miña Carmela
manoxiño de nabizas
 ti que naciches na Agrela.

Quería rematar con outra metáfora. Como vos comentei, nesa visita ao bar Tolín na procura dos percebeiros, atopei o señor Milucho Mariñas, grande sabio, que coñecía todas as pedras de percebe dende Avilés a Corrubedo. E tamén atopei dous rapaces novos que non querían falar ao comezo e despois se cadra faláron de máis. Comentaban que estaban a recoller percebes xusto en Punta Herminia ou, para ser máis exactos, na Rabaleira, como din eles, diante do Gueivouteiro, dos Coitelos de Terra e dos Coitelos de Mar, xusto a carón da Torre de Hércules. Estaban a coller nunha situación alegal, por non dicir profundamente ilegal. Estaban collendo percebes en veda e de súpeto pasou por enriba deles un helicóptero. Colleron medo, dixeron: «Mi madriña, é o helicóptero da Comandancia, xa nos viron, vainos caer un paquete moi grande». Pero o carto é o carto, así que seguiron alí, bourando no percebe nesa zona tan bonita, e de alí a un pouco volve pasar o helicóptero. «Nada neno veñen por nós, temos que zafar, hai que escapar», pero seguiron traballando. Volve pasar o helicóptero, xa peiteándolles as guedellas xusto por riba deles. Tiraron con todo, seguiron cara a arriba, e cando chegaron viron a realidade: era o helicóptero da volta ciclista a España que pasaba pola Coruña. E imaxinade «que imaxe tan pintoresca» —o realizador, probablemente madrileño— *«los perceberos en la Torre»*. Chegaron ao bar Tolín, entraron pola porta, e dixéronlles os compañeiros: «Que ghuapos saístes na televisión». Con isto quero dicir que hai unha realidade fecunda que temos dereito a coñecer, unha Coruña vizosa e que entre todos temos que conquistar esa presenza mediática que, por outra banda, é absolutamente próxima á maior parte da poboación.

Para rematar, xa que estou nunha casa tan docta, quería reivindicar «o poema da Cruña», o poema da Coruña, que tamén me serve para facer unha lembranza de grandes amigos. Cando Luísa Villalta publicou o seu libro *En concreto*, a poeta acababa de encontrar o seu espazo literario. Luísa atopa despois dunha viaxe moi intensa o seu contorno, o cosmos que a definía. Cando dicía iso de: «O meu nome é o da cidade alta, nacido onde a luz e o mar se están orixinando mutuamente, nacin enfrente de min mesma, onde a Pescadería é un leito de sereas». Comenteille a Manuel María, ao poeta, que por fin había un cántico coruñés, por fin había un auténtico poema dedicado á Coruña, un libro enteiro dedicado á cidade. Díxome o poeta: «Non, o Padre Rubinos publicou nos anos 20 o poema da Cruña. E efectivamente uns días despois facilitábame unha fotocopia do libro que se conservaba aquí nesta Academia. O Padre Rubinos, ademais de ser o nome dunha residencia, tivo existencia real e fixo un poema ou un libro de poemas, absolutamente naïf

e evocador. Hai poemas dedicados ao Orzán, á melodía do pesqueiro coruñés, «Na tomba de Sir John Moore», «Sentimento na soma duns carballos de Monelos» etc. É un libro en que aparece xa a metáfora constante da cidade-barco. Andou o tempo, chamoume Miguel Anxo Fernán-Vello, estaba falando con el e díxenlle: «Está o poema *En Concreto*, o libro *En concreto* de Luísa Villalta que por fin dota a cidade dun grande cántico, coma o poema da Cruña do Padre Rubinos». E díxome el: «Non, estás equivocado. Ademais do poema da Cruña e ademais de *En concreto*, Xosé Devesa publicou un libro fermosísimo *A nao enfeitizada* dedicada a esa cidade». Outra vez a idea da cidade-barco. Á parte, un libro cargado de curiosidades ben fermosas. O poema da Cruña leva unha portada de Camilo Díaz e *A nao enfeitizada* leva dez deseños do neto de Camilo Díaz, de Xosé Díaz. Poemas fermosísimos enguedellados a esta cidade, e por tanto acabo esta miña intervención cuns versos de *A nao enfeitizada*: «A cidade vella é o espírito, o recanto no que Marineda cavila na súa beleza. Pola bahía ela olla a Galiza, polo Orzán a Cruña olla o infinito». Moitas grazas.

A lingua galega nos espazos urbanos.

Situación e perspectivas

HENRIQUE MONTEAGUDO

Universidade de Santiago de Compostela

O obxectivo do presente contributo é ofrecer unha visión xeral da situación actual e algunhas perspectivas de futuro da lingua galega nos espazos urbanos. Para achegarnos a este obxectivo, botamos unha ollada á evolución nos 10 ou 15 últimos anos, a partir da cal podemos albiscar o panorama que se aveciña. O texto que damos ao prelo constitúe unha versión lixeiramente revista da intervención oral realizada con ocasión da presentación pública do traballo. Consérvase, pois, boa parte do estilo daquela intervención, cos cadros que alí se presentaron, e co único engadido dun mínimo aparello bibliográfico.

Este foro, casualmente, realízase nun momento en que, co gallo da difusión dos datos do Instituto Galego de Estatística, houbo un certo alarmismo público sobre a situación e porvir do idioma, por parte dalgúns medios de comunicación. Coido que isto nos ofrece unha boa ocasión para reclamar un pouco ao acougo e un pouco de reflexión. O alarmismo non é unha boa maneira de presentar os problemas da lingua en público. Aínda que é certo que hai datos que preocupan moito e que esa preocupación hai que trasladala ao conxunto da sociedade, considero que non é bo para o galego que esteamos decote emitindo sinais de «isto se acaba», «non hai nada que facer», case como convites implícitos ao abandono da lingua, como dun barco que se afunde. Non se trata de facer un xuízo de intencións: cónstame que a maior parte desas mensaxes proceden de persoas honestamente preocupadas polo idioma do país, incluso dos sectores máis activos na súa defensa. Pero non se debe ignorar que os procesos de normalización lingüística teñen bastante de ‘profecías autocumpridas’, xa que dependen en boa medida das expectativas sobre a evolución da situación dos propios axentes involucrados. Dito doutro xeito, o ritmo e sobre todo a dirección dos cambios sociolingüísticos dependen moito do que a xente espere do que vai acontecer. E se estamos sempre proxectando a imaxe de que o que vai pasar é que o galego está a piques de desaparecer, no fondo, aínda que non queiramos, podemos estar contribuíndo a que iso aconteza.

O devandito xa é un bo argumento, na miña opinión, para modular as mensaxes públicas sobre a lingua. Pero aínda hai outro argumento máis forte: tanto os datos que temos ata agora coma os que imos coñecendo son, sen dúbida, preocupantes en certos aspectos, pero tamén ofrecen outros aspectos que non digo que sexan tranquilizadores, pero si que convidan a relativizar a nosa ansiedade sobre o porvir. En definitiva, coido que debemos facer o esforzo de obxectivar as nosas percepcións sobre a cuestión, e esforzarnos en axustar as nosas expectativas á realidade, procurando antes de nada informarnos para saber e entender o que realmente está a acontecer.

Como agardo mostrar, a pesar de que unha boa parte dos datos que imos coñecendo son extremadamente preocupantes, podemos afirmar con rotundidade que a desaparición do galego non está no horizonte do previsible, ao menos no medio prazo. O idioma do país ten aínda moito percorrido histórico por diante e a historia dá moitas voltas. Con isto non quero dicir que nos debamos descansar na confianza de que esas voltas da historia nos van resolver os problemas, pero podemos razoablemente conxecturar que no futuro non necesariamente todo ten que discorrer como estivo e está pasando agora. Existe a posibilidade, que temos ao alcance da man, de mellorar o contexto sociocultural e sociopolítico da lingua e se se producen esas mudanzas, tales melloras ofrecerán a posibilidade de intervir con máis pulo e máis eficacia, porque a día de hoxe o galego é unha lingua cunha vitalidade notable, non nos atopamos á beira do precipicio.

Isto falando da situación en xeral. Se falamos das cidades obviamente os tons aquí hai que cargalos máis na parte da preocupación e da necesidade dunha actuación consecuente e decidida, proporcionada á magnitude dos desafíos. A realidade do galego no medio urbano é bastante mala, como é notorio; imos ofrecer uns datos que permitan ancorar esta percepción, cuantificando algúns parámetros. E isto tamén nos convida a unha reflexión previa. Na miña opinión, debemos desterrar, se é que a temos na mente (e se non a temos que ter claro que non a temos), a imaxe dunha Galicia homoxénea. A verdade é que desde o punto de vista sociolingüístico, o noso país é moi heteroxéneo. En Galicia conviven ecosistemas lingüísticos notablemente diversos. Insisto nisto, pois no presente contributo imos concentrarnos nos datos das cidades, que son, con diferenza, os peores. Pero non os tomemos como representativos do conxunto de Galicia, o que imos mostrar non é toda a realidade do país; poderíamos desenvolver a nosa exposición sobre ecosistemas lingüísticos fóra do ámbito urbano e veríamos que hai outras Galicia, con realidades ben distintas á da Galicia urbana. Ofrecemos, antes de continuar, a título de referencia xeral, os datos do Mapa sociolingüístico de Galicia referidos á distribución do uso do galego e o castelán segundo o hábitat:

Táboa. Lingua habitual segundo o hábitat.

Fonte Mapa Sociolingüístico de Galicia.

	Galego	+galego	+castelán	castelán
Urbano	11,8	30,9	35,8	21,6
Vilas	31,8	33,6	24,1	10,6
Rural	59,0	28,2	9,6	3,2
Galicia	38,7	29,9	20,8	10,6

Os datos do Instituto Galego de Estatística, por exemplo, que son os que provocaron a última alarma pública máis notoria, apuntan claramente a que hai áreas do territorio do noso país en que a solidez do galego é absolutamente pétrea. Non só como podemos pensar así de primeiras, bisbarras remotas da montaña. Por caso e por sinal, a comarca de Galicia occidental (así chamada na enquisa do Instituto Galego de Estatística), que está non lonxe de conglomerados urbanos coma o da Coruña e o de Santiago, é a que mellor mantén o galego en todos os parámetros. Por tanto, reitero, o que imos mostrar aquí é un a parte máis escura do lenzo. E o que tentarei revelar é que incluso dentro desta parte da pintura tampouco nos confrontamos con ámbitos homoxéneos, é dicir, que a heteroxeneidade tamén se dá no medio urbano. Subliño isto non só para tentar tracexar un mapa un pouco matizado, mais tamén porque se cadra (aínda que isto non está na miña conferencia como tema pero, obviamente, está como ano de fondo), se as situacións son notablemente diversas, se estamos ante ecosistemas lingüísticos bastante claramente diferenciados, ao mellor deberamos pensar que as políticas de recuperación da lingua, coas conseguíntes previsións e intervencións, tamén deberan ser matizadas e adaptadas a cada situación. En máis dun lugar dinse cousas como que un dos poucos aspectos bos da política lingüística da Xunta é que é homoxénea para toda Galicia. Eu iso non o consideraría en absoluto unha vantaxe. No meu parecer, iso responde a unha certa visión rotineira das cousas e a unha preguiza, incluso mental, para baixarse ao terreo a afrontar os problemas reais, pois, a pouco que o fagamos, decatáremosnos que o noso país ofrece unha realidade notablemente complexa.

1. UNHA TIPOLOXÍA SOCIOLINGÜÍSTICA DAS URBES GALEGAS

Desenvolveremos a nosa exposición a partir do comentario dunha serie de táboas que ofrecen unha mancha de información, por tanto vou tentar ser un pouco selectivo e procurar ver un pouco máis alá dos datos, sobre todo vou arriscar unha interpretación das cifras que me parecen máis relevantes. En primeiro lugar, nunha parte máis descritiva das competencias e usos en galego nas cidades galegas, tencionarei mostrar que se pode facer unha certa tipoloxía de cidades, que as situacións son bastante diversas mesmo entre estas cidades, e insinuarei por onde penso podería ir esta tipoloxía.

Táboa 1. Lingua habitual en Galicia.

Fonte IGE 2004.

	Galego	+galego	+castelán	castelán
Galicia	42,62	18,38	18,72	19,75

A táboa nº 1 ofrece unha referencia global para o conxunto do país. Son datos da enquisa do Instituto Galego de Estatística, publicada no 2004, en que se traballa con datos recollidos en 2003. Trátase dun inquérito moi potente, con máis de 20.000 entrevistas, os resultados máis relevantes áchanse accesibles na páxina web do Instituto Galego de Estatística. Estes son, por tanto, uns datos de partida para ter unha referencia global do país sobre a lingua habitual, onde vemos que o uso monolingüe activo do galego continúa a ser a opción preferida pola maioría da poboación no seu conxunto (42,62%), cunha diferenza bastante notable sobre o monolingüismo en castelán (19,75%), e coas opcións bilingües con porcentaxes moi similares a esta última, arredor do 18%.

Segundo o devandito, como se pode comprobar na táboa nº 2, fala só galego ou máis galego o 61% da poboación de Galicia. Nesta mesma táboa tamén se ofrecen datos de comprensión e capacidade para falar e lingua habitual, a partir, novamente, dos datos da enquisa do IGE. Aquí o pretendía recoller son tres variables: a competencia pasiva –capacidade para entender o galego falado–, a competencia activa –capacidade de falar o galego–, e o uso real, a lingua habitual, tomando só, para simplificar, a opción «fala galego» ou «máis galego» (na última columna, hai que entender que a porcentaxe ata 100% é «fala castelán» ou «máis castelán»). Recollemos especificamente os datos das sete cidades máis importantes de Galicia, e bótase de ver, comezando polos datos relativos á competencia pasiva, unha certa novidade, pois existe unha matización territorial notable. Case todos os inquéritos publicados ata o momento referidos ao conxunto da poboación galega, deitan resultados do 96% ao 99% para a competencia pasiva en galego, e para a competencia activa un pouco menos, pero sempre con porcentaxes moi elevadas.

Táboa 2. Capacidade para entender / falar galego/ lingua habitual
(fala galego ou máis galego) do conxunto da poboación.

Elaboración propia. Fonte IGE 2004.

	Comprensión da fala		Capacidade para falar			fala só galego/ +galego
	moito	bastante + pouco/ nada = Total	moito	bastante	pouco /nada	
Galicia	84,06	16,25 + 2,80= 19,05	67,69	21,70	10,61	61,00
Ourense	81,78	15,94 + 2,28= 18,22	69,93	20,02	10,04	64,54
Lugo	85,43	12,43 + 2,14= 14,57	71,72	18,90	9,39	58,58
Santiago	84,08	13,66 + 2,26= 15,92	70,00	19,61	10,39	58,26
Pontevedra	67,02	30,24 + 2,73= 32,97	58,00	31,84	10,16	55,27
Ferrol	67,41	28,67 + 3,92= 32,59	43,21	42,17	14,62	40,36
Vigo	67,15	27,57 + 5,29= 32,86	46,33	34,22	19,45	33,89
A Coruña	80,75	13,76 + 5,58= 19,34	60,39	19,56	20,05	33,63

No inquérito do IGE isto está máis afinado, e conséntase que non todos os enquisados declaran entender o galego tan ben nin declaran falar galego tanto, o cal semella bastante máis realista; persoalmente eu sempre fun bastante escéptico con aquelas porcentaxes tan avultadas do 99% para entender o galego e do 90% para falalo, sempre me pareceron porcentaxes excesivamente optimistas. Aquí vemos que as porcentaxes de xente que ten problemas de comprensión ou de expresión –sobre todo os primeiros– en galego son baixos, obviamente, pero non son desprezables en absoluto. Velaí os casos moi notables de Pontevedra, Ferrol e Vigo, cidades onde case un terzo da poboación declara ter problemas de comprensión do galego falado. Coido que este é un dato dabondo interesante, e desde logo para ter en conta.

Lago temos uns datos da competencia oral activa, da capacidade de falar. Aquí, obviamente, as porcentaxes son máis baixas, hai menos xente que declara que ten unha competencia fluída en idioma galego. Chamo a atención, se percorremos as columnas de arriba a abaixo, sobre as baixas porcentaxes de competencia en galego, outra vez, para Ferrol e Vigo, onde máis do 50% da poboación declara ter problemas para falar galego. En Ferrol, capacidade para falar, bastante, 42%, pouco ou nada, 14% (damos cifras redondas). En Vigo, 34% bastante, pouco ou nada 19%. Declárase competentes nesta destreza só o 43% dos enquisados en Ferrol e o 46% en Vigo. A competencia no idioma é importante, claro está, pero o crucial é ver o uso. A comprensión e a capacidade de falar son, digamos, competencias virtuais, hai que ver en que medida esas competencias se actualizan, se concretan nas prácticas lingüísticas. E aquí obtemos tamén unha imaxe moi matizada de cidade a cidade. Fíxémonos que hai un grupo de urbes por riba que se move aproximadamente entre o 55% e os 65% de monolingües ou bilingües de dominancia

galega, grupo no que entran Ourense, Lugo, Santiago e Pontevedra. Unha cidade, Ferrol, áchase nunha posición intermedia, co 40%, de galegofalantes, xa en minoría. E logo os datos moi baixos de Vigo e da Coruña: practicamente só un de cada tres habitantes destas cidades declaran como lingua habitual só ou preferentemente o galego.

Daquela, se tentamos establecer unha tipoloxía de cidades, vemos que, canto a porcentaxes de poboación que declara posuír competencia pasiva en galego hai dous grupos, un que anda arredor do 80% (Lugo, Santiago, Ourense e A Coruña), e outro arredor do 67% (Ferrol, Vigo e Pontevedra). Segundo a competencia para falar pódense distinguir tres grupos: un constituído por Lugo, Santiago e Ourense, con arredor do 70%; outro pola Coruña e Pontevedra, co 60%; e outro por Vigo e Ferrol, con menos da metade, 45%. Segundo a lingua habitual deséñanse dous grupos: Ourense, Lugo, Santiago e Pontevedra, entre 55 ou 65%; e logo un segundo grupo con Ferrol, por unha banda, 40%, e Vigo, A Coruña con 34%. Agora, se miramos de relacionar as tres variables, decatámonos de que algunhas cidades bailan de grupo segundo o parámetro en que nos movamos. Endebén, se comparamos a capacidade de falar coa lingua habitual, teremos o índice de ‘retención da lingua’: canto máis próximas se atopan as porcentaxes de competencia e de uso, maior é a retención da lingua, canto máis distantes, menor será o índice de retención. Con este índice apuntamos a un fenómeno non importante, o da latencia: constátase que existe unha porcentaxe notable de persoas competentes en galego que non o empregan (falantes virtuais, por así dicilo). Segundo este índice, podemos establecer unha tipoloxía interesante.

Por exemplo, as cidades que mostran máis retención son Pontevedra e Ferrol. Isto quere dicir que en Pontevedra, en Ferrol, en Ourense –pero Ourense está nun caso distinto porque hai moita maior competencia– a maior parte da xente que sabe falar galego é de feito falante habitual desa lingua. Aí temos un sector da poboación bastante monolítico, bastante resistente no o uso do galego. Nunha situación intermedia están Lugo, Santiago e Vigo, con porcentaxes bastante distintas entre delas: en Lugo e Santiago hai bastante máis competencia que uso, aínda que estamos movéndonos en porcentaxes elevadas nos dous casos; mentres que en Vigo xa nos movemos en porcentaxes baixas. E o caso máis rechamante de todos é o caso da Coruña, onde vemos que hai a maior diferenza entre xente que se considera ou se declara competente para falar galego e xente que realmente o usa; isto é, o índice de retención da lingua nesta cidade é o máis baixo de toda Galicia, ou, inversamente, o índice de latencia é o máis alto: segundo estes datos, máis de un de cada catro habitantes da Coruña que sabe falar galego non usa regularmente ese idioma.

Por sinal, vai un pouco implícito no discurso –así que só o vou sinalar de pasada para non estenderme sobre o particular– que eu entendo que este fenómeno da latencia debe ser contemplado nun esquema de política lingüística que buscase un mínimo de efectividade. Por exemplo, se parece ser que na Coruña o problema non é tanto a competencia como o uso, se cadra habería que concentrar os esforzos en crear espazos de uso. Pola contra, en Vigo, por exemplo, igual habería que facer máis esforzo no terreo da competencia. Detrás disto pode haber tamén un diagnóstico para que tipo de problemas son de abordaxe máis prementoria en cada unha das localidades.

2. A EVOLUCIÓN DA SITUACIÓN NA DÉCADA DOS NOVENTA

Agora imos deternos nuns datos sobre a evolución nos últimos anos nalgúns dos parámetros en foco. Empreguei aquí como puntos de comparanza os datos do Mapa Sociolingüístico de Galicia, recollidos no ano 91 e boa parte deles publicados nos volumes de *Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia* e *Usos Lingüísticos en Galicia*, dado ao prelo pola Academia Galega. Os datos das cidades tireinos dun traballo de Gabriel Rei Doval (concretamente, da súa Tese de doutoramento), que el mesmo me autorizou a utilizar. Como coido que as táboas fan patente, cando nos pomos a analizar os datos de devagar e cousa por cousa, a situación non parece tan catastrófica. Por exemplo, a min particularmente chamáronme moito a atención os datos verbo da evolución da (in)capacidade (permítaseme a expresión) para falar galego. No conxunto de Galicia, como pode comprobarse, se comparamos os resultados do Mapa Sociolingüístico cos do Instituto Galego de Estatística (con doce anos de diferenza entre eles, máis ou menos) temos diminución da incompetencia (ou, se se prefire velo do lado inverso, un incremento da competencia) relativamente lixeiro, dun 3%. Pero se comparamos os datos globais cos das cidades, vemos que este incremento da competencia se debe sobre todo aos avances que se produciron nas cidades, pois as medias dos centros urbanos son bastante superiores ás do conxunto do país.

Táboa 3. Evolución da (in)capacidade para falar galego (saben falar pouco ou nada).

Fonte: MSG e IGE 2004.

	MSG (1991)	IGE (2003)	Diferenza
Galicia	13,5	10,6	-2,9
Santiago	14,6	10,4	-4,2
A Coruña	23,3	20,0	-3,3
Ferrol	31,3	14,6	-15,7
Lugo	18,9	9,4	-9,5
Ourense	16,8	10,0	-6,8
Pontevedra	25,9	10,2	-15,7
Vigo	30,8	19,4	-11,4

Nesa lista hai cifras que chaman notablemente a atención. En Santiago, A Coruña e Ourense houbo un incremento da competencia relativamente pequena, porque tamén nos estamos a mover en porcentaxes moi elevadas, e, loxicamente, as marxes son menores. (É obvio que se, por caso, en Santiago hai moita xente que declara saber ben galego, non pode incrementarse moito a porcentaxe, simplemente porque non hai marxe). Pero o que máis chama a atención son os casos como os de Ferrol, Pontevedra e Vigo, onde podemos falar de que neses anos se produciu unha pequena revolución nas competencias

lingüísticas. Repárese: en Ferrol, en doce anos, se produciu un incremento superior ao 15% en datos relativos á competencia en lingua galega. O asunto é merecente dun estudo e dunha reflexión máis vagarosos, que arestora non podemos emprender (por exemplo: ¿ata que punto ese incremento reflete un aumento de persoas competentes ou ben unha mellora da seguranza lingüística da poboación enquisada?). As porcentaxes son case idénticas en Pontevedra, cun incremento da competencia do 15%, que unha cifra impresionante. Non son tampouco desdeñables os datos en Vigo. Tanto en Ferrol coma en Pontevedra ou en Vigo nos estabamos movendo en porcentaxes máis baixas, por tanto, tamén hai máis marxe para o incremento, pero de todas maneiras este incremento non deixa de ser verdadeiramente rechamante.

Pero tornemos ao verdadeiramente crucial. ¿Que pasa coa evolución da lingua habitual? Na táboa 4 podemos ver que hai datos para todos os gustos, pero sobre todo hai algúns que sorprenden agradablemente, polo menos a primeira vista. Comezando polo negativo, comprobamos que se produciu unha lixeira diminución da porcentaxe de galegófonos habituais en Santiago, Vigo e Coruña. En Santiago o galego aínda ten unha marxe bastante folgada, pois baixouse do 60 ao 58% aproximadamente. En Vigo e na Coruña a diminución é pequena pero o certo é que nos movemos en porcentaxes de galegofalantes considerablemente reducidas, aproximadamente do 33% ao 35% de galegofalantes habituais. En Lugo non se detecta unha variación relevante. En Ourense, e sobre todo en Pontevedra e Ferrol, rexístranse incrementos moi notables. En Pontevedra a porcentaxe de enquisados que declara falar máis galego ou só galego aumentou case un 9%, e en Ferrol case o 8%, datos estes que son case abraiante.

Táboa 4. Evolución do galego como lingua habitual nas cidades (fala galego ou +galego).

Elaboración propia Fontes: MSG e IGE 2003.

	MSG (1991)	IGE (2003)	Diferenza
Santiago	60,5	58,3	-2,2
Ourense	59,5	64,5	+5,0
Lugo	57,9	58,6	+0,7
Pontevedra	46,6	55,3	+8,7
Vigo	35,3	33,9	-1,4
Coruña	35,1	33,6	-1,5
Ferrol	32,5	40,4	+7,9

Xa que logo, parecen rexistrarse dinámicas de recuperación da lingua tanto no coñecemento (que é condición necesaria, pero non suficiente, para o uso), como nas prácticas lingüísticas, que son verdadeiramente moi notables. ¿Estarán esas melloras asociadas cos procesos políticos experimentados nestas urbes nos anos que nos interesan? Non

semella casualidade que aparezan destacadas precisamente cidades como Ferrol, Pontevedra e Vigo. Non estou a suxerir que existan relacións de causa-efecto, un modelo explicativo que semella excesivamente sinxelo, ou mesmo burdo. Pero non pode deixar de conxecturarse algunha asociación entre a relativa mellora da situación do idioma en determinadas cidades e o incremento do voto nacionalista que no seu caso e no seu momento permitiu o acceso do BNG á alcaldía destas.

3. CAMBIOS DE LINGUA E DINÁMICAS DE RECUPERACIÓN / SUBSTITUCIÓN

Precisamente, un elemento relevante para analizar as dinámicas de perda e de recuperación de falantes é a comparanza de dúas variables, lingua inicial e lingua usual. Este para min é un dato fundamental porque efectivamente se comparamos a lingua que as persoas declaran que foi a súa primeira lingua coa lingua que declaran que é a que usan ou a que máis usan, obtemos unha indicación acerca de se estamos perdendo ou estamos gañando falantes. Non posuímos os datos que nos permitirían realizar unha abordaxe detallada por cidades, porque carecemos do apoio da enquisa do Instituto Galego de Estatística. Pero si podemos tentar unha aproximación. Fixémonos na Galicia do ano 91: os falantes que teñen como lingua inicial o galego, en xeral retéñeno como lingua usual, pois case os dous terzos (o 63%,) se declaran monolingües, un terzo restante bilingüe con dominancia en galego, e só o 5% son fundamentalmente castelanófonos.

Táboa 5. Evolución da lingua habitual segundo a lingua inicial en Galicia.

Lingua habitual segundo lingua inicial nas sete cidades.

Fonte: MSG (Galicia>cidades) e IGE 2004 (Galicia).

	Lingua inicial galego		Lingua inicial castelán		Bilingüismo inicial	
	Galicia 1991>2003	Cidades (1991)	Galicia 1991> 2003	Cidades (1991)	Galicia (2003)	Cidades (1991)
Fala só gal.	63,7>73,28	30,9	2,4> 4,91	1,0	18,69	2,5
Fala + gal.	31,5>20,43	55,3	14,9 > 8,48	9,1	30,71	43,5
Fala + cast.	4,6> 4,92	13,2	45,8> 32,51	46,8	37,39	52,7
Fala só cast.	0,2> 1,37	0,6	36,9 >54,10	43,1	13,21	1,3

Contrasta o devandito co que acontece no sector de castelán-falantes iniciais, pois, sorprendentemente, os enquisados que declaran ter como lingua inicial o castelán afirman reter menos o castelán como lingua habitual. Centrándonos nos datos de 91 de Galicia, acabamos de dicir que dos galegofalantes iniciais en galego, son monolingües neste idioma o 63,7%; reparemos en que dos que se declaran castelán-falantes iniciais, afirman ser monolingües en castelán só 36,9%. Vexamos agora, no outro extremo, o que acontece cos

que mudan de lingua. Dos galegófonos iniciais, declaran ser castelanófonos habituais, como acabamos de dicir, só 4,8%; pola contra, dos castelanófonos iniciais, falan só galego ou máis galego o 17%, unha porcentaxe relativamente alta, e desde logo moito maior cá anterior. Xa que logo, hai máis xente con lingua inicial castelán que se pasa ao galego como lingua usual do que xente que ten lingua inicial o galego que se pasa ao castelán como lingua usual.

A quen non está familiarizado coas estatísticas sociolingüísticas, este resultado pareceralle paradoxal, porque segundo isto resulta que estamos recuperando falantes para o galego. A simple vista, isto significaría que, contra toda aparencia, non estamos vivindo un proceso de substitución lingüística, mais un proceso de recuperación, algo que, obviamente, isto non encaixa co noso coñecemento intuitivo da realidade. Na miña opinión, a explicación deste aparente paradoxo reside no feito de que a perda de falantes se viña producindo fundamentalmente nos fallos na transmisión interxeracional, e non tanto nas modificacións de conduta lingüística que unha persoa experimenta ao longo da vida. Ese tipo de modificacións existen pero máis ben parecen favorecer ao galego. Daquela, ¿como é que estamos perdendo falantes? Estamos perdendo falantes porque o que estamos perdendo é o galego como lingua inicial.

A miña hipótese, que espero poder validar no futuro, é que unha parte moi substancial destes falantes iniciais en castelán que agora falan só galego ou máis galego, serán persoas que proceden de familias galego-falantes. Dito rapidamente, serán fillos e fillas de parellas galego-falantes que lle falaron a ese fillo ou filla en castelán. Unha porcentaxe desas persoas que teñen como lingua inicial o castelán pero que se move nun medio familiar (e probablemente social) con forte presenza do galego, acaba recuperando o galego ao longo da súa vida. Sería, por tanto, unha porción que nos vén devolta da perda de falantes na transmisión interxeracional.

En todo caso, estas dinámicas que se producían no 91 —véxase «lingua inicial galego en Galicia», «castelán Galicia» e «bilingües iniciais en Galicia»— seguen a producirse no 2003, como mostra a enquisa do IGE, por tanto, o fenómeno *grosso modo* mantense. Véxase por exemplo «castelán-falantes en Galicia» no 2003, aproximadamente un 14% fala só galego ou máis galego —unha porcentaxe un pouco máis reducida que antes pero aínda notable. Pola contra, no 91, que é no único de que dispoñemos de datos, nas cidades non se produce isto. Nas cidades non recuperamos tantos falantes, o cal apunta na dirección que antes sinaléi: probablemente, os castelán-falantes iniciais que ‘se pasan’ ao galego como lingua habitual atópanse sobre todo do medio non urbano, nun ecosistema lingüístico en que o galego ten unha forte presenza e iso facilita a súa recuperación. Nas cidades este fenómeno practicamente non se dá. Se se repara nas columnas de cidades no 91 comprobarase que dos falantes iniciais en galego case ningún é monolingüe en castelán pero hai bastantes bilingües con castelán como lingua dominante e hai bastante poucos monolingües en galego, cousa lóxica, para unha persoa que vive no medio urbano. Falantes iniciais en castelán recuperados para o galego hai unha porcentaxe notable, un 10%, pero notablemente máis baixa cá do conxunto do país.

4. PROGNÓSTICOS DE FUTURO: OS DATOS DO CENSO DE POBOACIÓN E VIVENDA DE 2001

Chega pois o momento de abordar unha operación tan arriscada como a prospección. ¿Que nos deparará o futuro? Unha das ferramentas máis significativas para achegarse a estes prognósticos é a análise de datos en tempo real, por estratos cronolóxicos de idade, e a partir de aí facer unha proxección en tempo aparente. Aquí entramos na parte máis fea de todo o cadro. Botei man do censo de poboación de 2001, pois os datos do Instituto Galego de Estatística non ofrecen o nivel de detalle que precisaríamos para facer esta proxección. O censo en canto fonte para información sociolingüística ten vantaxes moi grandes e ten inconvenientes tamén bastante notables. O censo non é un inquérito, non se fai sobre unha mostra de poboación que se pretenda representativa, faise sobre o conxunto da poboación. É unha especie de mapa a escala real. Pero como o censo non se fai exclusiva nin principalmente para saber que linguas sabe e fala a xente, senón que se fai para obter datos sociolóxicos máis básicos, obviamente as preguntas sobre lingua son un apartado minúsculo e ofrécennos unha pintura en trazos grosos. Os datos que estivemos analizando ata agora son de «pincel fino», e agora pasamos un pouco á «brocha grosa».

Como vimos antes, podemos deseñar unha tipoloxía de espazos urbanos, así para entendernos agora *grosso modo*, con Coruña, Vigo e quizais Ferrol nun grupo, e Santiago, Lugo, Ourense e probablemente Pontevedra, tamén, noutro grupo. O que fixen agora foi tomar unha cidade representativa de cada grupo. Escollín A Coruña como representante do primeiro grupo simplemente porque a presente exposición foi concibida para un ciclo realizado nesta cidade, e doutra banda escollín Compostela, sinxelamente porque é a cidade onde vivo e traballo. Quero dicir que poderíamos comparar perfectamente Pontevedra-Coruña, Ourense-Coruña, ou Santiago-Vigo, coido que non mudaría significativamente o panorama. O que ofrezco aí é unha elaboración propia en porcentaxes dos datos brutos que ofrece o *Instituto Nacional de Estadística* a través da súa páxina web. Segundo esta fonte, un 5,15% de rapaces e rapazas da Coruña de 5 a 9 anos é monolingüe en galego, o que responde a unha cantidade de 741 individuos (así de rotundo é o censo nas súas cifras). A título de curiosidade, podemos dicir que para o conxunto de Galicia, tendo en conta os monolingües en galego declarados no Censo de 2001, de idade comprendidas entre 5 e 30 anos, e supoñendo que a partir de agora non se incrementase a cifra de galego-falantes iniciais (isto é, que ningunha persoa nacida a partir de 2001 tivese o galego como lingua inicial nin o incorporase á súa práctica lingüística), aínda así teríamos dentro de 50 anos máis de medio millón de falantes monolingües en galego. Este exercicio, puramente conxectural, mostra que a situación do galego non é tan desesperada como ás veces se dá a entender.

Táboa 6. Uso do galego conforme a idade na cidade da Coruña.

Elaboración propia. Fonte: Censo de Poboación e Vivenda (2001). INE.

Anos	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	40-44	50-54	60-64	+65	Total
G	5,15	5,00	7,00	8,91	9,30	10,76	15,42	21,97	29,64	29,15	17,33
G/C	67,65	79,74	68,38	59,57	57,90	57,65	56,43	54,17	47,58	42,75	55,28
C	27,29	15,26	24,60	31,52	32,78	31,58	28,15	23,85	22,78	28,12	27,39

G: fala sempre en galego; G/C: fala ás veces en galego; C: non fala nunca en galego.

O que si é dabondo desalentador é ver as cifras da Coruña, tamén as de Santiago pero sobre todo da Coruña, en canto reparamos en grupos etarios. Percorrendo a táboa 6 de dereita a esquerda, constátase que o monolingüismo en galego era relativamente frecuente nas persoas maiores de 65 anos (nese grupo non distinguín tramos por razóns puramente prácticas, pois a táboa tornábase de manexo incómodo). De todas as maneiras é de notar que o carácter minoritario do galego na Coruña é antigo, pois incluso menos do 30% dos maiores de 60 anos eran monolingües galegos. Esta porcentaxe pode parecer elevada, pero repárase nos datos de Santiago (táboa nº 7), que ofrece uns resultados máis similares aos do conxunto do país, onde temos un 60% de monolingües en galego nese tramo de idade.

Táboa 7. Uso do galego conforme a idade na cidade da Santiago.

Elaboración propia. Fonte: Censo de Poboación e Vivenda (2001). INE.

Anos	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	40-44	50-54	60-64	+65	Total
G	24,86	27,95	32,75	35,13	36,39	39,30	44,60	51,50	58,75	60,69	44,4
G/C	63,69	64,48	56,73	50,87	48,92	48,06	44,82	39,16	32,67	28,58	44,4
C	11,45	07,57	10,52	14,00	14,69	12,64	10,58	09,34	08,48	10,72	11,2

G: fala sempre en galego; G/C: fala ás veces en galego; C: non fala nunca en galego.

Endebén, salta á vista que o monolingüismo en galego descendeu dunha forma moi notable e podemos ir vendo como ese descenso cae como nunha escada de tramo en tramo de idade, na Coruña do case o 30% dos maiores de 60 quedamos cun absolutamente magro 5% de 5 a 9 anos. Esta si é unha desas cifras realmente alarmantes. Aínda así, na liña de procurar relativizar un pouco os datos, repárese en que o monolingüismo en castelán na cidade da Coruña non aumentou tampouco en todos estes anos. Non hai unha grande diferenza entre a porcentaxe de monolingües en castelán maiores de 65 e no grupo de 5 a 9 anos, de feito, produciuse unha lixeira diminución. Aquí hai unha mudanza moi curiosa que se constata en varios lugares, é dicir, que non é algo idiosincrático da Coruña, senón

que é bastante xeral. Obsérvase como o monolingüismo en castelán cae notablemente no grupo de 10 a 14 anos. En Santiago acontece o mesmo, isto é unha pauta bastante corrente nas cidades. Non teño aínda claro como interpretar isto. Se cadra, isto ten que ver co uso do galego na escola, coa materia de galego: como os estudantes teñen o galego na escola e nesa clase hai que falar galego, daquela xa non se declaran como monolingües en castelán. Pero é asunto merecente dunha reflexión máis demorada. En todo caso, deixando un pouco entre parénteses ese dato que non modifica o que quero dicir, de 5 a 9 temos 28% de monolingüismo en castelán, e de máis de 65 temos a mesma porcentaxe. O que aumentou, por tanto, é o bilingüismo.

O problema do inquérito do censo –contra o que fai o IGE, ou o Mapa Sociolingüístico, que ofrecen catro posibilidades de resposta: só galego, máis galego, máis castelán e só castelán, e isto dan resultados máis transparentes– e que as posibles respostas á pregunta sobre lingua falada son tres: ‘fala galego sempre’, ‘fala galego ás veces’ e ‘fala galego nunca’. Isto é unha maneira de presentar a cuestión abondo discutible, xa que as respostas non teñen unha interpretación doada. Cando nós non temos a posibilidade de comparar unha resposta tan inconcreta como ‘ás veces’ con aqueloutro dato máis concreto, máis galego ou máis castelán, decatámonos que este ‘ás veces’ pode recubrir prácticas lingüísticas moi distintas. Nalgúns lugares, cando podemos contrastar con outras informacións, vemos que ese «ás veces» sobre todo é castelán e noutros lugares ese «ás veces» sobre todo é galego. No caso da Coruña, ¿cal será a interpretación máis sensata? Que ese «ás veces» está claramente nesgado cara ao castelán.

Os datos para Santiago, que representaría outro tipo de cidade, non son tan negativos para o galego. Aquí vese que o monolingüismo en galego tamén debeceu pero fíxoo desde niveis máis altos e por tanto tamén se mantén en niveis máis altos. A pauta é similar á da Coruña só que movéndonos nunha escala distinta. Destarte, en Santiago hai un de cada catro rapaces ou rapazas de 5 a 9 anos monolingüe en galego, o cal non é un mal dato. Canto ao monolingüismo castelán, tamén a pauta é similar: non se rexistra un incremento moi grande do monolingüismo castelán: 10,72 para maiores de 65, 11,45 de 5 a 9 anos, despois conséntase que hai unha foxa e despois vólvese a recuperar o monolingüismo. Daquela, o groso dos falantes monolingües en galego que perdemos vaíse cara ao bilingüismo. ¿Que significa aquí bilingüismo? A xulgar polos outro datos que podemos manexar, neste caso, en Santiago, significa máis ben galego que castelán.

5. OLLADA SOBRE DÚAS VARIABLE SOCIAIS: CLASE SOCIAL / OCUPACIÓN E NIVEL DE ESTUDOS

Logo traía uns datos sobre as variables sociais máis significativas para o uso das linguas, e escollín variables de tipo socio-económico e a variable nivel de estudos, tal como se presentan nas táboas 8 a 13.

Táboa 8. Lingua habitual dos entrevistados segundo a clase social en Galicia.

Fonte: Mapa Sociolingüístico de Galicia- Real Academia Galega.

	galego	+galego	G	+castelán	castelán	C
Media-alta	14,1	21,2	35,3	37,0	27,7	64,7
Media	29,2	29,4	58,6	27,0	14,4	41,4
Media-baixa	47,7	31,6	79,3	14,7	6,0	20,7
Baixa	55,7	27,3	93,0	11,0	6,0	17,0

Os datos do Mapa Sociolingüístico de Galicia (táboa nº 8) mostran claramente a relación entre a estratificación social e as prácticas idiomáticas: os enquisados que se declaran de clase media alta, declaran tamén unha práctica claramente castelanófona (case dous terzos máis castelán + só castelán), nos restantes estratos sociais domina a práctica galegófona, aínda que en porcentaxes decrecentes segundo escalamos na pirámide social. De todos os xeitos, só nos grupos de clase media-baixa e baixa o monolingüismo en galego é maioritario, mentres que na clase media e media alta son claramente predominantes as prácticas bilingües (de dominancia galega na media, e de dominancia castelá na media-alta).

Os datos do Censo de 2001 son moito máis concretos canto ás variables sociolóxicas, aínda que menos claros canto ás prácticas idiomáticas. Así e todo, vemos que na cidade de Santiago (táboa nº 9), os datos están claramente inclinados cara ao galego entre os traballadores e traballadoras da agricultura e a pesca (73,7%), da construción (64,5%), os xubilados (62,7%), de labores domésticos (54,6%) e a industria (53,8%), a respostas ‘ás veces’ (bilingüismo, cos problemas de interpretación de que xa falamos) e a opción preferida para os estudantes (56,8%) e os traballadores e traballadoras do sector servizos (49,4%). Na táboa, ofrecemos na última ringleira as cifras que corresponden ao peso relativo de cada sector da actividade sobre o conxunto da poboación.

Táboa 9. Lingua usual na cidade de Santiago, por actividade económica.

Elaboración propia. Fonte: Censo de Poboación e Vivenda, 2001. INE.

	Ag/Pes	Inds.	Constr.	Serviz.	Xubil.	Estud.	Labor.
Galego	73,7	53,8	64,5	39,7	62,7	28,3	54,6
G/Cas.	21,3	38,7	30,0	49,4	27,7	56,8	33,0
Castel.	4,9	7,4	5,4	10,8	9,5	14,8	12,3
Total	99,9 1,0	99,9 4,9	99,9 4,2	99,9 38,22	99,9 13,2	99,9 12,9	99,9 10,3

Observacións: Faltan parados e xubilados.

Os datos da cidade da Coruña son claramente distintos aos de Santiago: en todos os grupos, a opción de resposta máis frecuente é ‘fala galego ás veces’, e o monolingüismo en castelán supera ao monolingüismo en galego entre os/as estudantes (28,6% - 7,6%), as amas de casa (29,6 - 23,3 %), os traballadores e traballadoras dos servizos (27% - 13,9%), da industria (24,8% - 17,9%); a situación inversa só se rexistra entre os xubilados (30,6% - 25,9%), os traballadores da agricultura e a pesca (26,4 % - 22,3%) e os traballadores da construción (24,1% - 21,5%). Coma no caso anterior, ofrecemos na última ringleira da táboa as cifras que corresponden ao peso relativo de cada sector da actividade sobre o conxunto da poboación.

Táboa 10. Lingua usual na cidade da Coruña, por actividade económica.

Elaboración propia. Fonte: Censo de Poboación e Vivenda, 2001. INE.

	Ag/Pes	Inds.	Constr.	Serviz.	Xubil.	Estud.	Labor.
Galego	26,4	17,9	24,1	13,9	30,6	7,6	23,3
G/Cas.	51,2	57,2	54,3	59,0	43,4	63,7	47,0
Castel.	22,3	24,8	21,5	27,0	25,9	28,6	29,6
Total	99,9 0,7	99,9 6,2	99,9 3,2	99,9 35	99,9 15,1	99,9 6,9	99,9 10,8

Observacións: Faltan parados e xubilados

Unha variable tan ou máis discriminante coma a clase social / sector da actividade é a de nivel de estudos. Na táboa 11 ofrecemos os datos para o conxunto de Galicia, correspondentes a 1991. Constátase aí que o uso do castelán é predominante entre os enquisados con estudos universitarios e medios (que son tamén os de práctica máis bilingüe), e o galego predomina abrumadoramente entre os enquisados con estudos primarios ou sen estudos (os grupos máis monolingües).

Táboa 11. Lingua habitual segundo o nivel de estudos, en Galicia.

Fonte: Real Academia Galega- Seminario de Sociolingüística.

	galego	+galego	G	+castelán	castelán	C
Universitarios	9,4	23,2	32,6	43,6	23,8	67,4
Medios	17,6	27,1	44,7	36,7	18,6	55,3
Primarios	46,9	33,4	80,3	13,2	6,5	19,7
Ningún	75,3	20,5	95,8	3,3	0,9	4,2

Na cidade de Compostela, a opción de práctica bilingüe (coas cautelas que estamos a reiterar canto á interpretación da respostas ‘ás veces’) é a preferida para os enquisados con estudos superiores e medios, mentres que o galego é claramente o preferido entre os

enquisados analfabetos, sen estudos e con estudos primarios. Pero incluso entre os que teñen estudos medios e superiores, predomina a opción ‘galego’ sobre ‘castelán’ (43.1% - 11,5% e 25% - 17,6 % respectivamente).

Táboa 12. Lingua usual na cidade de Santiago, segundo nivel educativo.

Elaboración propia. Fonte: Censo de Poboación e Vivenda 2001. INE

	Analfabetos	Sen estudos	1º grao	2º grao	3º grao
Galego	71,6	73,1	64,2	43,1	25,0
Gal./Cas.	20,0	21,6	28,8	45,3	57,3
Castelán	8,3	5,2	6,9	11,5	17,6
Total	99,9 1,6	99,9 9,2	99,9 19,6	99,9 46,8	99,9 22,8

Novamente, os datos de Santiago neste parámetro contrastan cos obtidos na Coruña. Na capital herculina, a reposta (usa o galego) ‘ás veces’ é a preferida entre os que teñen estudos primarios, secundarios e superiores, pero nestes últimos grupos a opción ‘castelán’ supera amplamente á ‘galego’, e mesmo nos grupos sen estudos e analfabetos a práctica castelanófona ten unha presenza moi notable.

Táboa 13. Lingua usual na cidade da Coruña, segundo nivel educativo.

Elaboración propia. Fonte: Censo de Poboación e Vivenda 2001. INE.

	Analfabetos	Sen estudos	1º grao	2º grao	3º grao
Galego	40,0	41,5	31,0	15,2	7,9
Gal./Cas.	31,3	39,8	47,6	55,7	59,3
Castelán	28,6	18,6	21,3	29,0	34,7
Total	99,9 0,9	99,9 6,6	99,9 17,1	99,9 56,1	99,9 19,2

6. OBSERVACIÓNS SOBRE OS PREXUÍZOS LINGÜÍSTICOS E REFLEXIÓN FINAL

Un pouco á luz do que nos din as anteriores táboas quería desenvolver un breve comentario acerca dos estereotipos sobre falantes de galego e castelán, partindo para isto dos resultados dun interesantísimo libro, recién publicado, do Seminario de Sociolingüística da Academia Galega, titulado *O galego segundo a mocidade*. Unha obra que ten moito que debullar, moito que ver e que reflexionar, e que curiosamente pasou bastante desapercibida. Trátase dunha enquisa feita entre a mocidade fundamentalmente urbana, por iso a traio aquí, porque se refire a estereotipos na mocidade urbana. Un primeiro resultado

moi sorprendente do estudo, no que non nos podemos deter arestora, é que a variable acento parece moito máis significativa que a variable lingua. As diferenzas entre as linguas como tales nas valoracións son insignificantes mentres que as diferenzas na valoración dos acentos son absolutamente significativas. Por parte, esta valoración é independente das características sociolingüísticas de quen valora, sexan galegofalantes, castelanfalantes, bilingües con dominancia galega, ou bilingües con dominancia castelán. Sempre que nos movamos nesta franxa de mocidade urbana, as devanditas variables son irrelevantes, trátase de estereotipos partillados por falantes de galego e castelán.

¿Que estereotipos activa un home con acento galego nos suxeitos do inquérito? Profesión: gandeiro, peón da industria, labrego ou mariñeiro. Trazos positivos: traballador, xeneroso, divertido. Valórase positivamente con respecto á cultura. Trazos negativos: (falta de) atractivo físico, de orgullo e de intelixencia. O que fala con acento galego é un pouco menos guapo ca o que fala con acento castelán. Por contraste, ao varón con acento castelán, atribúselles como profesión: avogado, banqueiro, enxeñeiro ou directivo. Trazos positivos: intelixente, ambicioso, autoconfiado. Trazos negativos: é menos divertido e que ten menos sentido do humor, menos simpático ca o que fala galego. Máis notable aínda o que pasa coas mulleres. Muller con acento galego, profesión: ama de casa ou señora da limpeza. Trazos positivos: fiel, traballadora e práctica. Trazos negativos: non é innovadora nin atractiva. Á muller con acento castelán, atribúselles como profesión: xornalista ou publicista. Trazo positivo: orgullosa.

Os responsables do estudo, investigadores moi competentes e que fixeron un traballo rigoroso como poucos, consideran que estes estereotipos están fundados en prexuízos. Un non pode deixar de preguntarse se realmente se trata de estereotipos ou de meras descrições, polo menos canto se refire á profesión, tal como parece deducirse das táboas que acabamos de ofrecer. En todo caso, imos deixar esta discusión a unha beira e admitir que se trata de estereotipos, o cal é dificilmente discutible cando se trata da atribución de trazos. ¿Que nos indicarian os resultados do estudo? Parece concluírse que os prexuízos contra o idioma galego (mellor, contra os galegófonos nativos, que son os que teñen o acento máis marcado) están moi arraizados na mocidade e particularmente na mocidade urbana. As persoas, e particularmente os mozos e as mozas das cidades, continúan xulgando dun xeito moi prexuízoso os seus interlocutores ou a outras persoas coas que entran en interacción, en función do seu acento e, particularmente, discriminando negativamente as persoas con acento galego, sobre todo se son mulleres.

Por tanto, curiosamente, no terreo das competencias melloramos bastante nas cidades, en liñas xerais. No terreo dos usos a sensación é mixta pero, en fin, mellorou polo menos en certas cidades, noutras un pouco menos. E no terreo dos estereotipos, dos prexuízos, estamos como estabamos, algo que é absolutamente rechamante, sobre todo se reparamos en que o estatus legal e a presenza pública do idioma galego mellorou espectacularmente nas dúas últimas décadas, e que estes mozos e mozas tiveron todos clases de galego, tiveron oportunidade durante anos de estudar literatura galega, ter unha visión da cultura galega, da sociedade galega, a través do seu profesor ou profesora de

lingua e literatura galega, entre outros, hai unha tele galega, unha radio, uns discursos públicos en lingua galega... Dabamos un pouco por feito que o dos prexuízos era un problema relativamente fácil de superar e que estaba en vías de superación, en troca, estes resultados obrígnanos a reconsiderar a cuestión.

En definitiva, tornando ás palabras limiares do presente traballo, o que pretendía era ofrecer unha panorámica xeral, pero matizada, da situación do galego nos espazos urbanos. Constatamos que hai datos moi negativos e moi preocupantes de cara ao futuro, pero que tamén se rexistran algunhas dinámicas interesantes e positivas e que se cadra deberamos revisar o problema dos prexuízos e do seu arraigo. Sobre todo, como reflexión final, coido que a partir de todo isto deberamos, sobre todo os colectivos e persoas máis implicados na promoción do idioma galego, e moi especialmente os que teñen responsabilidades políticas, repensar as políticas de promoción da lingua e esforzarse en deseñar políticas de promoción da lingua axeitadas, adaptadas a cada un dos que eu chamei ecosistemas lingüísticos, que como tentei mostrar son bastante variados. Naturalmente, neste terreo da promoción do galego nos medios urbanos tamén se deron pasos e xurdiron iniciativas moi novidosas que non é do caso pormenorizar aquí, pero no que o papel dinamizador dos gabinetes e servizos de lingua dos concellos foi fundamental. Quedan aínda moitas cuestións por matizar e aclarar, e, naturalmente, moitos dos aspectos considerados, e as interpretacións ou observacións que ofrecemos, están suxeitos ao debate. Que continúen, pois, os estudos, que florezan as iniciativas, e deixemos aberta a porta á discusión.

REFERENCIAS

- Fernández Rodríguez, M. A. / Rodríguez Neira, M. A. (1995), *Usos lingüísticos en Galicia*. A Coruña, Seminario de Sociolingüística / Real Academia Galega.
- González González, M. / Rodríguez Neira, M. A. et alii (2003), *O galego segundo a mocidade*. A Coruña, Seminario de Sociolingüística / Real Academia Galega.
- Instituto Galego de Estatística, *Enquisa de condicións de vida das familias. Coñecemento e uso do idioma galego*, Santiago, Xunta de Galicia, 2004. [<http://www.ige.xunta.es/ga/home.htm>]
- Instituto Nacional de Estadística, *Censo de Población y Vivienda 2001*. <http://www.ine.es>
- Rey-Doval, G. (2001), *A lingua galega no medio urbano. Unha visión desde a macrosociolingüística*. Santiago de Compostela, Tese de doutoramento (pro ms.)

O proceso de normalización lingüística de tres cidades galegas: Santiago de Compostela, Vigo e Ferrol. I

SOCORRO GARCÍA CONDE

I. O MARCO XERAL DE ACTUACIÓN

1. A NORMALIZACIÓN COMO OBXECTIVO SOCIAL

- Os conceptos de sociedade e lingua son inseparábeis. A lingua propia da nosa sociedade é o galego e, non obstante, a súa situación de uso non é a desexábel, non é a normal. Isto debería ser abondo para que a sociedade e as organizacións que a articulan, públicas ou privadas, teñan como obxectivo recuperar ese status de normalidade.
- Ademais, sen entrar no grao de asunción real que poidan ter, existen leis, no caso galego, enmarcadas en principios constitucionais e en directrices do marco europeo, que sinalan a necesidade de «normalizar o noso idioma». Esas mesmas leis, e a normativa complementaria, inclúen tamén algunhas determinacións sobre quen ten que traballar para conseguir ese obxectivo como deben actuar eses responsábeis, atribuíndo a maior parte da responsabilidade á administración en sentido moi amplo. Habería moito que falar de se acertan, de se o que prescriben é abondo ou queda escaso, e mesmo de se se cumpren..., pero non é o caso agora.
- Podemos considerar tamén a «demanda social» de recuperar usos para o noso idioma, que existe e que se manifesta de moi distintas maneiras: por exemplo, no labor de múltiples entidades, na reivindicación pública de líderes e referentes sociais, nas opinións que manifesta a poboación cando se lle pregunta, etc.

Xa que logo, con, cando menos, estes tres puntos anteriores, podemos partir de que a normalización do idioma galego no noso país é un obxectivo social. Falta, iso si, e non só nos textos escritos, senón tamén na opinión colectiva sobre este tema, unha definición

de cal é o modelo lingüístico a que aspiramos, é dicir, que entendemos por normalización do idioma.

De todos os xeitos, con esta base –normalización como obxectivo social– haberá que actuar –quizais tamén para ilo definindo– e haberá que ver quen ten responsabilidades na consecución do obxectivo, en que grao se lle poden esixir, e de que maneira as pode executar. Igualmente haberá que poñelo en relación con outros obxectivos sociais tanto para asocialo a eles como para unha correcta ponderación dos esforzos que dedicamos a cada un.

O título desta mesa inclúe os termos normalización e cidade. Centrareime, por tanto, no que toca a ese ámbito, e terei que facelo necesariamente desde o punto de vista do labor que se está realizando desde as administracións municipais, unha parte desas «cidades», sen que poida obviarse o marco xeral en que se insire.

2. AS CIDADES COMO POLO DE DINAMISMO, TAMÉN LINGÜÍSTICO

As cidades son un polo de dinamismo e cambio social en xeral, non hai máis que ver o peso en canto a modelos de comportamento que teñen en aspectos moi diversos. De acordo con isto, poden ter un papel fundamental no proceso de repoñer o galego ao lugar que lle corresponde. Mais non podemos esquecer que son as cidades os espazos en que o noso idioma está menos presente e que foron, e quizais continúen sendo, a orixe de modelos fortemente castelanizadores. É dicir, as cidades poden facer moito pero, na nosa historia, fixeron moito na contra. Cando falo das cidades falo de todo o entramado social, económico, político, mediático, etc., que inclúen.

Como ocorre con moita frecuencia, os fenómenos sociais comezan nas cidades, ou cando menos nos núcleos urbanos importantes. Daquela, logo dunha longa historia como foco de desgaleguización, é no ámbito urbano onde agromaron as primeiras reivindicacións e as primeiras iniciativas normalizadoras do idioma. Primeiro desde unha perspectiva cidadá e voluntarista e, moi pouco a pouco, especialmente desde hai uns 20 anos para aquí, con trazos cada vez máis formais e coa participación, aínda que tímida e incluso ás veces acomplexada, dalgunha administración.

No aumento cuantitativo e cualitativo da intervención normalizadora máis formal dos últimos anos, considero que hai algún fito significativo, e un deles é o papel dalgunhas cidades galegas, en concreto das súas administracións municipais, a partir das eleccións municipais de 1999. O mapa político municipal cambiou substancialmente nese momento e serviu para afianzar e dar cobertura ao incipiente labor técnico que se estaba realizando, ademais de supor un salto ao escenario público –pequeno, iso si– da política lingüística como parte da política municipal. Unha demostración de que isto debeu ser máis ou menos deste xeito é que hoxe estamos aquí tres representantes de tres servizos lingüísticos municipais que seguiron, con diferenzas por suposto, esa traxectoria, e aquí podería estar tamén o Concello de Pontevedra e algún outro. Non podemos deixar de citar aquí e

recoñecer publicamente os precedentes e, de maneira especial, o caso do Servizo Lingüístico de Fene, que nos serviu sempre de modelo.

Evidentemente, ademais das administracións municipais, temos que considerar neste «fenómeno» de inicio dun cambio de modelo de usos lingüísticos, de intervención normalizadora, por tanto, que nace no ámbito urbano, o que se está facendo desde as universidades –algunhas con máis traxectoria e outras con menos– ou desde outras institucións públicas. E tamén temos que incluír cun subliñado especialmente forte o labor permanente das organizacións sociais. Teño que manifestar, cando menos, como opinión persoal, que a implicación dalgunhas administracións municipais, dalgunha universidade e de moitas organizacións sociais, con teren unha menor competencia e unha menor dispoñibilidade de medios para dedicar a este fin, é comparativamente moito máis incisiva e avanzada que a da Xunta de Galicia, a principal institución pública con competencias no proceso.

3. A RESPONSABILIDADE PÚBLICA: AS ADMINISTRACIÓNS. A ADMINISTRACIÓN LOCAL

Cando aludía antes ás leis que sinalan a normalización como un obxectivo desta sociedade facía referencia a que atribúen responsabilidades de maneira sobranceira ás administracións, como organizacións sociais de obrigada existencia e que nos agrupan a todas e a todos.

Se revisamos os datos do Mapa sociolingüístico, xa un pouco vellos, podemos lembrar que a poboación galega tamén lles atribuíu especial relevancia e, dentro delas, á Xunta de Galicia en primeiro termo e aos concellos de seguido. Logo veñen o ensino, os intelectuais, a familia, os medios de comunicación, as empresas e o goberno central, por esta orde.

G. Central	Ensino	Medios de Comunicación	Empresas	Concellos	Xunta	Pais	Intelectuais
2,69	4,11	3,99	3,37	4,27	4,51	4,10	4,18

Podemos deixar para o debate posterior a análise sobre a adecuación da resposta a esta atribución de competencias, é dicir, se cada quen fai o que debería. Trataré de centrarme agora no que atinxe ás administracións municipais.

A administración local participa, dirixe ou condiciona moita da actividade que se desenvolve nos espazos urbanos, e na vida cotiá de toda a poboación. Malia non ter case competencias normativas, é no ámbito local onde se deseñan e executan políticas urbanísticas, de servizos básicos, culturais, socieducativas, sociais, etc. Isto multiplica o abano de posibilidades de intervención municipal no proceso de normalización en relación con outras esferas administrativas ou outras institucións que non afectan tan directamente á

vida da cidadanía, pero contrasta coa anemia de recursos que se dedican a elas e coa escasa importancia que en xeral se lles dá.

4. OS INSTRUMENTOS DUNHA ADMINISTRACIÓN LOCAL PARA INTERVIR NO PROCESO

De acordo co reparto de contidos que establecemos entre as tres persoas que participamos na mesa, non me toca entrar nas intervencións concretas que poden realizar os concellos, que agrupamos en tres tipos consonte ás formas de actuar que son habituais na administración –acción directa, de policía e de promoción–. Diso van falar as miñas compañeiras.

Si vou facer un percorrido polos instrumentos ou ferramentas que teñen para deseñar e executar esas intervencións. E fareino dividíndoos, agrupándoos desde dúas perspectivas: a política e a técnica. Todos eles parecen bastante evidentes, pero non foron, e aínda non son en moitos casos, unha realidade.

No primeiro dos ámbitos, o político, parece obvia, se é que se vai actuar no proceso, a existencia dun **programa**, dun programa de goberno da institución en que se inclúan os obxectivos e as liñas de actuación que van orientar o labor. No mellor dos casos, cando existe ese apartado dentro do programa, é moi escaso ou xeral e, por veces, parece non estar na realidade. Como exemplo significativo, correspondente a unha etapa que poderíamos considerar das máis importantes dentro da actuación normalizadora municipal, podo lembrar as medidas que sinalaba o programa de goberno asinado polo BNG e o PSOE para o mandato 1999-2003 no Concello de Santiago, que nos pode dar unha medida do que incluíron outros:

1. *Elaboración dun plano de normalización lingüística para o Concello contando coa participación das entidades cidadás e a actualización do regulamento de uso do galego.*
2. *Ampliación e potenciación do Departamento de Lingua Galega.*

Tamén é fundamental atribuír a responsabilidade de dirección política a unha **concellaría**, que debe ter entre as súas delegacións expresas a política lingüística. Existe en moitos casos unha concellaría de cemiterios, incluso de vodas, pero non existe na maioría ningún que teña que encargarse de dirixir o proceso de regaleguización.

Como último instrumento político, sobre todo dentro dunha concepción necesariamente participativa de calquera proceso social, parece recomendábel contar cun órgano que aglutine representantes do tecido social: un **consello da lingua**. Entre as súas funcións primordiais estarían servir de ponte entre o poder político e a sociedade, afianzar as iniciativas no diálogo e contribuír á súa difusión social.

No plano técnico sinalarei dúas ferramentas que tamén considero fundamentais e que, se comparasemos a intervención sociolingüística coa urbanística, a socioeducativa, ou outras propias das administracións, non teríamos ningunha dúbida da súa necesidade.

Trátase de contar cuns **servizos técnicos** dedicados a executar a política lingüística da institución e dunha planificación desa política, o que vimos chamando un plano de normalización.

Respecto aos servizos técnicos, denominados de maneiras diversas –servizos de normalización, servizos lingüísticos, departamentos de lingua, etc.–, teríamos que sinalar algunhas cuestións.

Primeiro, podemos definilos como departamentos inseridos na organización para planificar e executar, desde a perspectiva técnica, as accións necesarias de cara a conseguir a súa adecuación lingüística ou a do seu ámbito de actuación aos obxectivos fixados.

E, a seguir, teremos que deternos no que implica esta definición e como contrasta coa realidade. Cómpre lembrar que non son unidades de obrigada creación e que aínda son poucos os concellos que contan con elas e moitos menos as que teñen unha certa estabilidade. Por outra parte, non existe un modelo ben definido, un perfil técnico e directrices de actuación comunmente asumidas, nin están na maioría dos casos, por razóns de creación, de funcionamento ou de organigrama, ben inseridos na organización que os acolle. Tampouco contan cos recursos adecuados e a formación técnica non é a que cumpriría para levar adiante unhas accións que, na maioría dos casos, non están integradas nas políticas xerais da entidade municipal. Finalmente tampouco as expectativas sobre o seu traballo son moi ambiciosas: son vistos dentro e fóra como unidades de tradución e os obxectivos que deben cumprir non están claros.

Fóra desta visión tan negativa estase traballando duramente para cambiar as súas expectativas e modelos de traballo e estase facendo de xeito bastante cooperativo. É moita xa a produción, incluso teórica, sobre como deben actuar, e son moitos tamén os programas formativos e de colaboración que se teñen realizado. Tamén se elaboraron propostas de optimización destas unidades, que pretendían ofrecer unha solución eficaz para contar con servizos públicos especializados para avanzar no proceso de normalización da lingua distribuídos por todo o país, utilizando mellor os recursos que ás veces malgastan as administracións que deberían dirixir o proceso –refírome á proposta que formulou no seu momento a CTNL para comarcalizar os servizos cos fondos que dedica a Xunta de Galicia a subvencións para concellos que nunca se sabe que rendemento producen.

A última das ferramentas técnicas é o plano de normalización. A súa consideración dentro deste ámbito é dubidosa porque, polo menos o modelo de plano que elaboraron concellos como o de Santiago ou o de Ferrol, pode perfectamente tamén considerarse un instrumento político. Quizais deberíamos deixalo nun espazo intermedio político-técnico porque, na nosa opinión, un plano de normalización debería compaxinar o necesario pacto social para a posta en marcha ou continuación do proceso –por tanto, incluír uns obxectivos froito do diálogo e da participación real da sociedade– co deseño das liñas de actuación e das medidas concretas para levalos a cabo, a priorización que cumpra, a disposición dos recursos e o establecemento de prazos. Deste tipo de planos non temos aínda ningún neste país.

5. A COORDINACIÓN ENTRE DIFERENTES AXENTES, A PARTICIPACIÓN E A CREACIÓN DE REDES

O último apartado da miña intervención tenta facer fincapé nun «principio» xeral de actuación que, cando menos na miña –e creo que na nosa– opinión, avalada pola experiencia que tivemos durante estes anos, é fundamental se se quere obter algún éxito neste empeño.

A vinculación entre lingua e sociedade, o carácter social do obxectivo da normalización, a complexidade que supoñen os modelos de usos lingüísticos, a cantidade de axentes –e pacientes– implicados no proceso, fan necesaria a **coordinación e unha perspectiva de rede**.

Non é posíbel no contexto actual levar adiante un proxecto de dinamización lingüística dirixido a un sector concreto sen contar coa participación dos axentes que actúan nel. Non se concibe facelo porque calquera proposta choca inmediatamente cunha morea de dificultades moito máis grande que chega da man dos interlocutores acaídos, apoiada polas entidades que están actuando no sector ou dirixida por elas.

A creación de redes, temporais e permanentes, de vínculos entre elas e de reforzos para o traballo nesta perspectiva é fundamental, ademais de pola vantaxe comparativa en canto a difusión e recepción das propostas, polo que toca ao apoio mutuo que se pode facilitar, ao rendemento dos esforzos cando existe a cooperación e á ampliación das posibilidades de intervir.

Ese traballo en rede, participativo e coordinado, ten que atinxir tanto ao ámbito político como ao técnico. Para este último, que actúa moitas veces de acicate do político, apoiarse nas entidades externas permite achegar proxectos que doutra maneira non serían considerados; contar coa súa colaboración axuda a paliar a escaseza de recursos e, sobre todo, presta un certo apoio moral para continuar na loita. Para o primeiro, debería ser o principio que animase a posta en marcha de proxectos máis globais, con maior repercusión en todo o país, que permitisen o aproveitamento real da capacidade e dos recursos das diferentes administracións.

Este traballo en rede está presente no deseño dos planos de normalización que se fixeron nos concellos, na base da creación dos consellos de lingua, na idea inicial de organizacións como a Coordinadora de Normalización Lingüística, no fundamento da maioría das nosas actuacións sectoriais... en case todo o que facemos desde os servizos lingüísticos dos concellos.

O proceso de normalización lingüística de tres cidades galegas: Santiago de Compostela, Vigo e Ferrol. II

BEATRIZ BASCOI MACEIRAS

II. TIPOS DE ACTUACIÓN

Cando se trata da actividade da Administración adóitase encadrala en tres tipos de actuación¹:

- a intervención directa,
- a actividade de control e
- a de promoción.

Desde esta tripla estrutura, tentaremos mostrar as posibilidades da actuar dun concello en materia de normalización lingüística, e ofrecervos algúns exemplos do que se fixo en cada un dos nosos concellos e do que se non se fixo, en ocasións por falta de capacidade ou oportunidade, noutras por falta de vontade.

Na **intervención directa** inclúense aquelas actuacións realizadas nos límites das competencias legais dunha administración e da súa capacidade.

Aínda que a lexislación en materia de réxime local non recolle de xeito explícito a normalización da lingua como competencia obrigatoria das administracións locais, o Estatuto de autonomía de Galicia, a Lei de normalización lingüística ou a Lei do uso do galego como lingua oficial polas entidades locais permiten inferir que é obriga e competencia dos concellos adoptar as medidas precisas para fomentar no seu ámbito a normalización da nosa lingua.

¹ Seguimos nesta exposición dende tres concellos o esquema presentado pola nosa compañeira Socorro García Conde no seu artigo *O proceso de normalización lingüística desde unha Administración municipal: a experiencia do Concello de Santiago*, publicado no libro *A normalización lingüística a debate*, Vigo, Edicións Xerais, 2002.

Por outra parte, o Mapa Sociolingüístico de Galicia reflicte que a poboación obxecto da enquisa lles atribúe aos concellos un alto grao de responsabilidade no proceso de normalización, ao situalos en segundo lugar, tras a Xunta de Galicia, a quen consideran o máximo órgano responsable.

Ante esta falta de especificidade da lexislación, a intervención directa **quedaría limitada ao seu propio funcionamento** que, aproveitado en todos os seus extremos, non é pouco, dado o efecto multiplicador que pode ter un concello plenamente galeguizado.

A **galeguización do funcionamento administrativo** débese concibir como unha estratexia de carácter transversal a todo o concello, incidindo nas áreas de comunicación, persoal e recursos informáticos, de xeito que implique un conxunto de actuacións sistemáticas e interrelacionadas.

De que actuacións podemos falar?

- De regular os usos lingüísticos dentro do concello e nas relacións con terceiros;
- de aproveitar os regulamentos e normas sectoriais;
- de fixar o perfil lingüístico de cada posto de traballo;
- de deseñar as probas de lingua no acceso á función pública;
- da formación lingüística ou da formación xeral do funcionariado.

Para regular **os usos lingüísticos** nas diferentes situacións comunicativas os concellos utilizan as ordenanzas ou regulamentos de usos, normas xurídicas, obrigatorias e permanentes, pero de carácter subsidiario ás leis.

O Concello de Santiago aprobou en 1988 un *Regulamento de usos do galego*. O Concello de Vigo aprobaría, un ano despois, a Ordenanza de normalización lingüística. Ferrol tivo a primeira ordenanza en 1992. As tres eran semellantes tanto no seu articulado como na súa estrutura; non moi extensas nin ambiciosas.

En Santiago e Vigo seguen vixentes; no Concello de Ferrol aprobouse, en 1997, un novo texto, que segue o modelo proposto pola Consellería de Xustiza no *Manual para cargos públicos sobre o uso do galego nas corporacións locais*. Esta nova ordenanza, de 32 artigos, regula máis polo miúdo o uso do idioma na organización municipal, nas relacións cos administrados, nas relacións institucionais, nas publicacións e actividades públicas, na selección, provisión e reciclaxe do persoal, etc. Todo o disposto na ordenanza rexe tamén para os organismos e entidades (padroados, empresas mixtas, consellos, etc.) que dependan do Concello.

As ordenanzas aprobáronse por unanimidade ou, no caso de Ferrol, cunha abstenición, pero sen ningún voto en contra. En principio, este resultado ofrecía un futuro prometedor en canto ao cumprimento e posterior desenvolvemento.

Ademais de fixar os seus usos lingüísticos, as administracións locais poden utilizar a súa capacidade legal de crear regulamentos e normas sectoriais. No entanto, non é frecuente atopar criterios de uso do idioma no regulamento de bombeiros ou da policía, no de réxime interno, nos dos consellos sectoriais ou en algo tan simple como as normas de funcionamento

do servizo de reprografía. Esta actuación pouco máis precisa que a vontade política e permite, por un lado, que nun futuro calquera persoa ou entidade esixa o seu cumprimento e, por outro, que calquera goberno que as queira suprimir teña que desmontar todo.

Pódese argumentar que esta forma de intervención a través dos regulamentos non é necesaria, pois xa está a lexislación lingüística máis xeral e a propia ordenanza. Pero a realidade é teimuda e demostra que nun proceso a longo prazo coma este, é necesario especificar e lembrar o que dispón esa lei ou esa ordenanza.

A medida pódese aplicar tamén a aqueles regulamentos que afectan ás relacións externas, ao plano de ordenación urbana ou a un regulamento do rexistro de animais potencialmente perigosos, e, sobre todo, aos pregos de condicións de contratación, convenios e subvencións.

Cando un concello contrate un servizo determinará que se preste en galego, desde a realización do inventario do seu patrimonio á contratación dun programa informático ou á concesión dun servizo a unha empresa.

O **Concello de Santiago** acordou incluír unha cláusula específica nos pregos de condicións de contratacións administrativas que establece a obriga de realizar en galego, no plano oral e escrito, todo canto se derive dese contrato.

Este ano aprobaron unha nova modalidade que intervéñ directamente nas convocatorias de subvencións, de tal xeito que a obtención da axuda estará condicionada ao uso do noso idioma no desenvolvemento de toda a actividade subvencionada.

No caso do Concello de Vigo os pregos de condicións administrativas conteñen unha cláusula, algo menos específica, que fai referencia á obriga de cumprir a Ordenanza de normalización lingüística.

Do mesmo xeito, o **Concello de Ferrol** aprobou hai sete anos, sen ningún voto en contra, incluír en todos os contratos, convenios e calquera relación que o Concello estableza con terceiros, tanto de ámbito público coma privado, unha cláusula que dispón a obriga de realizar en lingua galega calquera comunicación, actividade e presenza pública derivada desa relación.

Para o **seguimento do cumprimento destas cláusulas** non se estableceu ningún mecanismo de control específico nin se contempla que ocorra se non se cumpre.

No día a día dos concellos de Santiago e Ferrol podemos comprobar que «case» sempre se inclúe a cláusula, no de Vigo sempre. No que se refire ao seu cumprimento, varía segundo as áreas e os responsables políticos.

Neste apartado cabe citar a posibilidade dos **convenios colectivos** e acordos reguladores. O Concello de Santiago e o de Ferrol dispoñen nos seus convenios dun capítulo dedicado aos dereitos lingüísticos dos traballadores e das traballadoras en que se prevé o establecemento dun programa de formación lingüística e a implantación de sistemas de traballo que aseguren o dereito a desempeñar a actividade laboral en galego.

Para levar adiante todo o establecido de forma efectiva calquera concello ten que contar necesariamente co seu persoal e este debe estar capacitado e, de ser posible, involucrado no proceso.

Nos servizos de normalización dos tres concellos procuramos desde o principio que os labores de corrección e tradución de textos cumprisen unha función normalizadora. Corríxese máis que se traduce e faise como unha vía de aprendizaxe. O labor de tradución dun servizo debe ir diminuindo co paso do tempo até se converter en algo esporádico. Nos nosos servizos ou departamentos a tradución, na actualidade, é mínima, aínda que non inexistente.

Este traballo acompáñase coa difusión de manuais, dicionarios, vocabularios e léxicos especializados, (cando os hai), ferramentas informáticas, utilización dos correctores ortográficos, modelos de documentación, asesoramento sobre que formación é a máis conveniente, etc. Todo co fin de favorecer a seguridade no emprego do idioma e conseguir un uso autónomo.

Para lograr a necesaria autonomía lingüística do persoal evidentemente non abonda cun labor de apoio e asesoramento técnico, hai que intervir de forma sistemática e planificada en aspectos da organización e funcionamento municipal moi relacionados entre si, as probas de lingua no acceso á función pública e na promoción interna, os perfís lingüísticos ou a formación do persoal, cando menos.

O establecemento dos perfís lingüísticos é unha das vías de intervención menos traballada e posiblemente a máis eficaz a medio e longo prazo. Podemos definilos como o conxunto de habilidades lingüísticas que se requiren para desempeñar as funcións propias de cada posto de traballo e unha vez deseñados permiten definir a formación lingüística, as probas de lingua e, ao tempo, funcionan como garantía dos dereitos lingüísticos da cidadanía e mellora do servizo público.

Ningún dos tres concellos ten deseñados os perfís lingüísticos. O Concello de Ferrol avanzou algo neste ámbito e fixo unha previsión na súa relación de postos de traballo. Porén, non se chegou a deseñar un modelo de perfil en que se combinen as diferentes destrezas, expresión e comprensión oral e escrita, coas funcións do postos.

É moi difícil, case imposible, que un concello por si só chegue a desenvolver unha actuación deste tipo, pois carecen dunha normativa xeral sobre a que facer as propostas e dun programa amplo de formación común a toda a Administración local.

A formación lingüística «oficial» a que pode acceder o funcionariado local limítase a dous cursos de lingua, iniciación e perfeccionamento, e tres niveis de linguaxe administrativa. Os dous primeiros destínanse ao conxunto da poboación, isto é, non están orientados a perfís específicos e a propia Administración autonómica informa na súa recente análise da política lingüística dos últimos 20 anos que estes cursos *«fornecen escasamente unha competencia produtiva en galego, sobre todo no plano oral. Tampouco proporcionan suficiente autonomía para a produción escrita»*.

Aos cursos de linguaxe administrativa non pode acceder o persoal das empresas, sociedades anónimas ou entidades que dependen dos concellos e ofrecen un servizo municipal. Nesta oferta formativa non hai nada sobre capacitación oral, reciclaxe, léxico especializado por áreas, lexislación lingüística, dereitos e obrigas, nin nada respecto á formación dos aspirantes á función pública.

Os concellos poden incluír na súa formación cursos ou obradoiros específicos adecuados ás necesidades laborais do persoal sempre que contén con recursos.

Vigo, Ferrol e Compostela organizaron cursos sobre elaboración de documentos, técnicas de redacción e, ultimamente, sobre capacitación oral. A comunicación entre os servizos de normalización dalgúns concellos, como é o caso dos nosos, leva a que o persoal estea a recibir unha formación semellante, pero os cursos non teñen un recoñecemento oficial, non manteñen unha certa unidade na súa convocatoria, nin están presentes en toda a Administración local.

O deseño da formación debería implicar sempre os seus destinatarios, a través das comisións interdepartamentais, dos representantes sindicais ou utilizando enquisas de avaliación. Non menos importante é que se entenda a formación lingüística como un factor de mellora no desempeño do traballo e, por tanto, teñan lugar en horario laboral. Así ocorre no Concello de Vigo e no de Ferrol, mentres que en Compostela realízanse fóra deste horario.

De todo o dito até aquí podemos observar que a competencia oral queda en segundo plano e sempre se promove a competencia escrita. Como consecuencia reafírmase esa impresión de que os documentos escritos representan a Administración e, polo tanto, deben cumprir o establecido pero cando, o/a funcionario/a exerce a súa función no plano da expresión oral, semella non representar o Concello.

Habitualmente, non sempre, a maioría do persoal dos nosos concellos adáptase á lingua do interlocutor, pero isto non é o que establece a normativa. No caso concreto de Ferrol, dispón que o persoal municipal atenderá sempre en lingua galega, agás cando o interlocutor demande formalmente ser atendido noutra lingua.

A formación xeral, non lingüística, tamén é un recurso para o proceso de galeguización. Nos cursos de atención á cidadanía, de lexislación xeral, de xestión de subvencións, etc. pódense introducir contidos que permitan un achegamento á realidade sociolingüística da cidade ou á normativa lingüística. E, por un mínimo de coherencia, esta formación xeral impartirase en galego.

Respecto disto último, os convenios ou as ordenanzas dos tres concellos indican que a formación se impartirá en galego e debería abondar; pero en moitas ocasións falta a vontade de quen contrata e a profesionalidade de quen presta o servizo.

O coñecemento da lingua nos sistemas de acceso á función pública é outra das formas de intervención, presente en case todos os concellos xa que así o establece a Lei da función pública de Galicia. Esta lei só obriga a acreditar ese coñecemento pero non fala de como acreditalo. Con todo, a xurisprudencia fai referencia á necesidade de adecuar as probas ás funcións laborais cando establece con claridade (na sentenza do TC de 28 de febreiro de 1991) que a Administración non pode ter esixencias lingüísticas uniformes para todos os seus empregados, pois non todos teñen as mesmas necesidades de relación na súa función laboral, ademais de ser o único sistema de garantir os dereitos lingüísticos da cidadanía.

Mesmo se nos limitamos a Ferrol, Vigo e Compostela atopamos grandes diferenzas tanto no carácter como no modelo de probas e na súa cualificación.

En Vigo e en Santiago as probas de lingua teñen carácter obrigatorio pero non eliminatorio para as convocatorias de prazas en propiedade. Ferrol, en 1993, estableceu probas de lingua obrigatorias e eliminatorias para determinadas prazas (auxiliares administrativos) e desde o ano 2000 estendéronse a todas as convocatorias, tanto para o acceso á función pública como para a promoción interna.

No caso da promoción interna, no Concello vigués esíxese acreditar formación en lingua galega, isto é, os cursos de iniciación e perfeccionamento.

Para a contratación temporal o Concello de Santiago aprobou un regulamento que establece un baremo para todas as convocatorias, en que inclúe obrigadamente a formación lingüística e, se é o caso, probas de lingua dependendo da praza ofertada.

Respecto ao modelo da proba atopamos un exame tipo test no Concello de Santiago, corrección de textos administrativos en Vigo, redacción dun documento e unha proba oral no Concello ferrolán.

En Ferrol, dende o ano 2000, vinculouse a proba de lingua ás funcións propias do posto ofertado. Deste xeito, segundo a praza, esixíase a redacción dunha acta, dun informe técnico, dun informe de atestados, etc., e a competencia oral acreditábase nunha entrevista.

Recentemente isto cambiou e abondará con posuír formación lingüística (os diplomas dos cursos) para estar exentos da realización da proba. As persoas que non acrediten esa formación deberán superar unha proba de lingua eliminatoria.

Ademais, os temarios de Dereito administrativo, comúns ás convocatorias de calquera praza fixa, inclúen un tema de normativa lingüística tanto en Compostela coma en Ferrol, que adoita ser a Ordenanza de normalización lingüística. Existe a posibilidade de que se vaia modulando en función da cualificación esixible en cada posto, pero non se levou a cabo.

A ACTIVIDADE DE CONTROL

Falabamos ao comezo da actividade coñecida como «de control» ou, coa denominación menos afortunada, «actividade de policía».

Cando un concello crea unha norma, establece unhas obrigas para os administrados ou para o seu persoal e, consecuentemente, debería vixiar se se cumpre ou non esa obriga.

En materia de normalización a lexislación non establece ningunha sanción ou penalización –con excepción da ordenanza do Concello de Ferrol– e isto, de producirse, necesita unha maior vontade social e política.

Non lles corresponde aos servizos de normalización sancionar ou abrir expedientes, nin vixiar o persoal. Por experiencia, a maioría dos que traballamos neste campo consideramos que é unha vía pouco efectiva e que incluso pode xogar en contra do proceso de normalización da institución.

Con todo, hai sistemas de control. Por exemplo, que se inclúa ou non nun documento a cláusula de que falamos antes, así como o seu cumprimento depende en gran medida da vontade do responsable político da área, da xefatura de sección ou negociado ou, se é o caso, da Secretaría Xeral. Estes últimos emiten os informes preceptivos sobre a adecuación á legalidade de cada un dos documentos contractuais. Non incluír a cláusula é motivo de informe desfavorable. Este tipo de informes tamén se emiten unha vez finalizada a contratación ou servizo e na maioría dos casos son necesarios para poder tramitar a factura, recuperar o aval ou recibir a subvención.

Por último, a demanda social e as reclamacións da cidadanía por non garantirmos os seus dereitos lingüísticos son un mecanismo de control máis efectivo e rápido. Cando unha reclamación deste tipo chega a unha oficina municipal acostuma a producirse un cambio no uso do galego nesa dependencia.

Todas as accións que repasamos están intimamente relacionadas entre si e ningunha delas por separado ten eficiencia se non se proxectan como unha actuación global. Actuación que vén limitada pola capacidade de influencia dos concellos en materia de normalización, pero se as administracións traballan en colaboración, cunha planificación participativa e consensuada, e se hai unha decidida vontade política, o futuro do proceso de normalización do noso idioma pode ser máis esperanzador.

O proceso de normalización lingüística de tres cidades galegas: Santiago de Compostela, Vigo e Ferrol. III

MARTA SOUTO

III. PROMOCIÓN DA LINGUA DENDE UNHA ADMINISTRACIÓN LOCAL: FERROL, SANTIAGO DE COMPOSTELA E VIGO

Para rematar este relatorio sobre o papel das administracións locais na normalización, a miña intervención versará sobre o labor de PROMOCIÓN, sobre a realización de accións de intervención social para a normalización da lingua.

Quero salientar que os concellos, a Administración local, non é a única que ha de realizar este labor. A lingua é patrimonio de todos e cada un de nós, da cidadanía. De aí que todas as forzas sociais, institucións existentes, deberían estar chamadas a traballar no proceso de normalización. (Vémolo noutros contextos, p. ex. en Cataluña ou Euskadi, unha asociación de empresarios, clubs deportivos... realizan, decote, accións dinamizadoras do uso da lingua).

No noso contexto, os concellos, cando menos algúns concellos, asumen un papel de coordinación, de impulso; actúan como nexo de referente de acción.

Se botamos unha ollada atrás e tentamos recordar algunha das campañas de dinamización da Xunta ou dalgúns concellos decatámonos de que incidían no campo afectivo, na compoñente ideolóxica, na riqueza de termos unha lingua propia.

Estas actuacións parece que non callaron na poboación, pois aí temos uns datos de uso da lingua galega ben alarmantes: a quebra interxeracional, o escaso uso por parte da mocidade (malia ter aumentado as súas competencias), os prexuízos lingüísticos que aínda están presentes hoxe en día. É dicir, pretender tocar a vea sensíbel semella non ser bo punto de partida. Outro tipo de actuacións, como as dirixidas dende o goberno da Xunta ás administracións locais («No teu concello, na nosa lingua») para os animar a cumprir a lei –tiña e ten a obriga de usar o galego– non teñen razón de ser. Daquela, cómpre outro xeito de intervención, outra maneira de formular accións de intervención será a que

debuxarei nesta intervención, unha intervención que divido en dúas partes. Unha primeira que chamo CONTEXTOS CONDICIONANTES, é dicir, contextos que nos levan a actuar nun momento dado e cun perfil de acción determinado. Tentarei, nunha segunda parte, ILUSTRAR CON EXEMPLOS.

Ese, chamémoslle, contexto de partida, artélloo en dous campos, uns «contras» ou condicionantes negativos que limitan as accións e as nosas posibilidades e uns «pros», unhas oportunidades ás que as máis das veces nos agarramos ao traballar neste eido. No campo dos «contras», dos condicionantes que limitan a actuación, sinalo:

- A) Uns internos, propios do concello, máis individuais, se ben son compartidos en maior ou menor medida.
- ORZAMENTOS: en xeral escasos.
 - MEDIOS HUMANOS: en xeral mínimos.
 - RECURSOS.
 - SENSIBILIDADE DO GOBERNO: se a hai, actúase, e non se fan simplemente actividades, senón que se traballa planificando as actuacións (neste caso, sería unha condición positiva).
 - CONTINUIDADE OU ESTABILIDADE DO PROPIO GOBERNO: por desgraza, na maior parte dos concellos, de 4 en 4 anos cambiamos de xente (é como esa canción do Celta: «para temporada que vén, temos que cambiar de xente...»). CÁMBIASE, e o normal é que o goberno dese momento, con/sen sensibilidade, non siga proxectos encetados por gobernos anteriores.
 - ESPAZO reducido: termo municipal.

Por outra banda, dentro deste contexto inicial temos outros externos comúns ao conxunto da sociedade.

Situación lingüística, uso reducido, contextos castelanizados...

Escasa mobilización da xente.

Segue presente a ocultación da lingua, e por outra banda, semella que nos identificamos coa situación actual; diremos que é a nosa unha situación harmónica, de paz lingüística e equilibrio entre as dúas linguas oficiais cando a realidade non é harmónica, nin equilibrada, por non dicir xa bilingüe.

Non me esquecín dos «pros», das vantaxes para actuarmos na sensibilización social cara á normalización.

- 1) A sensibilización do goberno local, o seu proxecto crido e asumido é o punto de partida.
- 2) A demanda social, se ben cativa pero existente.
Ás máis das veces espaxada, difuminada, que cómpre xuntar, canalizar e contar con ela á hora de iniciar un proxecto, como imos ver.

3) A propia obriga que como administración temos, e que acabamos de ver.

Cómpre pór un punto de encontro dos diferentes sectores sociais, administracións, institucións. Un lugar en que as demandas, as accións se coñezan, se traballen. Onde se repartan papeis e responsabilidades.

Comisións cidadáns de lingua / Consellos municipais de lingua / Plataformas de encontro e debate.

Debuxado este punto de partida, e situados nun concello en que se dan os condicionantes para poder levar adiante accións de sensibilización, de incentivación da lingua, o paso a seguir é tentar responder a «e agora que?», «como intervimos?».

Adoitouse traballar dende a administración, deseñando proxectos dirixidos ao conxunto da sociedade, onde os destinatarios eran meros receptores de proxectos sen contar coa súa opinión, sen telos presentes ao deseñar a actuación, procurar obxectivos...

Traballábase no despacho, sen ter en conta, por exemplo, que outras institucións estaban a traballar, que proxectos se realizaban... é dicir, ignorando o que podía haber feito ou o que se estaba a facer.

A comunicación, o intercambio faltaba.

A cultura, o ensino, a propia administración eran os destinos de actuacións, pero onde ficaba, por exemplo, o ocio xuvenil, as novas tecnoloxías...

Este xeito deu os froitos que coñecemos, daquela cómpre outro xeito de actuarmos. Non quero dicir que esteamos, as persoas que traballamos doutro xeito, na verdade absoluta pero, cando menos, tentamos abrir novos camiños, á vez e experimentados noutras sociedades con semellante situación cá nosa.

CALES SON ESES PRINCIPIOS

1 *DESTINATARIO: AXENTE-RECEPTOR*. Á hora de deseñar un proxecto normalizador temos que contar co destinatario deste. Cómpre diálogo, a súa intervención, á hora de deseñar materiais, perfilar accións, medir as actuacións, establecer obxectivos... Ten que ser un RECEPTOR-AXENTE, así lograremos a súa implicación, o seu compromiso, a súa identificación co proxecto. Por exemplo, se realizamos unha actuación no sector da publicidade, non ter presentes os axentes publicitarios, os consumidores e os comerciantes é traballar en balde.

Un destinatario que ha de procurar tirar un beneficio da acción e da súa implicación:

- aprendizaxe, achegamento a internet
- modernización da súa imaxe corporativa

2 *TRANSVERSALIDADE DO PROCESO NORMALIZADOR*

Que se ha de percibir tanto no propio seo da Administración como á hora de proxectar a acción.

Así, deberá ser un proxecto en que se impliquen diferentes departamentos, dende Urbanismo a Sanidade pasando por Xuventude, Educación...

3 *PRESTIXIO DA LINGUA*

Temos que realizar proxectos que asocien o uso da lingua a procesos de mellora, de modernidade, de prestixio.

4. *TRABALLO EN REDE*: sumar esforzos

De entidades privadas e públicas. Un exemplo podemos poñelo no xeito de traballar dende distintos concellos cun mesmo proxecto: rendibilizamos a actuación ao ampliarmos o destinatario, diminuímos custos, dámoslle maior credibilidade ao proxecto ao sermos distintas corporacións as que o realizan.

5. *PLANIFICACIÓN DA ACCIÓN, CONTINUIDADE DOS PROXECTOS*

Non podemos realizar accións por impulsos, por arrebatos senón planificando o proceso. E sobre todo, tendo como prioritaria a continuidade dos proxectos, que tamén garanten credibilidade.

6. *ESPAZO COMO ELEMENTO EDUCATIVO*.

Como axente, e non simplemente como lugar onde se realiza. Por exemplo, realizamos en Vigo os «Obradoiros da auga doce e salgada», e procuramos un lugar que permitise aprender del e con el.

7. *ORIENTACIÓN DAS ACCIÓNS CARA Á CIDADANÍA*.

E non cara ás administración.

EXEMPLOS DE ACTUACIÓNS

Ademais dos proxectos de sensibilización, de dinamización, cómpre salientar outras medidas normalizadoras, como convenios, subvencións, premios –por exemplo a actuacións publicitarias–... Pero creo que o que mellor ilustra o labor dun SNL do dito ata agora son os proxectos de dinamización do uso. Como exemplo do ata aquí exposto vou ilustrar con actividades dos concellos, se ben anticipo que varro un pouco para a casa, como poderedes observar. Dentro destas actividades, detereime máis en Obradoiros de sociolingüística Máis Alá e Ciberlingua, por seren proxectos compartidos non só polos concellos que estamos nesta mesa senón por outras administración locais, organizacións, e entidades.

No sector da hostalaría, no socioeconómico.

Restaurantes de Compostela, restaurantes en galego, en que o deseño das actuacións foi o resultado de xuntanzas con representantes do empresariado, dos traballadores, das asociacións e das escolas de hostalaría. A campaña ofrecía unha imaxe de marca, coa

publicidade correspondente en varios soportes, aos establecementos que se comprometían a galeguizar as cartas e outros elementos; asociaba a lingua a un proceso de mellora (presentación de cartas, identidade común, incorporación de máis linguas) que fose rendíbel para o sector, de tal xeito que a continuidade e a explotación da marca dependesen do seu interese.

En galego, de película

Dende hai 11 anos a Coordinadora de Equipas de Normalización Lingüística presenta no Concello proxectos de dinamización dirixidos á mocidade.

Dentro destes proxectos destaca a demanda en galego de películas, de xeito que mesmo estamos a pensar en «pedirlle a idea» en Vigo, para realizar co Cine Club Lumiere unha semana de cine galego e en galego.

VIGO

a) Traballos no que chamamos a normalización do CORPUS

Léxico castelán-galego de arquitectura, construción e urbanismo. Froito dun convenio asinado no ano 1995, entre o concello e os distintos sectores da construción: colexios profesionais de arquitectura, arquitectos técnicos, delineantes, avogados, asociacións de construción e de promotores.

A dinámica de elaboración deu nun grupo de traballo interdisciplinar: colexio de arquitectos, apareladores e delineantes, servizos de normalización de Compostela, Moaña e Vigo, achegas de voluntarios que mesmo asistían ás reunións...

Editouse no ano 1998, e no 2000 reeditouse.

Tamén traballamos no deseño de documentos, formularios con que a administración ha traballar decote. Tras pasar por cursos de linguaxe administrativa, os servizos de Vigo e Moaña e as policía deste concellos traballabamos na escolma de modelos de documentos con que traballaban no día a día os compañeiros da Policía. Observabamos que non había criterio nelas, que para cada caso había varios modelos, algúns en castelán. Recompilamos o material, ordenámolo en distintos procedementos (administrativos, penal, atestados de alcoholemia...) e fixemos uns novos modelos, simplificados, sinxelos, apetecíbeis visualmente, ordenados para o traballo... Poderíamos telos feito as dúas persoas que traballamos nos SSNNLL. Non, sen a intervención dos compañeiros da Policía e mesmo de avogados e procuradores non se tería feito. Reunimos un equipo e dúas situacións; un concello pequeno en que a Policía Local traballaba en galego, un concello grande en que a Policía Local traballaba xeralmente en castelán. Logo, a Academia de Policía, a Dirección Xeral de Xustiza elaborou este formulario global para todas as policía locais galegas.

b) STATUS

Un exemplo de compromiso de destinatarios, de transversalidade é **Mercamos e vendemos en galego**

Conscientes desta realidade, os comerciantes falan, comunícanse entre si en galego, ás veces cos clientes, pero a publicidade, a documentación, a relación coa administración é en castelán.

Faise un chamamento ás distintas asociacións de mercados e ás xerencias para expoñer un proxecto que pretendese que a lingua deixase de estar oculta e que, sobre todo, acadase espazos formais, publicidade, relación coa administración.

Tras distintas reunións de traballo, intercambios de ideas e saber as nosas limitacións e oportunidades fomos implicando a estas asociacións e chegamos a unha campaña que, cando menos, foi desenvolvéndose durante todo un mandato.

Cal era a súa achega:

Soportes:

- Trípticos: verduras, froitas, peixes, carnes, pan, lácteos e outros.
- Información (a maiores de fixar léxico en galego):
 - Saúde e hixiene: normas que deben gardar á hora de vender...
 - Consumo: medidas de peixes por exemplo.
 - Como conxelar e desconxelar produtos.
 - SNL.

Por parte do Concello colaboraron: Comercio, OMIC (dereitos dos consumidores) e Sanidade. Tamén Educación xa que incluimos as visitas aos mercados. Nestas visitas, entre outras cuestións, avaliábanse por exemplo se os comerciantes gardaban ou non as medidas hixiénicas.

Ao mesmo tempo, ao coincidir co cambio da peseta ao euro, traballouse neste sentido.

Fixéronse trípticos que foron entregados polos propios comerciantes aos clientes periodicamente.

Que tiraban de vantaxe?

- 1) modernización da imaxe dos mercados, da súa comunicación (un exemplo foi a páxina web dos mercados);
- 2) achegamento á cidadanía;
- 3) publicidade.

Que máis ofrecía esta campaña

Unha tarxeta, que continuaba aquela campaña da MESA «Que non lle esqueza», que dende os postos dos mercados se lles entregaba aos clientes.

Lista da compra: axuda para a clientela: fixación do léxico.

Aínda gardamos outra actuación máis:

No tríptico había tamén unha invitación á clientela. Esa invitación era para que achegasen unha receita que logo se publicaría nun libro con todas as recibidas. Os propios comerciantes recollían as receitas e participaban. Fíxose o libro...

Esta campaña, ao longo do tempo, tivo outras actuacións;

Levamos aos mercados a campaña: *Xogas?*

Noutro momento, contando cos centros de ensino e cos comerciantes, realizáronse concursos de debuxo, banda deseñada, relato curto...

Nunha terceira etapa, os comedores escolares dos centros foron destinatarios, xunto cos propios postos, de carteis cos nomes das verduras, froitas...

Aí paramos, porque mudou o goberno.

XOGAS? EN GALEGO PODEMOS

Nace dunha dobre demanda:

- a) Pais e nais polo ensino en galego na comisión cidadá e no pleno demandan espazos de lecer en galego para os cativos, escolas infantís en galego.

Créanse escolas municipais coa lingua vehicular oficial e xorde «*Xogas? en galego podemos*».

- Aprender xogando, xogar e aprender.
- Obradoiros de lectura, pintura e escrita creativa.
- Montañeiros celtas (acadamos a súa galeguización, mesmo montañeiros).
- Xogos tradicionais.

- b) Profesores de Educación Física e monitores das escolas deportivas municipais demandan material para impartir aulas de EF en galego e actividades das escolas deportivas municipais.

Elaborouse unha unidade didáctica: «O xogo do paracaídas»:

Profesor de EF + alumnado = vídeo

Catro unidades sobre deportes cos equipos da cidade e federacións deportivas.

Concello e Universidade: mozos/as 8 anos, deportes de aventura.

Por último, presentamos dous proxectos compartidos por varios concellos:

OBRADOIROS MÁIS ALÁ! de lingua e sociedade, do colectivo Tagen Ata, integrado por filólogos e dinamizadores socioculturais.

Nace esta experiencia en Compostela e esténdese polo país. Os obradoiros de I e II nivel constan de 8 sesións de 2 horas en que, en bloques temáticos, se vai guiando un proceso de concienciación individual e colectiva a prol do galego e do traballo normalizador que cada un podemos realizar, como grupo e como individualidade. Está dirixida a mozas e mozos de secundaria.

Contactamos cos centros ben a través de visitas, ben a través de información os equipos de normalización dos centros mediante unhas reunións. Ao remate destas sesións realízase unha convivencia dunha fin de semana á que acoden mozas e mozos de distintas cidades. Non é unha excursión de fin de curso, pois tamén se traballa nela a concienciación lingüística.

CIBERLINGUA

A campaña realizada aquí en Ferrol «En liña co galego», dirixida á mocidade e dentro do ámbito das novas tecnoloxías, foi o xermolo do proxecto Ciberlingua. De partida eramos 5 concellos (un eixe de Norte a Sur), CIG-ensino, AS-PG e Galego21 (2001-2002). Era a 1ª vez que os gobernos das cinco cidades asinaban un convenio de colaboración, e esta colaboración ía dirixida á dinamización lingüística.

O programa ten como obxectivo introducir no uso da rede a comunidade educativa, e facelo en galego dende o galego.

Ten tres destinatarios, profesorado, pais/nais e alumnado, e actuacións diferentes, sempre vendo internet como ferramenta de comunicación e aprendizaxe, e achegando información e recursos en galego e sobre o país.

Procuramos novos ámbitos para a lingua e «enganchar a mocidade». Viamos nas novas tecnoloxías un campo axeitado, que ademais nos ofrecía a engádegas do prestixio, da modernidade.

Navegándonos é o primeiro manual de uso da rede en galego.

Non se procuraba a conversión dos destinatarios senón abrir novos ámbitos de uso para a lingua que poden contribuír a mellorar actividades xerais.

No curso 2002-2003 engadíronse máis actuacións. No pasado ano 2003-2004 sumáronse máis concellos de vilas e de cidades, continuaron as asociacións e sumouse unha entidade financeira.

SUMA DE ESFORZOS

TRANSVERSALIDADE

PRESTIXIO

NOVOS ÁMBITOS DE USO

ORIENTACIÓN CARA Á CIDADANÍA

están presentes neste proxecto.

Os medios de comunicación e o uso do galego na comarca de Ferrol. I

HENRIQUE SANFIZ

Bos días. «Ya que tenemos aquí un idioma, habría que usarlo más». Esa foi a resposta dun alumno de Primeiro da ESO do Instituto de Ensino Secundario de Fene, cando se lle preguntou a súa opinión sobre a situación da lingua galega. A resposta, breve, penso que encerra no seu interior, toda unha análise en torno á evolución do noso idioma, da lingua propia de Galicia, nos últimos trinta anos. Non fai falta apoiarse en enquisas, para proclamar a evidencia do retroceso da lingua galega. Conforme se acelerou o proceso de urbanización, medrou a similar velocidade a substitución do noso idioma polo castelán, un fenómeno máis evidente nas capas da poboación de menor idade. Creo que é un fenómeno constatable en toda Galicia, aínda que haxa variantes nas diferentes comarcas, e logo deterémonos un chisco en Ferrolterra.

Pero antes, gustaríame insistir nese paradoxo da mellora das actitudes cara ao galego experimentada nos últimos anos, e de xeito paralelo o descenso no seu uso na xente nova.

«Ya que tenemos aquí un idioma, habría que usarlo más» afirmou o rapaz, pero posiblemente o seu avó respondese algo similar a «O galego para pouco val, hai que aprender castelán por se hai que traballar fora». Xa que logo, en dúas xeracións pásase de utilizar o galego practicamente como idioma único –pero ao mesmo tempo menosprecialo–, a valorar a lingua sen utilizala. Como se se tratase de vasos comunicantes, vemos como medra o prestixio social, a valoración do galego, e como, paradoxalmente, decrece a súa utilización.

Ferrolterra en xeral, e Fene en particular, representan unha realidade similar á das restantes áreas urbanas de Galicia, co especial engadido da forte presenza na cidade da Armada que provoca a presenza de militares foráneos que se converten en elemento de españolización ao longo do século XX.

UN MEDIO DE COMUNICACIÓN EN GALEGO

En setembro de 1984 xorde Radio Fene como emisora que utiliza integramente o galego na súa programación. Nese momento a práctica totalidade dos medios informativos marxinaban o noso idioma. Despois dunha presenza relativamente importante e diferenciada tematicamente nos anos da transición, os comezos da década dos oitenta caracterizábanse por un retroceso tanto nos ámbitos informativos que se escribían en galego como nas porcentaxes totais, segundo indican diferentes estudos realizados sobre a materia. Ese era o panorama dos medios escritos, e na radio non melloraban excesivamente as perspectivas. Tan só honrosas excepcións como Radio Popular de Vigo, empregaban con asiduidade o galego. Por iso a importancia de que unha lingua marxinada accedera a lugares ata aquel momento prohibidos, era evidente: supoñía rachar co mito diglósico da exclusiva utilización do galego para as relacións familiares e amistosas: supoñía evidenciar que o noso idioma como calquera outro, era un instrumento válido para todos os eidos da vida dunha persoa.

CUESTIÓN DA UTILIDADE DAS LINGUAS. A ECONOMÍA E O PRESTIXIO

En calquera contexto social o futuro é daquel idioma que serve para progresar socialmente, da lingua á que se lle demostra utilidade. A Generalitat de Catalunya organiza cursos de catalán en Marrocos, e teñen un éxito desbordante. As listas de espera sobardan todas as posibilidades dos profesores alí desprazados.

Xunto coa economía, amósase tamén crucial incrementar o prestixio social da lingua, a utilización do idioma galego por persoas de relevancia, por aqueles «cadros sociais, económicos, empresariais, deportivos» onde a sociedade poida verse como espello. Quizais no terreo do «prestixio social» sexa onde se produciron certos avances nos últimos anos, pero a evidencia de que iso non representou unha maior utilización do idioma por parte de xente nova, corrobora a tese da necesidade de actuación simultánea e paralela en diferentes ámbitos.

A TRANSVERSALIDADE DO IDIOMA

Para lograr maior eficacia, hai que actuar de xeito paralelo e simultáneo en todos os ámbitos, na escola, na familia, nas institucións, na comunidade e nos medios de comunicación de masas. En consecuencia propóñense de seguido dez medidas que pretenden ser unicamente ideas e propostas, sen pretensión de seren exhaustivas. Evidentemente a responsabilidade maior de promoción da lingua reside nas institucións, pero tamén a cidadanía, cada un de nós, pode desenvolver accións a favor do noso idioma. Con eses dous guieiros –transversalidade e corresponsabilidade– elaboramos o seguinte decálogo,

conscientes tamén de que algunhas das medidas sobardan o que é o ámbito dos medios informativos, pero a experiencia sinálanos a necesidade imperiosa de avanzar en paralelo. O contrario é continuar retrocedendo.

DECÁLOGO DE MEDIDAS PARA POTENCIAR O GALEGO NOS MEDIOS, DIANTE DOS MEDIOS E DENDE OS MEDIOS

1. Unha política lingüística que aposte claramente pola revalorización da lingua propia e que potencie con decisión a súa utilización.
2. Implantación progresiva do galego como lingua vehicular na maioría dos contidos do ensino.
3. Medidas que favorezan a utilización do galego no ámbito familiar, na comunidade e nos medios de comunicación de masas.
4. Consumir máis os medios que máis utilizan o galego. As subvencións públicas aos medios e a contratación de publicidade institucional deben contemplar a obrigatoriedade de utilización do noso idioma en determinadas porcentaxes.
5. Mesturar o galego coas novas tecnoloxías.
6. Incidir especialmente naquelas medidas que ofrezan un maior prestixio social para a nosa lingua.
7. Reclamar unha utilización do galego «non litúrxica» nen ceremonial.
8. Poñer en valor o galego. Que o seu coñecemento puntue e sexa imprescindible para o acceso a postos de traballo na administración.
9. Mercadotecnia do galego. Aplicación de criterios publicitarios á hora de promocionar o uso do noso idioma.
10. Obrigatoriedade de utilización. En determinados postos de traballo –administración en contacto co público, sanidade, medios de comunicación públicos,...– incluírse nas bases de contratación e nas convocatorias de exames e oposicións, a obrigatoriedade de utilizar o noso idioma no lugar de traballo e ao longo de todo o horario laboral.

Os medios de comunicación e o uso do galego na comarca de Ferrol. II

MARÍA ARES SANMARTÍN

Un estudo coordinado por Henrique Monteagudo e Xan Bouza analiza a situación da lingua galega nos medios de comunicación, coa realización de máis de mil enquisas entre a poboación adulta de Galicia e do 4 de decembro de 2003 ó 4 de xaneiro de 2004.

No que atinxe ao consumo de medios, as cifras indican que a radio é escoitada diariamente polo 66% da poboación, e a televisión vista polo 92%. Os medios escritos acadan un seguimento máis reducido: un 48% le o xornal todos os días e un 25% da poboación le diariamente. No que atinxe ás novas tecnoloxías o nivel de penetración é moi baixo, a cota de consumo diario acada o 10%, e sete de cada dez galegos nunca navega por internet. O estudo indica tamén que un 6% dos galegos vai ao cine unha ou máis veces por semana.

Os medios de comunicación existentes en Galicia hoxe en día permiten optar polo galego ou polo castelán de forma moi desigual, porque por exemplo, no que respecta aos diarios en galego a oferta é moi escasa comparada cos que saen en castelán.

Así como na televisión e na radio o emprego da oferta en galego é considerable, o 61% da poboación utiliza diariamente a TVG como medio de comunicación e polo que respecta á radio, unha de cada tres persoas escolle unha emisora galega, non ocorre o mesmo no que fai referencia aos xornais ou ao cine ou a internet.

Así o grao de penetración dos xornais acada case o 50%, mentres que os que len xornais en galego apenas ultrapasan o 15%.

O estudo pon de relevo que os consumidores galegos son moi conscientes da minorización da lingua nos medios de comunicación, en ningún dos medios analizados chegou ao un por cen a porcentaxe de persoas que consideran excesiva a presenza do galego. Á hora de ser preguntados se reclaman unha maior presenza do galego nos xornais a porcentaxe é tremendamente significativa, un 60% da poboación considera que debería aumentar o galego tanto nas seccións informativas como nas de opinión. Os que cren que o xornal ten suficiente cota de galego acada o 18%.

Desglosado por xornais, a variable vai dende o 49% de persoas que reclaman máis galego en *El Correo Gallego* ao 72% de peticións sobre un maior uso do galego en *El Progreso*. No caso do *Diario de Ferrol*, a porcentaxe de reclamacións é do 57%.

O estudo conclúe apuntando a demanda dun novo xornal en Galicia no que a lingua preferida por un 51% sería o galego, un 11% o castelán e un 33% decántase por un bilingüismo.

Vou traer a colación outro estudo, este feito con anterioridade e que seguramente todos o coñeceredes, pero que servirá de contextualización ao tema que se trata.

O Mapa Sociolingüístico de Galicia, elaborado polo Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega amosa que en Ferrol o 57,7% da poboación é castelán falante inicial, mentres que un 25,4% aprendeu a falar en galego. En Ferrol, só o 4,6% dos mozos con idades comprendidas entre os 16 e os 25 anos tivo como lingua materna o galego, fronte ao 46,4% dos maiores de 65 anos. A caída da transmisión interxeracional neste concello ascende a 42 puntos. Hai que tomar estes datos con cautela posto que teñen doce anos; seguramente, de actualizarse estas cifras poderíamos constatar que o emprego do galego como lingua materna descendeu aínda máis, anque o grao de competencia da poboación en galego, coa introdución no ensino, aumentou de forma considerable entre as novas xeracións.

Seguindo co Mapa, a nivel xeral a práctica totalidade da poboación galega declara entender moito o galego, o 93,6%; porén, máis da metade da poboación de Ferrol declara ter escasas competencias para ler en galego (un 12,7% afirma que non sabe ler nada e un 38,8% un pouco). No que respecta á competencia escrita, no concello de Ferrol o 40,3% afirma que non sabe escribir nada en galego.

En definitiva, o Mapa amosa unha situación que induce a pensar que Ferrol é un dos concellos galegos cunha menor proporción de galegofalantes.

Isto lévame a pensar que aquí hai algo equivocado, porque segundo o estudo presentado onte por Álvarez Sousa sobre o uso do galego na Universidade da Coruña, o campus de Ferrol é o máis galegofalante dos catro campus universitarios. E iso que aquí a maioría das titulacións son técnicas e non humanísticas que é onde se produce un maior emprego do galego. Haberá que estudar en profundidade o traballo do decano de Socioloxía para ver como é posible que na cidade máis castelanizada haxa os universitarios que máis falan en galego.

Para rematar, o estudo recollía a actitude da poboación con respecto á presenza do galego nos medios de comunicación escritos, detectándose no caso do concello de Ferrol unha actitude bastante positiva, sobre todo entre as persoas con estudos secundarios e universitarios.

Tanto en Ferrol como en xeral en Galicia, considérase que a responsabilidade da normalización lingüística do galego correspóndelle en primeiro lugar á Xunta de Galicia e a continuación aos gobernos municipais.

Pois ben, neste sentido e despois desta longa introducción, quería explicar o proceso de xestación do Plan de normalización lingüística que levou a cabo o Concello de

Ferrol co anterior goberno municipal. Non me vou estender moito porque creo que xa se explicou antes. Quero lembrar simplemente que no 2001 constituíuse o Consello Municipal da Lingua, ao que pertencín, que tomou como primeiro acordo elaborar un Plan de normalización lingüística para o concello, que finalmente sería aprobado en marzo de 2003. Neste tempo, unha longa serie de persoas de varios ámbitos de Ferrol, entre as que me inclúo, así como tamén Ramón Loureiro, contribuímos en maior ou menor medida á elaboración do plan durante o ano 2002 e os primeiros meses de 2003, coordinados pola empresa Cidadanía, Rede de Aplicacións Sociais.

O proceso de traballo levou a identificar uns sectores considerados de interese estratéxico para implicalos na elaboración do plan. Definíronse varios grupos: Administración municipal, Socioeconómico, Sociocultural, Ensino e mocidade, Medios de Comunicación e ámbito relixioso.

O desenvolvemento do traballo levado a cabo pola empresa Cidadanía consistiu nunha serie de entrevistas individuais a algunhas persoas do Consello Municipal da Lingua e, posteriormente establecer reunións colectivas cos integrantes de cada grupo, formado por profesionais dos medios. Os encontros servían para contrastar e poñer sobre a mesa as opinións que os implicados tiñan sobre o estado do galego no seu sector e as medidas que se poderían tomar para mellorar a situación.

As conclusións presentadas por Cidadanía artellaron o proceso de recollida de datos ao redor dun diagnóstico no que se apuntaban as debilidades, as ameazas, as fortalezas e as oportunidades.

Nas debilidades do emprego do galego nos medios de comunicación, había aspectos como a falta de hábito de aplicación do galego ou o grao de capacitación real dalgúns profesionais que non están escolarizadas nesta lingua, ou, todo hai que dicilo se están escolarizados non se senten competentes nesta lingua debido aos cambios que se produciron na fixación do vocabulario. Púxose tamén en evidencia a necesidade de contar cun corrector específico para o galego, o que suporía un desembolso económico para as empresas que non sempre están dispostas a aceptar.

O que se especificaba referente ás ameazas, fortalezas e oportunidades ía pola liña da traballo realizado por Henrique Monteagudo e Xan Bouza, así como polos datos que reflicte o Mapa Sociolingüístico, en canto a boas actitudes de cara ao galego, así que non redundarei nesta cuestión.

Un ano de traballo, que eu me perdín en parte, sobre todo ao final porque coincidiu co final do meu embarazo, deu como conclusión unha proposta de medidas concretas para aumentar a presenza do galego na cidadanía ferrolá, non só nos medios de comunicación, senón en todos os sectores estudados.

En concreto, na miña área, propuxéronse catro obxectivos:

Incentivar o incremento do uso da lingua galega nos medios de comunicación a nivel de Ferrol. Fomentar o uso do galego entre os xornalistas, apoiando o seu desenvolvemento profesional nesta lingua. Promover o uso do galego nos servizos prestados polos medios de comunicación. Impulsar estratexias de colaboración e de promoción conxunta da lingua galega no mundo da comunicación.

Cada un dos obxectivos desenvolveríase a través de varias liñas de acción que terían unha concreción nunha serie de medidas. Por poñer algúns exemplos, para incentivar o uso do galego nos medios propoñíase desenvolver encontros cos responsables dos medios para ademais de transmitir as conclusións do plan e facerlles ver a boa disposición que se encontrou na cidadanía ante a presenza do galego nos medios, promover encontros de intercambio con delegacións doutras comunidades bilingües, ou explorar as posibilidades de contar cunha emisora municipal como factor de normalización.

Para mellorar as competencias lingüísticas dos profesionais, ademais de ofrecer formación, propúñase promover acordos para garantir a asesoría lingüística dos profesionais e difundir materiais e instrumentos que facilitasen o uso do galego, como software básico e correctores.

Este plan, que algúns consideramos esperanzador e que se aprobou no pleno do Concello de Ferrol o ano pasado, finalmente non chegou a entrar en vigor. Cambiou de goberno e o actual, de momento, non se pronunciou neste tema.

Con todo, non se debe acusar unicamente ao goberno nin ao local nin ao autonómico, da situación do galego actual, senón que é un asunto que nos compete a todos e no que a sociedade ten un papel moi relevante e un grao de responsabilidade importante. Habería que mirar, quizais, a outras comunidades e ver como están a vivir o proceso normalizador, como por exemplo en Cataluña. Aínda que a situación de partida non é nin parecida, posto que mentres que en Cataluña o catalán é unha lingua prestixiada, que se transmitiu a través das clases adiñeiradas, no caso de Galicia foi ao revés, xa que se transmitiu no mundo rural e obreiro, co lastre que isto lle supón de desprestixio. Así que temos en Galicia unha situación diglósica na que o castelán segue a ser o idioma dominante.

En Cataluña vívese hoxe en día unha situación moi boa en canto á presenza do catalán nos medios de comunicación, chegando ao 15% os xornais en catalán, e a esta situación chegou pola presión social e non polas subvencións. Estamos falando dun país en que o castelán se usa na administración pública como segunda lingua en caso de que o cidadán o solicite expresamente. Hai un xornal, *Avui*, que leva perto de trinta anos editando integramente en catalán. Na actualidade, a presenza do catalán reflíctese tanto en diarios escritos na súa totalidade en catalán, como en xornais que editan en castelán e conteñen unha parte das súas informacións en catalán, ou que publican suplementos nesta lingua.

Cabe reflexionar tamén sobre o exemplo que dan as persoas no poder en Galicia, non só no aspecto político, senón en todas as áreas, sobre todo a económica. Por poñer un exemplo, cando en Ferrol gobernou o BNG, en alianza co PSOE, a presenza do galego nos medios de comunicación era maior, porque o alcalde e os concelleiros se expresaban en galego. Penso que é moi importante que as fontes de información se expresen en galego, máis que dar subvencións aos xornais, porque en gran medida que unha información vaia

en galego ou en castelán depende do propio xornalista. No caso do *Diario de Ferrol*, é bastante frecuente que se fagan os artigos en castelán cando as fontes se expresan en castelán e en galego, se a información facilitada é así. Non sempre se cumpre esta regra tácita porque o dominio da lingua castelá é superior á galega, pero a tendencia vai por aí.

Considero fundamental que haxa esta presión por arriba, por parte das institucións, pero tamén a ten que haber por abaixo, como sucedeu no caso de Cataluña, ten que haber unha presión social que demande activamente este uso.

Un comentario á parte merece a publicidade en lingua galega. Non hai máis porque se pensa que non vende, que o mercado se limitaría, pero tamén porque os comerciantes non ofrecen esta posibilidade aos anunciantes. No entanto, tampouco se ven anuncios de particulares, como nos anuncios por palabras ou as esquelas en galego, salvo en contadas ocasións. E isto é así a pesar de que un estudo do Consello de Cultura Galega *Publicidade e Lingua Galega* do ano 1996 amosaba a cifra do 81.7% de consumidores que afirmaban poder ler sen ningunha dificultade un escaparate escrito en galego. Este mesmo traballo recollía o dato dun 63% de persoas ás que lle parecía ben o uso do galego na publicidade e só ó 2.9% lle parecía mal.

É dicir, se as cifras corroboran o futuro do galego como lingua vehicular, ¿por que isto non se reflicte nin nos medios nin na sociedade?

Os medios de comunicación e o uso do galego na comarca de Ferrol. III

RAMÓN LOUREIRO

Bos días a todos.

Estimados amigos: en primeiro lugar e, por favor, non entendan as miñas afirmacións como unha simple cortesía, quero dicirlles que non só estou agradecido pola súa invitación a sumarme a este acto, e estouno moito, senón que me encontro en verdade conmovido. Conmovido, si, porque están aquí vostedes, pero conmovido, tamén (e sobre todo) ao comprobar o fondo amor pola lingua galega que aniña entre tan significativo sector da comunidade académica.

Permítanme, antes de continuar, unha breve paréntese, que faga chegar un especial saúdo, unha grande aperta, aos estudantes comprometidos co galego nesta e noutras universidades, rapaces e rapazas que, coma toda a xente da súa idade que mantén as nosas palabras vivas, son a maior garantía de que, contra todos os malos agoiros, a nosa lingua seguirá así –viva–, cando menos, despois de que neste mundo triste xa non esteamos nós.

E apuntado isto, quero ao mesmo tempo advertir que non sei moi ben se o que eu lles podo dicir pode ter algunha utilidade, porque non pasa de ser froito dunha experiencia persoal que acaba resultando, pola súa propia natureza, altamente subxectiva. Permítanme, en calquera caso, e xa advertido isto, que asuma aquela perspectiva en que sempre me sinto máis cómodo, máis no meu sitio, que é a de lector.

Cando se fala da presenza do galego nos medios de comunicación de masas, e en concreto nos xornais, todos –cando menos todos cantos aquí estamos, enténdanme– botamos en falta, e é lóxico, que esa presenza sexa moi outra. Iso nin comentario merece, así que non é algo en que vaia insistir. En cambio, si que quereda subliñar unha cuestión (cuestión no máis amplo sentido do termo, é unha pregunta que eu me fago) se esa presenza non será froito, ou reflexo, se vostedes queren, do momento que o galego está a vivir.

(E é unha pregunta, eh?, eu sempre teño máis preguntas que respostas, debe de ser por deformación profesional).

Verán vostedes: da situación do galego a día de hoxe, o que máis me preocupa non é o seu futuro como lingua escrita, senón como lingua falada, como vehículo para a comunicación oral. E nin sequera estou moi seguro de que o feito de que o galego tivese neste momento nos xornais unha presenza maior permitise corrixir, cando menos de maneira decisiva, dinámicas que teñen o seu peor espazo de risco na rotura da transmisión xeracional do idioma.

Non son eu quen para abundar en cuestións sociolingüísticas coma esas cando entre nós se atopan hoxe tan ilustres representantes da comunidade académica, que sen dúbida poderán chegar a conclusións máis valiosas que as miñas. Nin tampouco quero repetir datos estatísticos que son públicos xa. Pero si que quero insistir en que temos ante nós un grave problema, que é a perda de falantes entre os nenos, e que de seguir isto así, de non poñer todos nós canto estea na nosa man para evitalo, estará condenando o galego, se non á súa desaparición (eu, que fun alumno da profesora Laura Tato, sempre lle collo prestada unha das súas frases máis fermosas: O GALEGO É UN POBO RESISTENTE, E A SÚA LINGUA TAMÉN O É), si á súa invisibilidade, que en certa medida é unha morte máis e que me fai tremer a voz.

Que se pode facer –e non querría afastarme moito do eixe deste coloquio– para que o galego estea máis presente nos medios de comunicación? Ante todo, demandalo. Que exista unha verdadeira demanda social, porque os medios de comunicación privados –outra cousa son os de titularidade pública– á fin son empresas que, aínda que non exclusivamente si en boa medida, teñen que rexerse con criterios de rendibilidade económica, á marxe do compromiso social de que poida facer gala cada quen.

Non lles vou facer perder máis tempo imaxinando o que eu faría se fose dono dun medio de comunicación, porque moito me temo, e desculpen o desenfado, que iso non vai acontecer nunca. Supoño, verdade?, que na medida das miñas posibilidades tentaría facer o mesmo que procurarían facer vostedes, que lles vou dicir...

Pero a situación do galego, a día de hoxe, non está para andar soñando, entendo eu, senón para pousar os pés no chan ben firmes. En primeiro lugar, sendo conscientes do momento que nos toca vivir. Sen dramatismos, pero tamén sen ilusións inútiles.

Sabendo, primeiro, que o galego será o que nós queiramos que sexa; que temos ante nós unha responsabilidade colectiva...

En fin, desculpen que un se emocione con estas cousas. Pero é que un, e é unha carencia máis, non sabe como transmitir o afecto por aquilo que quere tanto, neste caso pola lingua que eu utilizo para falar coa miña pequena, que acaba de facer tres anos xa, para falar cos meus velliños e tamén cos meus mortos, que son vellos tamén. A lingua que utilizo para contar esas ficcións que ás veces publico e que valen tan pouco, a lingua que me serve para rezar...

Creo, e xa acabo, que é imprescindible crear as condicións para que o galego, e isto non é un xogo de palabras, sexa percibido como unha lingua útil por aqueles que hoxe non o ven así. Creo que ten que estar moito máis presente no ensino infantil e primario do que hoxe está. Creo que hai que facer algo, non sei que, para que os sectores da nosa sociedade

que mantiveron e manteñen a lingua viva vexan recoñecido o seu esforzo, porque iso nalgúns casos empeza a ser un esforzo xa...

En fin...! Necesitamos que cambien tantas cousas...!

Por iso penso e digo que non hai que perder nin un segundo, que hai que botarse a andar.

Que é difícil...? Claro que o é. Pero, cada vez que damos un paso, por pequeno que sexa, avanzamos. Eu son, por natureza, unha persoa esperanzada... E todo é botarse a andar.

Hai uns días, chegoume a través do correo electrónico unha curiosa pregunta. Querían saber que epitafio quereda para a miña tumba. E non respondín aínda, pero vouno facer, se non a través da rede, si dende aquí:

NUNCA DEIXOU DE CRER NIN NA LINGUA GALEGA NIN EN DEUS.

Moitas grazas pola súa atención.

A actividade cultural e a defensa da lingua galega na cidade de Ferrol

FINA CASAL

En primeiro lugar o meu agradecemento a Goretti Sanmartín Rei e aos que colaboraron na organización por convidarme a participar nestas xornadas sobre lingua e cidade. Por dous motivos:

1. Porque me pareceu boa idea, polo feito de combinar no programa unha parte estritamente académica, de investigación, con outra parte baseada na experiencia e no traballo de profesionais que traballan en diferentes ámbitos, no político, no empresarial, no cultural etc.

Non sei se estudades na mesma cidade en que vivides porque agora, coas tres universidades en Galicia e con campus en cada cidade, isto é máis habitual que hai 20 anos, cando a maioría estudabamos en Santiago. Sexa ou non así, e coñezades máis ou menos o contorno de que vos falamos, seguro que está sendo interesante escoitar as experiencias dos xornalistas, das técnicas de normalización...

Estou segura de que destas xornadas se poden tirar conclusións, coa visión máis global que dará o profesorado a partir dos estudos feitos, e as opinións que vos daremos os que estamos noutros sectores.

2. E en segundo lugar porque preparar esta conferencia fixo que me detivese a reflexionar sobre cultura, sobre xestión cultural, en xeral e na nosa cidade, e sobre o uso do galego neste mundo en que me movo a diario. Pararme a escribir a miña opinión, a miña experiencia obrigoume a recapitular, a ir máis alá do día a día e a tirar conclusións tamén.

Seguindo con esta parte introdutoria quería contarvos algunha cousa de min, desas que non se poñen no currículo e que ten que ver co tema do uso do galego. Por outro lado, cóntovolo non porque a miña historia teña interese, senón porque eu podo ser exemplo desa ruptura na transmisión xeracional do

galego de que falan os lingüistas, e cunha historia moi común respecto do uso da nosa lingua.

Son dunha aldea de aquí preto, de Doso. Pais, avós, irmáns maiores, veciños, todo o mundo fala en galego entre eles. Pero aos que eramos pequenos nos anos setenta, en que xa se vivía un pouco mellor e pode que estudáramos e fomos «alguén» na vida (segundo o seu entender), cambiábanos ao castelán. E no colexio, público e mixto, de San Sadurniño que estreamos centos de nenos das aldeas da redonda, educóusenos en castelán. Tiñámolo claro, unha cousa era a lingua que falaban na nosa casa e outra moi distinta a nosa lingua, o castelán, coa que continuaríamos a vida.

Cando fun a Santiago e vin que moita xente da miña idade falaba galego, coñecín algo máis de Galicia, cando me contaron cousas da historia... caín na conta de que xa me valía, de que non ía ser mellor por falar en castelán, e de que estaba ben que lle devolvese o esforzo á miña xente e dalgunha forma tamén colaborar en sentírmolos orgullosos do que somos. E aos 18 anos cambiei ao galego, con dificultades. Custoume moito comezar a falarlles ás miñas amigas en galego. E máis tarde, nalgún traballo que tiven, cambiei ao castelán porque aos meus xefes non lles gustaba que falase en galego, quedaba fatal. Agora xa hai moitos anos que só falo en galego.

Sei que pertenzo a esas xeracións que xa non lles falan aos fillos en galego, mais a min gústame militar nisto. É, digamos, exclusivamente unha cuestión de amor. A lingua é un dos nosos grandes patrimonios, seguramente o patrimonio cultural por excelencia. É curioso pensar que o galego, desde que eu recordo, anda sempre acompañado de etiquetas, que se foi a lingua dos aldeáns, que se é a lingua das elites culturais e dos nacionalistas.

E pase o que pase co galego, eu só soño con que ningún avó lle cambie ao castelán á súa neta, e ninguén lle cambie ao castelán ao médico, digamos.

Ben, e unha vez que me situades na vida, que sabedes a miña actitude con respecto ao tema do idioma, imos entrar en materia. Estructurei esta charla en tres partes:

- 1ª Unhas consideracións xerais sobre o contorno en que nos movemos, algo así como o que está pasando no mundo cultural. Temos unha evolución determinada que nos leva ata onde estamos e cunhas características determinadas, e que eu penso que inflúen tanto na actividade cultural como na normalización do uso do galego, por iso fago un breve repaso por elas.
- 2ª Unha segunda parte que clasifica dalgunha maneira quen fai cultura, como nos organizamos, e que representa cada entidade ou axente que intervéñ.
- 3ª E por último trasladei todo a Ferrol e comarca, e tiro unhas conclusións sobre o que eu considero que ocorre aquí.

1ª CONTORNO

O traballo das organizacións culturais desenvólvese nun contorno concreto que determina o seu labor. Ese contorno vén determindado por factores como:

- a política cultural imperante,
- o tipo de sociedade,
- a actuación dos diferentes axentes que traballan.

A política cultural sería o conxunto de decisións que, traducidas en actuacións, se levan a cabo desde diferentes instancias e pretenden a consecución de determinados obxectivos de desenvolvemento cultural.

Nós vivimos en Galicia, que forma parte de España e, polo tanto, da Unión Europea, cun sistema de organización social determinado. Seguro que vos soa o termo «estado de benestar». De forma xeral, porque daría para grandes discusións, pretendíase reducir as desigualdades, que houbo uns mínimos garantidos para todo o mundo independentemente dos recursos, do diñeiro de cada un, por así dicilo. Sabedes que, por exemplo, a sanidade ou a educación é universal, é dicir, calquera de nós que entre por urxencias é atendido, calquera neno ou nena ten un lugar nos colexios públicos.

Ben, pois dentro deste modelo, desta idea de organizarnos, tamén a cultura se considerou un ben necesario, imprescindible para desenvolvernos, para construír sociedades máis formadas, máis ricas, máis iguais, o que levou a que os gobernos, as institucións públicas, asumisen como necesarias as políticas culturais e fixesen accesible todo aquilo a que, por razóns económicas ou de formación, a maioría da poboación non podía acceder.

Insisto no matizable deste termo de «estado do benestar», que foi evolucionando por camiños moi diferentes, aínda que vivimos nun territorio privilexiado en relación a outros.

Despois de moitos anos de experiencia, este modelo está en crise:

- Porque as demandas dos cidadáns medran máis rápido que a capacidade de resposta do Estado.
- Porque produciu algúns efectos nocivos, entre eles o excesivo papel do Estado e o debilitamento da sociedade civil.
Digamos que estamos, xa desde hai uns anos, en pleno proceso de cambios na política cultural, e estase discutindo:
- Cal debe ser o campo de actuación irrenunciabile da administración pública.
- Como se financian as actuacións, de forma pública ou privada.
- A Xestión pública ou privada.

POR QUE?, QUE PASA?

- O estado español foi transferindo competencias ás CCAA, os orzamentos xestiónanos as comunidades e os municipios. Temos agora unha federalización do Estado cultural. E xa sabedes que temos identidades culturais diversas e entre elas temos catro linguas. En cada lugar, e dependendo do punto de partida, as cousas evolucionaron de diferente maneira. Son moitos e específicos os factores que levaron a cada lugar á situación actual. Todas elas son articulables e forman un sumatorio complexo mais, na miña opinión, enriquecedor.
- Cultura-economía: a cultura consolídase como un factor de desenvolvemento económico de primeira orde. Hai unha crecente industrialización cultural: música, editoriais, cine, vídeo. Fai uns anos a SGAE falaba do 6% do PIB e do emprego respecto á cultura en vivo e a industrial.
- Establécese a recuperación do patrimonio cultural como rexenerador social, desde o punto de vista turístico, incorporando, ademais das artes, a cultura popular industrial, tecnolóxica.
- Dáse un crecemento continuo da creación de empresas de xestión cultural e profesionalización das persoas que traballan nelas. A cultura hoxe é un sistema composto pola iniciativa pública, a privada comercial e a privada voluntaria.
- O patrocinio privado da cultura é cada día maior. As fundacións son as que teñen maior peso. Digamos que algunhas xa son así por definición da propia entidade, como as caixas de aforros e outras, pois teñen condicións económicas vantaxosas por invertir en cultura.
- Cultura e comunicación: a formación do gusto do público e as políticas culturais están en mans de grandes grupos multimedia, controlan soportes e contidos. Para o bo e para o malo, estamos construíndo unha sociedade baseada na comunicación.
- Globalidade-localidade: prodúcese tensións entre a orientación cultural de defender o propio e as tendencias globalizadoras do mercado xestionado polas grandes potencias económicas e culturais do mundo.
- A cultura está sendo utilizada, con mellor ou peor fortuna, como unha política de cohesión social.

A ORGANIZACIÓN DA CULTURA

Podemos establecer a seguinte clasificación:

1. Sector Administración pública: Estado, CCAA, provincia, concello, mancomunidade, empresas públicas.
2. Sector privado:

Comercial: Industrias e pequenas empresas culturais, servizos auxiliares.
Asociativo non lucrativo e fundacións.

A Administración pública intervén de forma moi activa no ámbito cultural: como regulador, como promotor e incluso como promotor competitivo que en ocasións entra en conflito coa iniciativa privada. Mais o máis importante da iniciativa cultural está en mans da Administración. Estou pensando en arquivos, bibliotecas, museos, centros de arte, apoio á edición, apoio á produción audiovisual, grandes proxectos, entre moitas outras cousas.

As industrias culturais son as que se basean na reprodución técnica da obra de arte e logo a distribúen en miles de puntos de venda, favorecendo o consumo privado individual fronte ao consumo público. Onde consumimos máis cultura?, na casa, no coche, no cine, nos museos?

Estas industrias establecen importantes sinerxías cos medios de comunicación e o espectáculo en directo, configurando entre eles un sector máis global, o do ocio.

E, por último, o sector privado non lucrativo, as asociacións e fundacións. Coñécense por terceiro sector ou terceiro sistema. A súa característica fundamental é que non obteñen beneficios e, no caso de obtelos, reverteren na marcha da entidade.

Asociacións: poden definirse como a agrupación de persoas cun fin común, fin que pode ser de interese xeral ou un *hobby*.

Fundacións: si son un patrimonio vinculado a un fin de interese xeral. Teñen un modelo de xestión máis empresarial, maior nivel de control, e tamén teñen desgravacións fiscais.

Moitas das fundacións que se crearon nos últimos anos son máis asociacións que fundacións, pois constitúense sen patrimonio, dependen da financiación allea, mais a fórmula ten maior prestixio social e moitas veces resulta máis fácil conseguir fondos.

E con todo este panorama xeral ímonos trasladar a Ferrol ou á comarca, porque a análise é similar:

- 1º Temos as actuacións e actividades organizadas polos organismos públicos: os concellos de Ferrol, Narón, Fene...; a Xunta de Galicia; as universidades, a través deste campus ou desde A Coruña; e tamén a UNED.
Dentro deste apartado podemos considerar tamén a Autoridade Portuaria, empresa pública.
- 2º Por outra parte, como exemplo de iniciativas privadas, hai na comarca unha editorial, Edicións Embora, e algunha empresa privada que presta servizos que entran no ámbito cultural, por exemplo, a Escola Aberta de Arte ou a Escola da Vaca, de ensino musical.
- 3º E no apartado de entidades sen ánimo de lucro temos varias fundacións e multitude de asociacións que actúan aquí.

Hai unha fundación que ten un peso grande, a fundación Caixa Galicia. En moita menor medida está Caixa Nova, a Fundación Gonzalo Torrente Ballester ou a Fundación Carlos Casares.

E temos que incluír aquí unha empresa que tamén está no resto das cidades de Galicia, Sargadelos, empresa que destina parte dos seus beneficios á actividade cultural. Colaboramos con moitas ou cáseque todas as entidades e asociacións de que falabamos antes.

E no campo das asociacións hai moitas, algunhas delas cun grande e longo traballo ás costas. Son asociacións o Ateneo Ferrolán, Medulio, o Coro Toxos e Froles, a Sociedade Artística Ferrolana, a Sociedade de Cultura Valle-Inclán, o Clube de prensa de Ferrol, Fuco-Buxán, Colectivo Opaí, Rubia Barcia... Cada unha nace cun espírito, cuns obxectivos determinados, de acordo cos intereses e inquietudes dos seus socios. Temos tamén asociacións de veciños que traballan no ámbito cultural.

Cal é a posición con respecto ao uso da lingua galega nas distintas entidades ou organismos?

O Concello de Ferrol, o goberno actual, fai parte das cousas en galego e parte en castelán. Nos catálogos editados ata o momento, de exposicións por exemplo, utilízase a lingua a criterio de quen escribe. Os textos non se traducen ao galego, si están en galego os que se escriben desde o Concello. Nas intervencións públicas ocorre o mesmo, depende de que acto sexa, de quen fale, etc. En resumo, non consideran que sexa importante comunicar en galego.

A autoridade portuaria, a Universidade, a Cátedra Jorge Juan comunican en castelán fundamentalmente.

A Fundación Caixa Galicia ten a súa web en castelán e en galego, mais penso eu que por unha cuestión formal, non por implicación ou compromiso. E nos actos públicos utilizan o castelán. A F. Torrente Ballester que está empezando, ou a Carlos Casares, tamén de recente creación, fan todo en galego.

Das empresas culturais que vos falaba, a única editorial que temos edita tanto en galego como en castelán, incluso temas locais; non traducen ao galego. E as outras empresas, algunha en castelán e outras en galego.

E as asociacións culturais fan o mesmo, mais unha gran parte delas e, sobre todo, as máis activas fano en galego e teñen explicitada a súa defensa da lingua galega. É probablemente este tipo de organizacións as que máis se preocupan, as que máis utilizan o galego.

Entre os que non o utilizan hai seguramente algúns que rexeitan o galego tamén, que ao mellor non se atreven a dicilo, mais que lles molesta, e outros que simplemente consideran á par o galego e o castelán, que lles dá igual, que non consideran que haxa que facer ningún esforzo en prol do galego...

De forma xeral podemos concluír que en Ferrol, o galego está máis presente nas actividades organizadas desde a sociedade, na xente que se organiza de forma voluntaria, que nas institucións ou organismos.

No caso dos concellos que nos rodean, Fene, Narón ou San Sadurniño, que destacan polo seu labor cultural, fan todo en galego, que eu coñeza.

E con todo, o galego ten unha presenza alta no mundo cultural, moito maior que noutros ámbitos como o deportivo ou o empresarial-comercial-hostaleiro.

E quería facer referencia a dous tipos de consumo cultural, o consumo público e o consumo individual e privado, por exemplo, ir a un museo ou a unha presentación, ou ben ver unha película na casa. Cando falaba das entidades, dos axentes culturais que intervimos en todo isto e do que facemos estou falando de actos públicos, non dos produtos culturais que se consumen a diario. Estes actos concentran unha parte moi pequena da poboación e tamén unha pequena parte do noso tempo, o gran consumo cultural faise en privado.

E aquí entran en xogo todos os factores socioculturais de que vos falei antes, o entramado empresarial e a sociedade da información.

Os exemplos máis claros están no mundo do libro e no da produción audiovisual. En que lingua están as películas que vemos, en que lingua están os libros máis vendidos? En castelán.

Son moitos os factores que inflúen aquí:

- A industria cultural que concentra, como dicía antes, soportes, contidos, a distribución (Lauren Films); a imposibilidade moitas veces de competir con eses monstros da comunicación (o libro de Antonio Tabucchi editado en galego e en castelán).
- A política cultural en España inflúe aquí tamén, hai moito centralismo. Digamos que todo o que vén de Madrid non ten en conta a pluralidade lingüística. O instituto Cervantes, as televisións públicas... Non se dá espazo á creación cultural nas linguas do Estado que non foren o castelán.
- A dificultade que ten tamén xente de determinada idade para ler en galego.
- O pouco espazo que, por exemplo, se lle dedica nas librarías ao libro galego.
- Os medios de comunicación. En Galicia *Vieiros*, *A Nosa Terra*.

Aínda con todos estes factores en contra, o compromiso e a importancia do sector cultural é moi alto e debemos telo en conta, tanto na parte creativa como na xestión. E, aínda que sexa unha parte pequena da sociedade, ten un peso grande e moita capacidade de influencia. A xestión cultural non é un fin en si mesma, é un medio, e tamén crea indentidades, cohesiona.

O galego en Ferrol: a historia

LAURA TATO FONTAÍÑA

Antes de nada, coido que debo explicar a miña presenza nestas xornadas, porque imaxino que se estarán preguntando cales son as razóns por que unha especialista en historia do teatro foi convidada a dar unha conferencia sobre o emprego histórico da lingua na cidade de Ferrol. Nunha consideración superficial podería parecer que a relación entre teatro e lingua non ten por que ser diferente á da lingua coa novela ou coa poesía, mais si que o é. O teatro non é unicamente un xénero literario. O texto literario é só unha parte dentro dun fenómeno moito máis complexo, que involucra, non só un/unha escritor/a e uns/unhas lectores/as, como os outros xéneros, senón que implica sectores da sociedade moito máis amplos e complexos: actores, empresariado, público... Non é, tampouco, un produto artístico que se poida gozar na soidade da casa, senón en colectividade e, ademais, non require unha formación previa no espectador, pode ser entendido, e celebrado, por un público analfabeto, porque o seu vehículo de comunicación é a lingua falada, non a escrita. Esta enorme capacidade do teatro para se transformar nunha plataforma de transmisión do que quer que for é o que explica e xustifica que, en todos os tempos e lugares, o poder establecido procurase mantelo baixo control. Explicao moi claramente Francisco Pillado:

Reunir a un grupo de persoas nun local cerrado, conseguir fixar a súa atención nun reducido espácio luminoso no que se está a representar un aspecto da vida, xeralmente tinxido de fortes paixóns, constitui unha nada desdeñábel oportunidade para filtrar un discurso ideolóxico ou para ‘alertar’ sobre unha situación determinada¹.

¹ Cf. F. Pillado Mayor, *O teatro de Manuel Lugris Freire*, Edicións do Castro, Sada (A Coruña), 1991, p. 43.

Como é lóxico, esa capacidade de transmisión e comunicación foi o que o transformou tamén en obxecto de cobiza para as Irmandades da Fala, porque tiña, sobre os outros xéneros literarios, o valor engadido de que podía chegar a un público máis amplo. De aí que, para investigarmos a historia do teatro, teñamos que estudar tamén a historia dos usos lingüísticos. Velaí a razón da miña presenza nesta mesa.

En Ferrol, igual que na Coruña, repítese, non sei se con sinceridade ou non, que é a cidade galega en que menos galego se fala. Talvez sexa unha crenza que traen os ventos do norte, o nordés e mais o lestiño, ou, máis probabelmente, un deses argumentos que tranquilizan conciencias, porque o enorme continxente obreiro que tivo sempre esta cidade, que naceu arredor, non só do exército español, senón sobre todo dos estaleiros, non apoia precisamente a teoría de masas español falantes. Ninguén vai discutir que, historicamente, o galego foi a lingua dos traballadores, das clases máis desposuídas, porque se o fose da burguesía, outra sería a súa situación actual. De feito, o que nos interesa é saber en que medida houbo nesta cidade algunha/s organización/s, grupo/s ou mesmo persoeiros que se ocupasen da lingua no sentido de ampliar os seus usos e funcións, de tirala da súa situación de lingua doméstica e ágrafa e, sobre todo, de romper coa diglosia.

A este respecto, a historia demostra que Ferrol contou, desde comezos do século XX, cun grupo de persoas que traballaron arreo pola normalización lingüística en todos os seus aspectos. Así, esta foi a primeira cidade en que unha empresa de espectáculos considerou que se podía arriscar a traer durante dous días seguidos a única compañía que, daquela, representaba teatro galego. Estamos a falar da Escola Rexional de Declamación da Coruña, que baixo a dirección de Manuel Lugrís Freire e Bernardo Jambrina, en marzo de 1904, actuou no Teatro Xofre cun notábel éxito. Tamén foi esta cidade a que acolleu a Eduardo Sánchez Miño, fundador da antedita Escola Rexional, cando, unha vez instalado en Ferrol, creou, en 1908, a Escola Dramática Gallega; que en 1911 seguía a ensaiar no Teatro Romea, e que, en 1913, puña á venda os abonos para unha temporada, no mesmo Teatro Xofre, en que se anunciaba o mellor do teatro galego da altura:

A fonte do xuramento, primeira obra gallega, estrenada en la Coruña en 1882, en verso, y original del distinguido vate Francisco Mª de la Iglesia; *A ponte*, *Mareiras*, *Minia* y *Escravitud* del inspirado y enxebre poeta Lugrís Freire de Andrade; *Rentar de Castromil* del distinguido y galano poeta Martelo y Paumán del Nero; *¡Filla...!* del culto periodista y también poeta, Galo Salinas; *A patria do labrego* del notable escritor Villar Ponte, y *Terra Baixa* traducida por el mismo del catalán, *Unha noite no moiño* y *¡A roin feira...!* del director de la ‘Escola’, y otras varias de distinguidos escritores gallegos².

² Cf. «Decisión pausable», *El Correo Gallego*, Ferrol, 11.11.1913.

Na Escola Dramática Galega de Eduardo Sánchez Miño formáronse dous dramaturgos paradigmáticos, tanto pola súa popularidade como pola singularidade da súa extracción social: Euxenio Charlón e Manuel Sánchez Hermida, traballadores da Maestranza³, actores e dous dos membros máis activos da Irmandade da Fala local. A súa obra encheu toda unha época do teatro galego —sobre todo pola peza titulada *Mal de moitos*⁴, en que ridiculizaban os que abandonaban o uso da lingua ou se avergoñaban dela—, e foron os protagonistas indiscutíbeis do teatro que facían os coros populares. Difícilmente podería manterse e explicarse toda esta actividade sen un mínimo de público galego-falante.

Mais que o galego fose a lingua das clases populares non é característico desta cidade nin ten nada de extraordinario e o que interesa, como xa indicamos, é ver en que medida Ferrol contou cun/s grupo/s de persoas dentro das clases dirixentes, ou cando menos, na pequena burguesía, que estivesen dispostos a reivindicar a lingua. Non debemos esquecer que esta comarca tivo un destacado papel nos movementos agraristas, estaba na área de influencia de Solidaridad Gallega e, en Cervás (Ares), nacera a primeira sociedade de labregos da provincia, en 1899. Había, por tanto, unha corrente de pensamento, cando menos, próxima ao rexionalismo que, no cultural, acabou manifestándose na organización dun coro popular, cuxos preparativos comezaran xa en 1911, desde a *rondalla* ‘Airiños da Terra’, e que se materializaron en 1915, coa presentación ao público de ‘Toxos e Froles’; e que, no político, se manifestou nos fracasados intentos de crear unha sección local das Irmandades da Fala; intentos que provocaban na prensa local descualificacións tales como a afirmación de que intentar que o galego fose unha lingua de cultura era «sentar plaza de imbécil e ignorante», que había que evitar contemplar as «jerigonzas locales» e, sobre todo, que:

No es Ferrol lugar a propósito para que fructifiquen esas semillas regionalistas⁵.

Varias foron as visitas que unha delegación da Irmandade da Coruña realizou a esta cidade, convidados por homes vinculados a ‘Airiños da Terra’, á ‘Liga Popular Ferrolana’, á desaparecida ‘Solidaridad Gallega’, ao coro popular ‘Toxos e Froles’..., mais houbo que agardar a que se instalase en Ferrol un foráneo, Xaime Quintanilla, que xa estivera integrado na Irmandade da Fala de Compostela para que, por fin, os «enxebres» ferroláns superasen a presión social e fundasen a Irmandade local. Esta ficou constituída o 15 de abril de 1917 e, desde decembro do mesmo ano, contou con local propio no centro da vila e cunha publicación, *Galicia*, que se ben nos primeiros números levou como subtítulo *Boletín Rexionalista*, a partir de xaneiro de 1918, no número seis, aparecería xa

³ A Maestranza era o nome co que se designaban os estaleiros, actual Navantia. Canto ao oficio de Euxenio Charlón e Manuel Sánchez Hermida non está moi claro se eran carpinteiros de ribeira ou ebanistas.

⁴ A primeira edición é de 1915, a segunda de 1921, ambas en Ferrol.

⁵ Cf. J. Herrero, «La cultura en entredicho», *El Correo Gallego*, Ferrol, 8.6.1916.

como *Orgo da Irmandade da Fala*. A composición do seu Consello foi interclasista: conselleiro primeiro, Xaime Quintanilla, médico; conselleiro segundo, Xoán García Niebla, mestre; secretario-contador, Euxenio Charlón, traballador da Maestranza; tesoureiro, Francisco Cabo Pastor, médico. Os dous últimos estiveran xa moi ligados aos movementos agraristas.

Este grupo da Irmandade de Ferrol tivo unha grande influencia no desenvolvemento do teatro galego, pois aquí realizaron o seu labor como dramaturgos, actores e/ou directores de escena, Xaime Quintanilla, Euxenio Charlón e Manuel Sánchez Hermida, Manuel Comellas Coímbra, Nicolás García Pereira, Luís Amor Soto, Emiliano Balás... En 1922, coincidindo coa estadía na cidade de Ramón Vilar Ponte como director do xornal *El Correo Gallego*, volveron recuperar o *Boletín Mensual da Irmandade da Fala do Ferrol*, e fixeron o que sería o primeiro intento de creación dunha editora nacional coa Editorial Céltiga, que ademais da colección de novela curta que leva o seu nome, publicou varias pezas dramáticas: *Alén*, de Xaime Quintanilla (1921); *Mal de moitos. Trato a cegas*, de Euxenio Charlón e Manuel Sánchez Hermida (1921); *Trebón*, de Armando Cotarelo Valledor (1923); e mais un ensaio político: *Doutrina Nazonalista*, de Ramón Vilar Ponte (1921).

A colección de novela curta tivo dous obxectivos: crear un público lector e modernizar a narrativa. Para conseguir o primeiro publicaron barato e atractivo para o que contaron coa colaboración dos mellores artistas plásticos do momento: D. A. Castelao, C. Díaz Baliño, I. Corral, A. Cebreiro e F. Lamas. Esta combinación de artes plásticas e literatura era propia das publicacións modernistas portuguesas e vangardistas galegas e españolas. Tanto os colaboradores plásticos como os literarios foron ampliando o seu número a medida que a publicación se afianzaba. Saíu con carácter mensual e, practicamente, debeu manter esta periodicidade durante o primeiro ano. Desapareceu coa ditadura de Primo de Rivera, no outono de 1923⁶.

Nesta colección apareceron algunhas das propostas temáticas máis novas da altura, por exemplo, o neoceltismo, predicado por Vicente Risco e sublimado por Ramón Cabanillas nas sagas artúricas que conforman *Na noite estrelecida*. Para potencialo, no segundo volume de *Céltiga*, publicaran unha tradución da lenda irlandesa *Os catro cisnes brancos*, cunha «Nota dos editores» que clamaba pola recuperación das raíces celtas. Cando saíu do prelo *Un ollo de vidro*, de Castelao, no número sete de *Céltiga*, o humor negro e o elemento macabro foron presentados como propios dos primitivos flamengos e, por tanto, como características de seu do Norte atlántico, da Idade Media e dos galegos, fronte ao mundo clásico Mediterráneo característico de Castela. No ronsel dos primitivos flamengos estaría tamén o mellor conto de Euxenio Montes, *Como na parábola de Peter*

⁶ Vid. unha información máis completa sobre *Céltiga* en L. Tato Fontaíña, «A emerxencia do discurso narrativo: das coleccións de novela curta ao romance», en Mª A. Tavares Maleval e F. Salinas Portugal (orgs.), *Estudo Galego-Brasileiros*, Editora H. P. Comunicação, Rio de Janeiro, pp. 193-218.

Breughel, incluído no número dez de *Céltiga*. Tamén se potenciou a utilización das lendas, mitos e tradicións galegas, no caderno número once, con *A Santa Compañía*, de Roberto Novoa Santos. Canto a novas técnicas narrativas imos limitarnos a citar dous exemplos, o focamento de cámara fotográfica, obxectivista, apareceu nos tres contos de Evaristo Correa Calderón recollidos en *Luar (Contos galaicos)*; e a novela impresionista, coa disolución da intriga que comporta e a súa aproximación ao campo da poesía, tivo o primeiro modelo en *Saudade*, de Xaime Quintanilla, coa que abriron *Céltiga*.

Non se pode esquecer tampouco o labor realizado por Xaime Quintanilla mentres presidiu o coro popular ‘Toxos e Froles’, xa que durante a súa presidencia as actas pasaron a ser redixidas en galego e a agrupación sufriu unha renovación en profundidade que comezou por admitir elementos femininos e seguiu por certa actualización estética tanto no musical como no dramático; aínda que esa renovación non foi todo o completa que desexaría Quintanilla, que presentou a dimisión en maio de 1923. Tampouco foi ‘Toxos e Froles’ o único coro popular da cidade, pois en 1924 presentábase ao público outro coro, ‘Ecos da Terra’, de tendencia ideolóxica moito máis progresista. Este sería o novo ámbito do teatro de Charlón e Hermida, que abandonaran ‘Toxos e Froles’ xa en 1921, por mor dunha homenaxe aos caídos en Cuba⁷. O labor de ‘Ecos’ non resulta doada de seguir porque, ademais de que o coro «oficial» era ‘Toxos’, cando se produciu a sublevación fascista, os integrantes de ‘Ecos da Terra’ foron perseguidos e, algúns deles, masacrados. As súas pertenzas foron saqueadas e algunhas pasaron ao poder de ‘Toxos e Froles’, daquela presidido por un falanxista.

Na primeira agrupación nacionalista de Ferrol, a Irmandade, contouse con figuras de grande relevancia, que coidaban traballar nun ambiente máis hostil do que noutras localidades, e este fenómeno volveu repetirse durante a II República, pois o grupo local do Partido Galeguista, constituído en agosto de 1932 baixo a presidencia de Nicolás García Pereira, na III Asemblea, celebrada en Ourense en 1934, reclamaba que a seguinte fose organizada en Ferrol para compensar o maltrato que recibían na cidade:

Ferrol reclámaa. O delegado de Ferrol explica a labourea de aquel Grupo nun ambiente hostil que o fai acreedor á honra de acoller alí a nosa Asambreia⁸.

Este fenómeno, fose obxectivo ou non, vén sendo o correlato á afirmación actual de que aquí se fala menos galego do que noutras cidades, e quizais o puidesemos atribuír ao elemento militar, tan notorio noutras épocas da historia. Desde logo, durante a ditadura de Primo de Rivera, os titulares de prensa ferrolá non deixaron moita esperanza para os nacionalismos periféricos e resultaron a este respecto moito máis agresivos do que a pren-

⁷ Para máis información sobre este episodio, a Irmandade da Fala de Ferrol e/ou os coros da cidade, vid. L. Tato Fontañá, *Teatro e Nacionalismo. Ferrol 1915-1936*, Laiovento, Compostela, 1995.

⁸ Cf. «A III Asambreia Anual do Partido Galeguista», *A Nosa Terra*, Santiago, 28.1.1934.

sa doutros lugares. Como mostra podemos citar o titular de *El Correo Gallego*, correspondente ao 20 de setembro de 1923:

La única bandera será la española y no se hablará otra lengua que la nacional.

Non podemos acabar esta conferencia sen lembrar, aínda que sexa a correr, o enorme labor desenvolvido por Ricardo Carvalho Calero, tanto con anterioridade á sublevación fascista como despois. Desde a súa participación na revista *Aturuxo* (1952-1960), até o seu labor individual como autor da monumental *Historia da literatura galega contemporánea (1808-1936)*⁹, ou da, na súa época imprescindible, *Gramática elemental del gallego común*¹⁰, con que tantos e tantas galegas puideron coñecer, e recuperar, a lingua de seu.

⁹ A primeira edición foi publicada en 1963; a segunda, corrixida e ampliada, en 1973; a terceira, en 1981.

¹⁰ A primeira edición foi publicada en 1966. Tivo outras seis máis.

O galego e a cidade da Coruña.

Pasado e presente. I

SABELA RIVAS

Foi a partir do ano 1916 a través das Irmandades da Fala da Coruña cando se puxo en marcha a idea de crear as Escolas de Insiño Galego.

Nun baixo da Praza de María Pita, na Coruña, o 8 de xullo de 1923 reúnense as Irmandades da Fala para tratar unha proposta feita por un dos seus membros, Anxel Casal. Esta proposta consistía na necesidade de fundar e soste r escolas que redimisen ao pobo galego da ignorancia na que estaba sumido ao tempo que servisen para inculcar nas xeracións futuras a verdadeira conciencia galega.

Tantas ilusións tiña postas Casal neste proxecto que o chegou a concibir como a Grande Obra que axudaría á redención de Galicia negándose a pensar que houbera algún galego ou galega que non quixese participar na creación e sostemento desta Escola.

Do alumnado podemos indicar que nos anos en que funcionou a Escola (1924-1930) pasaron por ela aproximadamente uns cen alumnos, oscilando entre 15 e 20 por ano.

Como mestres foron nomeados Anxel Casal para a escola de nenos e Elvira Bao para a escola de nenas (que nunca chegou a funcionar).

Elvira Bao Maceiras exerceu como mestra nas Colonias escolares de Oza ademáis de participar activamente nas actividades culturais organizadas pola Irmandade coruñesa.

Estivo días no cárcere e ao remate saíu, vivía en Rubine, pero parece ser que todas as noites grupos de xente nova fascista, de outros ideais achegados –camisas azuis etc.– íana facer visitas, simplemente molestar, petar na porta ás tantas da mañá... Ata que ela non puido con esa vida e marcharon a vivir practicamente excluídos da cidade ao lugar que hoxe se chama San Roque de Afora. Hoxe está moi bonito porque fixeron un paseo marítimo, pero daquela era como unha vila mariñeira que para chegar á Coruña había que pasar polo fielato, unha vida que non ten nada que ver. Ela pechouse nese mundo, moitos dos amigos e amigas que tiñan xa non apareceron nunca máis de visita por medo a represalias, evidentemente. E ela o que fixo foi facer unha escola para poder vivir. Collía os nenos de

por alí da zona, parece que lles cobraba unha peseta aos que podían darlle a peseta e aos que non nada. Morreu cega e sobre ese tema ninguén quixo xa máis falar.

¿Que se facía na Escola de Insiño? Na escola había a xornada de mañá e de tarde. Estudiábase aritmética, caligrafía, debuxo etc. Despois, como xa dixen, algún día aparecía un personaxe, un escritor, que lles falaba da súa obra aos rapaces. Despois había outra cousa que eran as saídas escolares, que agora parece que son moi habituais, pero naqueles anos, dádevos conta que na época dos anos vinte e trinta non era habitual sacar aos nenos para ver cousas. Esta idea defendeuna sempre Casal, os nenos tiñan que saír da aula para coñeceren o mundo que os rodeaba. Entón fixeron, parece ser, varias excursións, unha foi a Monte Breame, que fun eu ata alí por curiosidade porque non o coñecía, queda ao lado de Pontedeume e foron tamén a Oza. E despois todos os anos tamén facían a ofrenda floral a Curros Enríquez. Eu teño fotos, cedidas evidentemente, cantaban o himno galego.

Unha pregunta que eu creo que é interesante. Eu sempre me preguntei cando estaba traballando sobre ese tema: «Pero, ¿por que Casal? ¿Porque Ánxel Casal tiña este interese polas escolas?». Porque el non era mestre, el non tiña formación pedagóxica. ¿Por que foi el o que tivo tanto interese en facer unha escola de ensino en galego? Entón, e con moita razón seguramente, Xenaro Mariñas del Valle comentoume que era un amigo de Xoán Vicente Viqueira. E claro, non me dá para máis, non podo falar de Xoán Vicente Viqueira aínda que penso que é un personaxe que paga a pena dedicarlle un tempo tamén a el porque entre outras cousas foi o primeiro psicopedagogo galego que achegou o saber pedagóxico ao coñecemento científico.

Eu andei á busca de antigos alumnos destas escolas que aínda hai bastantes que están vivos, e dei localizado a algún deles. Comentábanme que o que máis destacaba era un tal Pedro Galán Calvete que despois foi socio das Irmandades, das Mocidades Galeguistas.

Outra cousa que hai que destacar é que Ánxel Casal era moi amigo de Camilo Díaz Valiño. Camilo Díaz Valiño era un pintor que igual o coñecedes máis por ser o pai de Isaac Díaz Pardo. Eran íntimos amigos e, entón, cando Casal marchou para alcalde de Santiago foise vivir á casa de Valiño. Eran íntimos amigos, e de feito nun dos contos que escribiu Valiño dedicado a Casal dicía o seguinte –vouno ler porque a min me parece un conto precioso–:

Conto da guerra (foi escrito no ano 1926)

Aos meu fillos e a todos os nenos do mundo.

Ás escolas das Irmandades da Fala, novo lar onde arde o lume da raza.

A Ánxel Casal, meu irmán ben querido, loitador que acende o corazón dos rapaciños das escolas irmandiñas.

Un destes corazóns, e remato así, o de Pedro Galán Calvete, xunto co do seu mestre Ánxel Casal e o do seu amigo Camilo Díaz foi apagado polas balas fascistas no verán de 1936, nunha noite alumeada polas estrelas. Entón chegaron as sombras.

O galego e a cidade da Coruña.

Pasado e presente. II

XOSÉ LUÍS AXEITOS

Entre as normas retóricas que seguían moito os predicadores e os políticos había a *captatio benevolentiae* que, dalgunha maneira era a fórmula coa que se empezaba sempre. Era prometer brevidade e declararse humilde, de que un non sabe nada deste tema. Neste caso eu, sen retórica ningunha, así llo expuxen á profesora Goretti Sanmartín Rei cando me propuxo falar aquí, estimo que as miñas opinións non están avaladas por ningún estudo científico e académico, como é o caso de Sabela ou de Pilar, aínda que eu poida compartir as preocupacións delas pola lingua e pola sociedade en xeral. Fronte a elas teño dende logo o mérito de que son o decano aquí, con 60 anos non hai ninguén aquí, reividico a autoridade do decanato. Xa digo que son opinións dun cidadán que se atopa vivindo nun pobo determinado e que sen pretendelo moitas veces vese sempre metido en circunstancias que un topa na vida.

Eu lembro, por exemplo, o caso da toponimia, porque sempre tiven a idea de que a toponimia era o último reduto no que se refuxiaban as palabras cando estaban sendo expulsadas doutros ámbitos, porque eses nomes pequenos, a toponimia menor era algo sentimental e afectivamente moi importante para o pobo. Cando era moi novo eu escribín un artigo que agora mesmo teño que agachar porque dicía cousas que non eran doadas sobre a toponimia. Eu, como nacido en Rianxo pois claro, era *Rianjo*, e ao lado tiña Bexo, que era *Bejo*. Entón, tan pronto aprendín que había fricativas xordas e mirando polo libro escribín alí unha cousa en *La Noche*. Vinme metido naquela liorta. Despois, un amigo taxista decidiu poñerlle Rianxo na franxa aquela que había e aquilo foi... o comezo dun proceso xudicial, artigos en todas partes, e outra guerra na que non nos metiamos, que nos vimos metidos nela case sen querer.

E alá polo ano 71 ou 72, eu viña de facer o servizo militar xa con moitos anos, tiña 25, convidáronme a dar unha conferencia sobre toponimia en Lalín, e citei unha serie de topónimos, como *El Niño de la Guía*, cousas que sabía, pero eu apuntei que moitas destas

cousas fora a Garda Civil quen realmente as deturpara. Non se me ocorreu outra cousa e ao día seguinte chama un tenente da Garda Civil a dicirme de onde sacara eu ese dato. Eu díxennlle que o oíra. «Pero, ¿onde está escrito?». O home dicía que non era por nada malo pero que el quería saber ese dato, a ver de onde viña, que el consideraba que era unha falta. Eu creo que ás veces vivimos nun país sen outro obxectivo, enfrontámonos a unha realidade, a unha situación que normalmente nos fai reflexionar. Eu son profesor dun instituto de aquí da Coruña, un instituto que eu diría case periférico, que está nos *Rosales*, que colle a zona de Labañou... É dicir, que non é un alumnado, digamos, socioloxicamente caracterizado... Preguntei se había enquisas sobre o número de falantes do meu centro. Hai aproximadamente 250 alumnos, e sen haber enquisas, xuntámonos 5 ou 6 profesores e contamos moi benevolmente 7 alumnos que eran falantes galegos. Ademais con nomes e apelidos porque vese xa inmediatamente. Entendendo por falantes galegos aqueles rapaces que, cando remata a súa clase seguen falando en galego, non os alumnos que se ti lles falas en galego che respondan en galego, evidentemente. Pois debe saír así como un 2% de falantes. Se a isto lle engadimos despois as enquisas que se acaban de publicar estes días, pois evidentemente son datos moi pesimistas. O que pasa é que, de calquera maneira e afortunadamente, ás linguas non se lles ve a saúde na cara como se lles ve ás persoas e hai paradoxos históricos moi curiosos. No ano 1200 a ninguén se lle ocorrería pensar que o inglés ía ter esta forza expansiva que ten hoxe, ou que ía desaparecer o latín sendo unha lingua dominante practicamente en todo o que se denominaba o imperio naquela época. E incluso paradoxos que hai hoxe. Hoxe fálanse máis linguas que países hai en Europa. O tópico ese de lingua-estado lévanos incluso a calquera persoa adulta dicirlle «En Francia francés, en Italia italiano, en España español» e dislle «en Suíza» e din «en suízo», é dicir que realmente hoxe case non hai país no mundo que non teña convivindo linguas.

Pero hai tamén unha mentalidade, incluso historiograficamente, que di que as nacionalidades é un mal que desaparece co tempo, o mesmo que se lle aplica á xuventude. E tamén nas linguas, que todas as linguas que xeran conflitos, normalmente se soluciona tamén por esa cousa de que o tempo vai curar esa situación, de que sempre hai unha lingua dominante etc. Todo isto son reflexións que nos teñen que facer conscientes do país no que vivimos sobre todo por moralidade e por ética, porque detrás de toda esta polémica de La Coruña / A Coruña, que xa é unha cousa vomitiva, ademais eu concordo coa xente que di que nada máis que é unha cortina de fume para tapar outros problemas, e aí está precisamente a falta de ética e a inmoralidade da xente que emprega politicamente a liorta. Por outra parte a ninguén presente se lle escapa que incluso cientificamente, eu estou manexando epistolarios do S. XIX e ata o ano curiosamente 1875: «Diputación Provincial Coruña». E cando aparece «la Coruña», con minúscula loxicamente. 1875 é a primeira data que aparece «la Coruña». Non sei se terá que ver coa restauración ou se terá que ver coas leis pedagóxicas e de todo tipo, sociais que se producen a partir de aí, e coido que se consolida moi especialmente a partir de *La Voz de Galicia*, porque a partir dos anos 80 empezan a poñer xa no encabezamento *La Coruña algún diputado provincial e algún*

concelleiro do axuntamento, como Narciso Pérez Reoyo. Pero máis alá isto o que agacha é unha falta de ética. A moralidade individual e a ética social das persoas loxicamente ten que ver co emprego do idioma. O idioma non só ten unha función comunicativa, ten funcións afectivas, ten funcións sentimentais e dende logo hai unha ética da linguaxe que non debemos descoidar que está relacionada con que a linguaxe nos relaciona cunha realidade obxectiva. Se ti cando empregas as palabras non tes en conta ese referente é unha falta de respecto loxicamente a ese referente. A ética da linguaxe maniféstase cando un utiliza a linguaxe para atopar a verdade ou para procurar a verdade. Cando ti utilizas a linguaxe para ocultala iso é mendacidade, porque chega un momento en que xa non é mentireiro, porque mentireiros podemos selo todos, pero ser mendaz é moito máis grave, é unha falta de ética e de moralidade porque iso é practicamente dicir o que di, sabendo que se mente a si mesmo, e exprésao desa maneira.

Iso é todo o que se está expresando detrás desa polémica lamentable que temos aquí que é unha agresión directa a unha realidade social, aínda que nada máis fora por respecto, é dicir, que se eu teño uns cidadáns que viven neste concello e que ten unha realidade social, teñen unha realidade cultural, cando eu emprego as palabras, pois loxicamente teño que ser ético. Eu creo que debemos insistir niso. As persoas que empregan como arma agresora a lingua son persoas sen ética. Temos que reivindicar a ética social porque tamén a lingua decide esa situación ética. Dalgunha maneira porque eu coido que as políticas lingüísticas, eu non falaría de política lingüística, falaría de lingua e política, o de política lingüística sería máis discutible, resumindo, e tendo en conta todos os puntos intermedios que se poidan facer, pois coido que hai tres actitudes nos grupos sociais, ou sexa, coa situación lingüística. Pódese estar satisfeito –normalmente son os grupos con posición dominante– coa situación lingüística que temos na cidade máis concretamente. Hai unha actitude de resignación, na que, ante o declive de calquera situación cultural como neste caso a lingua, déixase simplemente pasar; e hai despois a actitude de defensa, digo con todas as posicións intermedias. Todos estamos metidos nestas tres posicións coas intermedias posibles. Resumindo: defender o que se considera propio e, loxicamente, gañe ou perda, defendela con tenacidade e, como dicía un home que se preocupou de reflexionar sobre estas cousas, con «violencia desnuda». E pola contra o poder tamén ten tres actitudes resumindo: unha é de represión, de prohibición, que está en declive, case non a practica ninguén actualmente, pero que se practicou con prohibicións lexislativas, con trabas legais para poder ensinar, para poder facer uso administrativo desa lingua. Foi unha etapa determinada, foi unha etapa que fracasou, foi unha política que fracasou en case todos os países que se practicou, temos xa unha experiencia histórica. Hai despois unha que é a de deixar facer, a de deixar pasar. É a máis practicada actualmente. Está curiosamente moi pegada ao que é o liberalismo político e económico, o liberalismo é deixar facer, deixar pasar pero está a favorecer aos grupos de poder, o que se enriquece non é o obreiro. O non intervencionismo. E lingüisticamente igual, esta actitude é unha actitude política, porque a xente pensa que iso é non facer política. É unha actitude baseada na non acción pero hoxe é a que se está mostrando máis eficaz en todas as situacións

históricas, a máis practicada. E hai finalmente unha de promoción activa fronte á pasividade da anterior. Eu coido que ante estes tres feitos, e é unha interrelación, todos estamos metidos nalgunha destas situacións ou intermedias e temos con respecto ao que nos predica o poder unha determinada actitude. Xa dixen que o *laissez faire* é a máis eficaz e loxicamente conta sempre coa actitude resignada da parte B, é dicir, que cando se practica esta política sempre se conta coa complicidade da parte da poboación que dalgunha maneira ten unha actitude de resignación.

Claro, ¿cando se produce conflito? Conflito soamente se produce cando non se resigna a poboación, cando os grupos sociais non se resignan, e entón os poderes vense na necesidade, se non queren un conflito, de arbitrar situacións. Non, estamos hoxe en Galicia por exemplo nesta situación onde unha reivindicación social forte, belixerante de defensa a ultranza da lingua creará o conflito dabondo como para que os poderes políticos tiveran que rectificar, desde logo, e quizais si é posible que en Euskadi haxa esta situación. Que curiosamente, cando se practica unha política unionista, unha política tradicionalista, como fai o Estado Español, é curioso que normalmente identifican escisión e separación co conflito lingüístico, e creo que en moitas ocasións non ocorre así. Por exemplo, é curioso que o núcleo fundacional de todo o nacionalismo vasco foi Bilbao e curiosamente Bilbao foi o sitio que menos falaba vasco. Do núcleo concreto de Bilbao hai un estudo de Michelena indicando a capacidade de unión e de cohesión das linguas e das relixións, e xustamente apunta este dato curiosísimo de que non é identificable escisión con lingua, ou non sempre é así. Non se poden xeneralizar estas cuestións.

Dende logo eu insistiría enormemente en que nós temos que reivindicar loxicamente un uso ético e moral da linguaxe e denunciar a inmoralidade e a falta de ética de todos estes personaxes que dalgunha maneira están agredindo constantemente, e que dende logo non queda outra solución se queremos ter outra perspectiva que ser belixerantes. Só dende a belixerancia se poden arbitrar medidas de situacións de equilibrio e de respecto. Historicamente é así, aínda que moitas veces as experiencias son moi paradóxicas. É curioso que, por exemplo, no sureste asiático, nada máis concedida a independencia impoñen unhas linguas loxicamente propias pero non ocorreu o mesmo en África. En África a negritude séguese cantando en francés e, con todo, non creo que comprendan mellor o francés no Senegal que no Vietnam. Son cousas da vida, como diría Castelao. De calquera maneira a miña brevidade vai ter a vantaxe de que lle deixo tempo a Pilar que ten máis autoridade ca min. A miña autoridade xa digo que é de anos, eu aínda usei a palabra fielato aínda a usei e aínda cando perdo o tempo teño un amigo que me di «tes que pagar o fielato». Os anos ás veces son unha experiencia. En calquera caso, moitas grazas.

O galego e a cidade da Coruña.

Pasado e presente. III

MARÍA PILAR GARCÍA NEGRO

Estamos asistindo, nestes últimos días ou semanas, a unha auténtica campaña, programada ideoloxicamente con toda a precisión e a megafonía mediática correspondente, que quere ir achantando, que quere ir explanando o camiño para familiarizármonos coa idea de que a lingua galega é unha lingua morta. Face a iso, ao que me referirei despois no remate desta concentrada exposición, quero demostrar que todos os datos sociolingüísticos falan, predican a idea non da lingua morta, senón da lingua mortificada, distinción que xa un gramático catalán facía no S. XIX para se referir a todas aquelas feridas inflixidas no corpo social do idioma e polo mesmo tamén susceptíbeis de terapia. Por tanto, a primeira proclama –se mo admitirdes– que quero deixar ben clara na mesa a respecto da lingua (como é un asunto social e nós estamos vivas e estamos vivos), é a negativa clara a suicidármonos por consigna, sexa esta consigna emitida directamente polos poderes públicos, sexa secundada e convenientemente aireada por medios de comunicación ou por caisquer outros posíbeis emisores desta idea.

Ben, entramos rapidamente no tema e pídovos desculpas, porque a cronometría desta mesa impón á forza sermos sintéticos ou mesmo simplistas. No coloquio supoño que haberá ocasión de pontualizarmos varias das afirmacións que aquí se deiten. A fotografía sociolóxica da cidade da Coruña canto aos usos da lingua –coido que resumo adecuadamente a intención destas Xornadas– ten toda unha parte explicativa común coa nación, común por tanto con toda Galiza, e ten unha parte de especificidade. Ímonos referir en primeiro lugar á primeira, con datos de carácter histórico que é conveniente lembrarmos. Nós partimos dunha distribución demográfica da Galiza no seu conxunto, que a fins do S. XVIII, en concreto no censo de 1787, amosa a seguinte distribución: nas capitais de provincia –por tanto das sete provincias anteriores ao retallamento imposto por Don Javier de Burgos en 1833, que se corresponde coas catro provincias actuais– nas antigas capitais do Antigo Reino de Galiza, Santiago contaba cunha poboación de 15.582 habitantes; A

Coruña, 13.575; Betanzos, 3.508; Lugo, 4.019; Mondoñedo, 4.640; Ourense, 2.961 e Tui, 3.987. E as vilas de maior poboación que non tiñan o título de cidade, contaban –reparen ben na diferenza que pode haber a respecto dos nosos días– coas seguintes cifras: Ferrol, 24.993; Pontevedra, 4.014; Vigo, 3.434; Marín, 3.242; Padrón, 3.043. A mediados do S.XIX, a fotografía demográfica, que, a esta altura (fins do século XVIII), supón o 13'5% do conxunto de todo o Estado Español, vai descender, vai baixar abruptamente a 11'4%. E esta fotografía, aínda nos comezos aurais do primeiro renacemento galego, da irrupción transgresora, revolucionaria, da inauguradora da contemporaneidade galega como foi Rosalía de Castro, aínda se vai manter con poucas variacións, unha delas e fundamental, naturalmente, toda a sangría migratoria a Castela e a Portugal e, con posterioridade, ás colonias ou ex-colonias españolas en América.

Por que recordo esta fotografía demográfica? Porque temos que lembrar un dado elemental e básico como o seguinte: a soma da poboación das chamadas cidades e das vilas de poboación máis alta deita un total de 86.998 habitantes, sobre un total da nación de 1.345.803 habitantes, o cal significa que, somada esa poboación, esa poboación urbana (onde, por certo, a única «urbe», por número de habitantes, a esta altura, é Ferrol, por arsenais e por toda a capacidade industrial e militar que vai provocar asentamentos de poboación). Digo que, somado todo isto, temos un 6'46% de poboación urbana, urbana entre aspas, incluíndomos Marín, incluíndomos Padrón, o que eran as vilas a aquela altura de poboación máis alta. Un 6'46%. Cal é, pois, a base demográfica galega? Cal é a socioloxía galega? Cal é a estrutura económica galega? Cal é, por tanto, ou cales son as posibilidades de asentamento da lingua? Hai un mantemento de monolingüismo oral en galego que convive cunha situación de desinstitucionalización programada desde os poderes públicos. Esta é, efectivamente, a situación.

Hai unhas posibilidades de conservación, unhas posibilidades de mantemento que non opacan en absoluto a situación *underground* do galego, mais hai unha base de conservación perfectamente mantida do idioma. A Coruña, como cidade, recordo a cifra, desde aqueles 13.575 habitantes até aos nosos días, en que andamos por volta dos 270.000 habitantes, e, por tanto, a segunda cidade en poboación da Galiza, A Coruña recibe todos os efectivos demográficos do interior da propia nación. O que hoxe se denomina administrativamente provincia de Lugo, máis Bergantiños, máis a Costa da Morte. Que é isto, ou que significa, trasladando esta situación de base ao retrato sociolingüístico? Pois significa, nin máis nin menos, que vai haber tamén en termos conflitivos e, nunha situación de declive, un mantemento «natural» da lingua galega. Isto aconteceu noutros moitos lugares da nosa nación, e víndomos xa aos nosos días podemos, en primeiro lugar, recordar unha fotografía sociolóxica ou sociolingüística mínima que pasaría nos últimos 25 anos, polos anos 70 do século pasado. Este período coñeceu a re-emerxencia dun proceso de normalización de usos sociais e públicos do galego como non se producira con anterioridade na nosa nación. En primeiro lugar, colocou o idioma en todos cantos ámbitos públicos se utilizaba con normalidade o español, co cal o mesmo proceso de substitución lingüística ficaba en evidencia, rompendo esa falsa naturalidade que non discutía a

hexemonía *vaticana* do idioma oficial do Estado. Ensino, medios de comunicación orais e escritos, uso eclesiástico, uso político, escrita masiva (clandestina, naturalmente, nos anos sesenta e boa parte dos setenta) de carácter propagandístico e panfletario...: estes e outros dominios de utilización social e pública do idioma foron gañados para o galego, entendendo por tal o facto **cuantitativo** da ruptura, non, en absoluto, a súa «conquista» definitiva. Estamos a falar dunha presenza minoritaria (ás veces, simbólica) e, desde logo, conflituosa, isto é, submetida a unha forte oposición da oficialidade, das autoridades, dos poderes públicos e económicos e, tamén (que non se esqueza), das organizacións da esquerda española (tanto sindical como política), que, nunha rancia tradición histórica, xulgaban «divisionista» a práctica do galego, contraria aos intereses dos traballadores galegos, que, antes de existiren como tales, coa súa lingua, seica deberan ser «internacionalistas» abstractos, submisos ao papel de os galegos só poderen ser sucursais do Estado, satélites, e non planetas...

Se lembramos todo isto non é por saudosismo, senón por pórmos de relevo o custoso, dificultado e persistente dun proceso colectivo de des-alienación, de des-programación, de dignificación do propio, a respecto de realidades, como a lingüística, que se consideraban intocábeis e inmutábeis nos seus límites estritos de distribución diglósica. Este proceso é o que permitiu, até hoxe, contarmos cun precioso aval nun camiño de restauración, de cohesión lingüística interclasista, que sentou un precedente magnífico de cómo non é ilusorio un horizonte de recuperación en que campo e cidade, aldeas e vilas, clases sociais traballadoras (no máis amplo sentido do termo), base social e institucións, esforzo privado, popular, e poderes públicos, se uniren no mesmo obxectivo e na mesma práctica lingüística. Non outra que a que soñaron (e real-izaron, na medida máxima das súas posibilidades) os precursores ou Restauradores do XIX, con Rosalía de Castro á cabeza.

Citamos moi á mantenta Rosalía, porque a Galiza —e A Coruña, en particular— viviu, no século XIX un *duelo* particular, o sustido para definiren, uns e outros, cal había ser no futuro o sistema literario galego: ben unha sucursal, un subsistema do Sistema Literario Español, feito neste idioma por escritoras-es nados na Galiza, que estaban, naturalmente, en condicións de *colorearen* a súa prosa ou a súa escrita literaria coa riqueza, o exotismo e a diferenza da periferia galega, ou ben un sistema autónomo, isto é, o que usaba literariamente a lingua galega e respondía á conciencia, á noción da Galiza como realidade diferenciada. Este, e non outro, é o conflito verdadeiro, a auténtica dicotomía en termos sociolingüísticos e sociopolíticos, entre unha Rosalía de Castro e unha Emilia Pardo Bazán: as dúas Galizas, con efecto, tese e antítese, sen posibilidade (a Historia *dixit*) de conciliación, de síntese, por representaren pólos contrarios e ao servizo de intereses contrapostos. Na Coruña viviron ambas escritoras: membro a primeira da fidalguía empobrecida e deslocada patrioticamente para a apoloxía das clases populares; sendo a segunda aristócrata exercente durante toda a súa vida e contempladora da realidade galega como señora e como intelectual conservadora española. Dúas mulleres, dous destinos, dúas Galizas, como se dixo.

Mais debemos falar, sequer sexa sumariamente, dunha especificidade coruñesa, que ten consecuencias lingüísticas evidentes. Lembremos, en primeiro lugar, que A Coruña foi, moi axiña, moi logo de a Galiza perder, no albor da Idade Moderna, a súa autonomía política, sede funcional e sede, tamén, de ansias capitalinas, arredor das institucións militares e civís da monarquía española aquí instaladas. En segundo lugar, o crecemento coruñés, arredor do porto e coa pesca como principal sector económico, agudizou o contraste que marca a segunda fase do conflito lingüístico, en clasificación de Calvet: a internalización por parte de clases sociais autóctonas da necesidade da asimilación ao español, a aparencia de que a divisoria galego/español era interna ao país: pobres/ricos; rural/cidade; labregos-mariñeiros-asalariados/clases pudentes ou rendistas. A heroína popular, na loita contra Drake, María Pita, acaba solicitando mercés ao rei español, como recompensa ao seu valente papel na defensa da cidade. Tres séculos máis tarde, Murguía, Rosalía, Curros, Pondal... están contestando directamente (ou miticamente, no caso do derradeiro escritor citado) a hexemonía do Estado sobre a Galiza e inaugurando a *nova Galiza*, a que se orgulla de si propia e emerxe como universo autónomo e digno.

Estas *dúas* Coruñas chegan aos nosos días. Como noutros lugares da nación, tamén A Coruña viviu a súa particular emerxencia cultural nos anos sesenta do século XX: «O Facho», asociación cultural; «Teatro Circo»; máis tarde, «Alexandre Bóveda», agrupación cultural; «Teatro Luís Seoane»..., ao compás dun despertar político, sindical, asociativo... de signo e praxe nacionalista. O Instituto «Eusebio da Guarda», de grande prestixio e en pleno centro da cidade, coñece, por vez primeira, docencia en galego, mesmo anos antes de se implantar, como materia, a Lingua e a Literatura Galega. Boa proba dunhas posibilidades certas de reintegración no galego a partir do español ambiental, escolar e oficial.

Mais, e este non será o paradoxo menor da situación actual, a arribada da incipiente autonomía política (ano 1981, promulgación da Lei 1/1981, isto é, do Estatuto de Autonomía de Galiza; ano 1983, promulgación da Lei de Normalización Lingüística) vai coincidir coa chegada ao poder municipal do actual partido e do actual alcalde, que, desde aquela, veñen practicando unha contumaz, e infractora, política de desprezo, ilegalidade e profundo odio contra todo o galego: desde a toponimia básica até unha teimuda política de españolización e de erradicación de todo sinal de A Coruña non ser unha *jangada de pedra* senón unha cidade galega (touradas, españolización rotulística e de todos os espazos públicos, e un longo etcétera visual e mental). *Casualmente*, este delirio político, abertamente ilegal e desafiante, é permitido polos poderes políticos superiores (autónomos e estatais), tan atentos a puniren outras actuacións delituosas e tan, en troca, cegos para consentiren o incumprimento de sentenzas e resolucións xudiciais, de todos os Tribunais posíbeis, desde o Superior de Xustiza de Galiza, ao Supremo ou, mesmo, o Tribunal Constitucional, que inadmitiu a trámite a histórica demanda do goberno municipal da Coruña, no tocante ao topónimo da cidade, após esta institución gastar, e seguir gastando, millóns de pesetas ou de euros en tamaña ilegalidade, a custa dos diñeiros de todas as coruñesas e coruñeses e, xa que logo, de todos os galegos. Tal política non podía

ser indiferente, como presión españolizadora, para o conxunto da cidade. Esta é a crise que hoxe seguimos a padecer. A aspiración non pode ser outra que a de devolvermos A Coruña á legalidade, ao dereito e mais á súa condición de galega, tal e como meritísimas organizacións, como a Mesa pola Normalización Lingüística, veñen demandando e denunciando desde os anos oitenta.

Mesmo, no momento en que ordenamos por escrito e rediximos esta nosa exposición, máis actuacións xudiciais veñen somarse ao rosario das xa coñecidas en defensa da legalidade e única oficialidade do nome da cidade, A Coruña. Así, o Xulgado do contencioso-administrativo número 3 da Coruña suspendeu (11 de Abril de 2005), o acordo plenario do Concello da Coruña (votación afirmativa do PSOE; votación negativa do BNG; abstención do PP, con camisetas, iso si, cun grande L como símbolo!), correspondente ao Pleno municipal celebrado o 2 de Novembro de 2004, en que se aprobara o uso oficial da denominación «La Coruña». O auto reconece a validez única da denominación «A Coruña» como nome oficial a todos os efectos, e advirte de que o acordo plenario citado apresenta «todos los indicios de un acto nulo de pleno derecho». A batalla segue. Ou, por expresármolo con emotiva e histórica frase, a loita continúa... Hoxe, como no século XIX, o que está en xogo non é, nin máis nin menos, que a posibilidade, e mais o dereito, de sermos galegos, recoñecidos legalmente como tales nos mínimos practicábeis. E á Coruña tocoulle ser, máis unha vez, metonimia e símbolo da Galiza toda: unha Galiza galega ou unha Galiza á española, iso si, cun *touch* (neo)pintoresquista incluído (tamén, como no século XIX, onde o *pittoresque* non estorbaba nada á burguesía emerxente ou á burguesía triunfadora; e, en clave galega, á españolización da sociedade...).

Concluímos, pois, lembrándonos as seguintes evidencias e necesidades:

- 1ª. Negámonos ao suicidio por consigna. Na Coruña, e na Galiza toda, seguiremos a exercer un dereito básico, cal é o de expresármonos xeral e uniformemente na lingua do país, nun acto hiperdemocrático como é o de unírmonos todos na mesma lingua, sen artificiais divisións, que se engaden ás ben reais (nacionais e de clase) xa existentes.
- 2ª. Proclamamos a centralidade do tema da lingua, porque el é vital para a pervivencia e o futuro colectivo, non independente, senón solidario, do dereito a vivir e a traballar na terra, a gozar dos nosos recursos, a sermos produtores e non só consumidores, a incorporármonos á tan mentada modernidade desde nós mesmos, non como *clónicos* dun prefabricado modelo español, europeu ou *yankee*.
- 3ª. A Galiza actual ten escasamente 30.000 kilómetros cuadrados e uns 2.800.000 habitantes, aproximadamente. *À rebours* destas magnitudes, dependemos da Unión Europea, do Estado español; temos unha Xunta autonómica; catro Deputacións; trescentos e quince concellos; operan sobre nós varios Tribunais de Xustiza; somos berce de varias multinacionais... Tantos recursos públicos e privados, que, en definitiva, nacen e existen polo noso traballo, as nosas divi-

sas da emigración, o lucro conseguido a base de explotación laboral..., van seguir pagando a expulsión do galego da súa propia terra, a súa secundarización, a súa agonía? Idioma e economía: obsesións dos clásicos do nacionalismo galego do primeiro terzo do século XX. Necesidades, aínda, de nós neste albor do século XXI. Nestes tempos, aliás, de pretensa desmitificación do *vello*, digamos non ás políticas-placebo, que, como denunciaba Castelao, hai case cen anos, son estupefacientes que nos anestesian e confunden.

A contribución ao proceso de normalización lingüística de partidos políticos, sindicatos, institucións e asociacións que desenvolven o seu labor na cidade da Coruña. I

A reivindicación da lingua galega nas décadas de 1960 e 1970

FRANCISCO FERNÁNDEZ REI

Instituto da Lingua Galega da USC

No proceso de dignificación e recuperación do uso público da lingua galega que tivo lugar na segunda metade do século XX hai datas de gran simbolismo. No plano sociocultural ten un especial simbolismo o 25 de xullo de 1950, día en que uns intelectuais galeguistas fundaron a Editorial Galaxia, co fin de entroncaren coa tradición literaria e intelectual anterior a 1936. Tamén é ben simbólico o 17 de maio de 1963, data en que a Real Academia Galega celebrou o centenario dos *Cantares gallegos* de Rosalía e institucionalizou o Día das Letras Galegas, que desde hai anos moita xente cuestiona polo presunto «folclorismo» da celebración, polo contido necrolóxico e funerario no canto de homenaxear escritores vivos, por celebrarse en día festivo co que se perdeu a pulsión que tería de ser en día laboral...

Evidentemente o Día das Letras xa non é o que era; pero é incuestionable o seu papel simbólico nos anos 60 e comezos dos 70, pois nesa época a desprezada lingua e cultura galega, aínda que só fose o 17 de maio (ou uns días antes e despois), podía saír do gueto e exhibirse publicamente. Ese Día foi a desculpa de tantas asociacións culturais para faceren actos en galego, e sobre Galicia, cun claro contido reivindicativo.

O ano de 1963 ben podería considerarse unha especie de *annus mirabilis*, pois á parte do nacemento do Día das Letras, en 1963 constitúese a Fundación Penzol, publícase o nº 1 da revista *Grial*, créase Edicións do Castro e na Coruña nace ‘O Facho’, probablemente a asociación cultural con maior actividade sociocultural na xeira franquista, cun labor ininterrompido nas décadas seguintes. Poucas asociacións fixeron tanto por exhibir e dignificar o galego coma ‘O Facho’, e precisamente aquí, na Coruña. Nese mesmo ano, o 23 de agosto, fúndase o Partido Socialista Galego (PSG), aínda que desde unha perspectiva sociopolítica é moito máis relevante, simbolicamente, o 25 de xullo de 1964, data da fundación da Unión do Pobo Galego (UPG). Trátase de dous partidos nacionalistas que desde a súa orixe van usar e defender unha plena oficialización do galego, especialmente a UPG.

O ano 1972 é moito máis ca unha data simbólica no proceso de recuperación da restauración do uso público do galego. Os conflitos sociais vividos en marzo dese ano en Ferrol e Vigo, e logo en maio e setembro en Vigo, con ampla repercusión social en Ferrolterra e na comarca viguesa –e tamén na Universidade compostelá, que estivo fechada un par de meses–, eses conflitos foron o xermolo do sindicalismo nacionalista e da organización política do nacionalismo de esquerdas, á marxe dos modelos sindicais e políticos dinamizados polo Partido Comunista Galego (PCG) –rama galega do Partido Comunista de España (PCE)–, á vez que converten Galicia no centro do novo sindicalismo que agromaba en España. A consciente utilización pública da lingua galega polas organizacións políticas e sindicais nacionalistas (de esquerdas) neses anos 70 fará que a finais desa década os partidos e sindicatos de ámbito estatal acaben galeguizándose lingüisticamente, polo menos usándoo por escrito nos voceiros e oralmente en actos públicos.

No panorama que presento como introdución á «contribución ao proceso de normalización lingüística de partidos políticos, sindicatos, institucións e asociacións que desenvolven o seu labor na cidade da Coruña» voulle dar maior relevo ó que ocorreu na década de 1970, porque nela está a semente do que dun xeito ou doutro agromou e medrou nos case 25 anos de etapa autonómica.

1. O MOVEMENTO ASOCIATIVO E A REIVINDICACIÓN CULTURAL DO GALEGO

Na década de 1960 o nacionalismo fixo visible e tratou de dignificar o galego por medio dunha fronte político-cultural pluralista formada por asociacións culturais que, como cogomelos no outono, ían aparecendo por todo o territorio galego. Para Xosé Manuel Beiras estas asociacións tiñan unha dobre valencia: «unha, a propia dunha fronte cultural, inserida no tecido social e coa máxima difusión posíbel nas camadas populares; e, segunda valencia, utilizar esas asociacións culturais como tapadeiras ou coberturas dunha acción clandestina máis ou menos organizada» (Fernán-Vello/ Pillado 1989: 147).

A primeira que se creou foi a Agrupación Cultural ‘O Galo’, en 1961, en Santiago, que tivo como precedente grupos literarios coma o ‘Brais Pinto’, que en 1958 fundaran en Madrid estudantes nacionalistas galegos, ou a ‘Mocidade Galega’ de Barcelona, de 1960. En decembro de 1963 nace ‘O Facho’ na Coruña e uns meses despois esta asociación iniciaba un curso de lingua galega e en 1968 un concurso anual de contos infantís, tamén en galego, e posteriormente un concurso de teatro infantil e de poesía. En 1965 créase a ‘Asociación Cultural de Vigo’, responsable do programa *Raíz e tempo*, a primeira emisión radiofónica en galego da posguerra e que en 1968 impulsou a difusión nos automóviles de autocolantes cos lemas ‘Falemos galego’ e ‘Escola en galego’. En 1967 fúndase ‘Amigos da Cultura’, de Pontevedra, que tanto fixo no ensino da lingua e literatura galega para mestres nos anos 70, á vez que usaba o galego na radio e en traballos de etnografía e dereito. De 1967 tamén é ‘Auriense’, de Ourense, onde en 1970 se crearía a agrupación ‘Breogán’; e de 1969 é ‘Abrente’, de Ribadavia, que tanto pulou polo desenvolvemento do teatro en galego.

Nos anos 70 apareceron asociacións culturais en vilas, como ‘Francisco Lanza’ en Ribadeo, ‘Solpor’ en Celanova, ‘Choupos’ en Verín, ‘Sementeira’ en Viveiro, ‘Afonso Eáns’ en Negreira, ‘Vento Mareiro’ en Cambados, ‘Dorna’ na Illa da Arousa... e outras nas cidades, como ‘Alexandre Bóveda’ na Coruña ou ‘Valle Inclán’ en Lugo. Algunhas destas asociacións seguen activas hoxe en día, caso de ‘Afonso Eáns’ de Negreira, de ‘Dorna’ da Illa da Arousa, da compostelá ‘O Galo’ ou da coruñesa ‘Alexandre Bóveda’, da que temos o seu presidente nesta mesa redonda.

Segundo García Martínez, cofundador do Museo do Pobo Galego, e García-Bodaño, cofundador de ‘O Galo’, a finais dos anos 70, as asociacións culturais, que naceran nunhas condicións ben diferentes, estaban nunha «situación aparentemente crítica, xa que moitas delas foron dinamizadas e utilizadas como lóxica canle de expresión política por diversos partidos». As principais liñas da actividade do asociacionismo cultural da posguerra poderían sintetizarse deste xeito: a) contribución á normalización da cultura e do idioma galego, b) contribución á afirmación nacional do pobo, c) difusión cultural a niveis populares, d) denuncia das agresións á cultura e ás liberdades sociopolíticas, e) canle e expresión da oposición á cultura oficial ou a certos aspectos da cultura oficializada (García Martínez / García-Bodaño 1978: 420). Na etapa autonómica o nacionalismo político e sindical seguiría impulsando asociacións, como ocorreu co Clube Cultural ‘Adiante’ nos anos 80, pulado pola central sindical CXTG-IN.

Por outra parte, á marxe de partidos e sindicatos, fóronse creando asociacións ben diferentes daquelas dos anos 60 e 70, pero que comparten con elas a loita pola utopía dunha Galicia onde o uso do galego sexa plenamente normal. Entre elas está a «Asociación Cultural Monte Blanco», creada en 1982 na parroquia de Cospindo (Ponteceso), que nos últimos anos moito leva feito por espallar a literatura e a música galega; ou o desaparecido ‘Batallón Literario da Costa da Morte’, que nos anos 90 foi, sen dúbida ningunha, un dos colectivos máis activos na difusión da poesía galega dos «novos» (e dos «moi novos») nuns anos en que os poetas levaron os seus versos a pubs, a centros de ensino e a

moi diversas prazas públicas. Houbo por toda Galicia o que a poeta Lupe Gómez chamou «representacións duns corpos –dos poetas– fronte aos corpos de quen escoitan». E actualmente segue a haber esas representacións, do que son boa proba os recitais da asociación de intervención sociocultural Redes Escarlata creada no 2001 por xente do ámbito do nacionalismo.

Polo que respecta ás comarcas estremeiras –a Galicia chamada «irredenta» polos vellos galeguistas–, antes da década de 1980 non se crearon asociacións reivindicadoras da galeguidade lingüística e cultural. Van xurdir nos anos 80 ante a total desprotección e o xeral desleixo tanto da Xunta de Galicia coma do Principado de Asturias e da Junta de Castela e León.

No Eo-Navia creouse en 1986 o Grupo de Eilao Pro-Defensa da Nosa Lingua, que se autodisolveu en 1988 na Mesa pra Defensa del Galego de Asturias e da Cultura da Comarca (MDGA). No Bierzo galegófono fundouse en 1986 a Asociación Cultural «Escola de Gaitas de Vilafranca», que desde os seus inicios se centrou na recuperación da música e das festas tradicionais (en especial a «Festa do Maio») e que en 1990 participou na creación da Mesa pra Defensa do Galego do Bierzo e da Cultura da Comarca (MDGB). E nas Portelas de Zamora a reivindicación da lingua e da cultura propias levouna a cabo, desde os anos 80, a Asociación Cultural «Xente Nova» de Lubián (Fernández Rei 2003: 381-391).

No que respecta á lingua propia dos somotes da serra de Gata en Cáceres, onde, como ben dixo Lindley Cintra, se usa un «falar também essencialmente galego», a recuperación e a dignificación do uso desa fala ten un fito senlleiro na constitución en 1991, nas Ellas, da ‘Asociación Fala i Cultura do Val do Río Ellas’, que promove a recuperación e plena normalización da fala dos tres concellos do val. Nos estatutos fundacionais defínese esa fala como «galego de Estremadura» (Costas González 1999: 100).

2. O NACIONALISMO E A REIVINDICACIÓN POLÍTICA DO GALEGO

Nos anos 70 foi fundamental o papel que tiveron os partidos e organizacións da esquerda nacionalista, particularmente a UPG e as diversas plataformas culturais, sindicais e políticas que creou e dinamizou. En 1965 aparece o nº 1 do voceiro clandestino *Terra e Tempo* –a primeira revista escrita integramente en galego na posguerra– cos 10 principios mínimos da UPG: o primeiro dicía que «Galicia é unha nación, e como tal ten dereito á súa autodeterminación», mentres que o noveno explicitaba a utopía da oficialidade e obrigatoriedade da lingua galega («O idioma oficial de Galiza será o Galego, de ensino obrigatorio»).

Consonte con este principio nº 9, a UPG levará a cabo na década de 1970 unha radical defensa social do galego, e non unicamente cultural, do que é boa proba o uso exclusivo no seu voceiro *Terra e Tempo* (desde 1965) e en publicacións especializadas, como os *Cuadernos de Educación Política*, o voceiro *Galicia Emigrante* e o órgano inter-

no *Canle*, xunto con pequenos cadernos monográficos ou os boletíns de agrupacións locais do partido, como *Adiante* en Vigo, *O Mallo* en Madrid e *Berro* en Barcelona.

En palabras de Méndez Ferrín (1977: 44), a irrupción da UPG supuxo un dobre revulsivo, pois por unha parte «apresentou, anovado, cuns contidos de esquerda revolucionaria, o nacionalismo; por outra banda, impulsou un activismo político *de masas* de carácter galeguista, cousa descoñecida dende os anos da República e que se fai evidente a partir dos conflitos de Castrelo de Miño e da fábrica de Barreras, en 1966, intre no cal aparece por primeira vez un panfleto en galego, con contido nacionalista, incidindo na clase obreira». E cando no verán de 1968, a UPG convoca unha Concentración Nacional en Compostela para conmemorar o Día da Patria Galega, o chamamento faise con panfletos en lingua galega, tanto os da UPG como os da Liga Democrática Galega (LDG), plataforma unitaria que en Vigo agrupaba toda a oposición antifascista, bardante o PCE.

No referente ás publicacións de organismos dinamizados pola UPG algunhas tiveron neses anos 70 unha gran difusión, como *Eixo*, que chegou a tirar 20.000 exemplares e que era o órgano da Intersindical Nacional Galega (ING), creada en novembro do 1972 despois dos conflitos obreiros de Ferrol e Vigo dese ano.

Outras publicacións relevantes foron *Fouce*, voceiro das Comisiós Labregas, fundadas no 1973; *Lume*, de Estudantes Revolucionarios Galegos (ERGA), organización estudantil que nacera en febreiro de 1973 despois das folgas compostelás do ano anterior; *Alento*, eficaz boletín informativo da Unión de Traballadores do Ensino de Galicia (UTEG) creada en 1974; *Norde*, órgano do Sindicato Galego dos Traballadores do Mar (SGTM), fundado no 1976. A Asamblea Nacional-Popular Galega (AN-PG), que se creara ese mesmo ano, comezou a editar en xaneiro de 1976 o mensual *Boletín AN-PG*, que pasaría a denominarse *Ceibe* a partir do nº 5 e que tivo moita difusión neses anos (Fernández Rei 1990: 54-55).

Ademais, militantes da UPG en Portugal empregaban o galego nun programa semanal de 30 minutos, en que se daba información e se facían comentarios políticos. Esa emisión, a través das ondas de Radio Clube Portugués do Porto, comezou en decembro de 1974 e interrompeuse no Entroido do 1975, despois dunha protesta diplomática (Rivas / Taibo 1977: 100).

O PSG comezou editando no outono do 1965 unha revista bilingüe *Adiante*, onde se afirmaba «Non somos nacionalistas porque non somos reaccionarios». A presión da UPG fixo que este partido socialista adoptase «dun xeito progresivo e firme posicións de intransigente nacionalismo e de inspiración marxista» (Méndez Ferrín 1977: 44), o que explica que o seu novo voceiro *Galicia Socialista* (novembro do 1976) xa estea integramente en galego. O PSG, antes de ser legalizado, editaba, tamén en galego, os *Cadernos de formación* con textos e referencias de especial interese para o historiador.

O independentista Partido Galego do Proletariado (PGP), creado en 1978 dunha escisión da UPG, empezou a editar en xullo de 1978 o voceiro *Sempre en Galicia*; e de decembro de 1982 a finais de 1985, militantes do ilegal PGP publicaron a revista *Espiral. Periódico independentista*.

A finais de 1977 constitúese o Partido Obreiro Galego (POG), onde converxera xente que viña do nacionalismo de esquerda e de partidos de ámbito estatal, formación que en 1980 se autodisolveu en Esquerda Galega (EG). Este partido a comezos dos 80 levou a cabo a campaña *Oficializa o teu idioma: escribe galego*, para a que se redactaron caderniños con vocabularios de oficios e profesións. EG rexistrou o primeiro documento en galego na historia do Parlamento de Galicia. Tratábase dunha *Proposición de lei de normalización lingüística*.

O feito de os nacionalistas usaren de xeito exclusivo o galego nas diversas publicacións e panfletos e en todo tipo de conferencias e actos públicos, provocou un grandioso avance na visibilidade e na presenza pública do idioma. Non ten sentido entrarmos agora a valorar a calidade do idioma usado, porque quen máis quen menos daquela eramos analfabetos no noso propio idioma. Todos cometemos erros, todos nos fomos alfabetizando co uso diario; e todos seguimos a aprender e a construír a patria da lingua literaria, seguindo o ronsel de tantos escritores desde o Rexurdimento.

3. A GALEGUIZACIÓN DAS ORGANIZACIÓNS DE ÁMBITO ESTATAL

A dinámica imposta nos anos 70 polo nacionalismo de esquerdas, que politicamente defendía o dereito á autodeterminación da nación galega e que lingüisticamente reclamaba a plena oficialización do idioma propio de Galicia, fixo que as organizacións estatais se enfrontasen coa «cuestión nacional», polo que galeguizaron o seu discurso político e asumiron, en certo modo, o seu uso público.

A esquerda estatalista, en xeral, defendía o Estatuto de 1936, que o nacionalismo consideraba superado, e defendía, en principio, o bilingüismo, con uso escrito de castelán e galego. Logo acabará usando só o galego, polo menos en público e nos seus diferentes voceiros.

En palabras de Méndez Ferrín (1977: 44), «a teimuda persistencia da UPG na area política da oposición ó rexime de Franco –en contradición cos agoireiros que levan xa catorce anos dádoa por morta– foi condicionando a tódolos partidos da esquerda sucursalista até obrígalos a definicións de galeguidade en diferentes degraos, e mais a impólo galego como verdadeira lingua oficial de conspiración antifascista».

Neses anos 70 a dinámica política marcouna a dicotomía nacionalismo / españolismo, da que a UPG e PCG eran os principais expoñentes, por seren as dúas forzas con maior peso político e incidencia social. A lingua dos panfletos do PCE era o castelán, e no programa «Dende Ribadeo a Tui», que a emisora Radio Pirenaica dedicaba a Galicia, case non tiña presenza o galego; e de usarse era de maneira «mais ben folclórica e enxebrista como correspondía naqueles anos ós plantexamentos pouco ou nada galeguistas do PCE», como ten sinalado Conde Muruais (1978: 444).

Segundo este xornalista, o comunismo de dependencia estatal mantivo «por moito tempo unha alleante postura segundo a cal os obreiros non entendían o galego e lelo aínda

moito menos. Como se os obreiros non procederan, en boa medida, das zonas rurais e, polo tanto, non estiveran instalados no idioma galego. O caso foi que os panfletos de Ferrol, as octavillas de Vigo, os primeiros voceiros que se tiraban ás agachadas en vietnamitas ou multicopistas están, durante moito tempo, redactados en castelán. Trátase dun fenómeno político moi singular no que a esquerda galega, sin se decatar ou conscientemente, colaborou no mantemento da diglosia dun xeito case semellante a como o facía, paralelamente, a burguesía» (Conde Muruais 1978: 447).

Na axitada primavera compostelá de 1968, que se iniciou uns meses antes do famoso «maio francés», o nº 25 do *Boletín de los Estudiantes de la Universidad Gallega*, en que se analizaba o movemento estudantil, aparecía en versión castelá e galega. Os dinamizadores da primavera do 68 de Santiago eran estudantes vencellados co PCE e coa Asociación Democrática de Estudiantes (ADE) que se creara en 1966, e que en marzo do 68 pasou a ser Asociación Democrática de Estudiantes Galegos (ADEG). Nesta organización «convivían tendencias nacionalistas de esquerda e cristiáns progresistas, cunha decidida dependencia orgánica do FLP [Frente de Liberación Popular] español» (Méndez Ferrín 1988). Meses despois, ADEG súmase, tamén cun texto bilingüe, á concentración do 25 de xullo de 1968 en Compostela, convocada pola UPG.

O PCG comezou a editar en xaneiro de 1969 o seu voceiro *A Voz do Pobo*, que primeiro eran unhas folliñas adxuntas a *Mundo Obrero* (voceiro do PCE), con escaso uso do galego, pero que logo pasou a ser xornal á parte e só en galego. Na Coruña, o seu comité local editaba o voceiro *Escoita* e o de Ferrol tiraba *En pé*. O órgano das Xuventudes Comunistas era *Alento* e *Folga* o da Organización Universitaria do PCG.

O Movimiento Comunista de España (MCE), que nace en 1966 e 1967 como escisión de ETA, en Galicia converteuse en MCG en 1976. O seu voceiro *Galicia en loita*. *Voceiro da organización galega do Movemento Comunista de España*, que aparece en 1974, tiña a mesma información a dobre columna, en castelán e galego, para logo empregarse un ou outro idioma nas páxinas dos voceiros. A partir do nº 11 esa publicación é monolingüe en galego.

O Partido Socialista Obrero Español (PSOE) practicamente non existía en Galicia nos anos 70, polo que a súa contribución á restauración do uso do galego é practicamente nula. A Federación Gallega do PSOE histórico, para a que o idioma galego era totalmente estraño, «o tema rexional» resolveríase cunha descentralización administrativa e coa elaboración de estatutos de autonomía para todas as rexións que o solicitaran (Rivas / Taibo 1997: 185). O PSOE renovado en Suresnes en 1974, que en Galicia pasou a ser Federación Socialista Galega (FSG) apenas tiña presenza; pero en 1978 vaise integrar nese partido o Colectivo Socialista Galego, formado por nacionalistas escindidos do PSG de Beiras. Cando o secretario xeral do partido era Paco Vázquez, ese sector que procedía do ámbito nacionalista impulsou o xornal mensual *O Socialista Galego*, integramente na lingua de Rosalía, do que só se editaron tres números nos meses finais de 1978.

O contrapunto a esta galeguización dos partidos estatais eran os anarquistas e a dereita, que non asumían o problema nacional galego e que usaban o castelán de xeito

xeral. Con todo, na Coruña houbo nos anos 70 un grupo anarquista que editaba a revista bilingüe *Colectivo-Denuncia*, á vez que o Grupo Anarquista Campesiño, no verán do 1976, usaba o galego nas súas monografías e propugnaba a loita contra «a imposición dunha cultura e dun idioma alleos ao Pobo Galego».

4. A MÚSICA E AS PUBLICACIÓNS NON PARTIDARIAS

Na exhibición e dignificación do galego a finais dos 60 e nos 70 tiveron un relevante papel cantautores e determinados grupos. De 1967 a 1971 é a época dos ‘Voces Ceibes’, que nos seus comezos só tivo o apoio político do PCE (e do PCG) e que se presentaron como grupo nun recital celebrado o 26 de abril do 1968 na Facultade de Medicina compostelá. Os ‘Voces Ceibes’, en palabras de Freixanes (1978: 520), non sabían cantar, pero recollían as inquedanzas da súa xeración «e, a pesares das eivas técnicas e artísticas, conectaban cun público novo a partires da súa propia linguaxe». Algúns destes cantautores consideraban a música como ferramenta de acción política e axitación social, de aí que musicasen e popularizasen a poesía social de autores como Cabanillas ou Celso Emilio. Este compromiso político provocou multas e prohibicións por temor a que se crease en Galicia un movemento como o da *nova cançó* dos Países Cataláns. Cando en 1968 actuou en Compostela o cantautor Raimon, unha das figuras deste movemento catalán, as letras do recital circularan impresas en catalán e en galego.

Con todo, cómpre ter en conta que na súa orixe os ‘Voces Ceibes’ non foron unicamente un movemento de cantautores, senón tamén de poetas novos e de xentes vencelladas dalgún xeito á cultura, que contaron co apoio de homes de xeracións anteriores como Alonso Montero, Costa Clavell, García-Bodaño ou Manuel María (Freixanes 1978: 521). Para neutralizar este movemento reivindicativo dos fillos da pequena burguesía que cantaban en galego, desde Madrid impulsáranse as figuras de Juan Pardo e de Andrés Dobarro. En 1971 a música comercial d’ *O tren* de Andrés Dobarro escoitábase en todas partes, dentro e fóra de Galicia, estaba nos primeiros postos do ‘hit parade’ e soaba en todas as emisoras de radio. Outras cancións de Andrés Dobarro, con textos de Xavier Alcalá, tamén tiveron éxito neses anos. E o mesmo ocorrería con Juan Pardo, que musicaría, entre outros, poemas de Cabanillas, cando á xente de ‘Voces Ceibes’ que seguía en activo aínda se lle poñían atrancos por cantaren textos do autor de *Vento mareiro*.

Na segunda metade dos anos 70 cómpre salientar o papel do fenómeno musico-cultural Fuxan os Ventos, con moi grande aceptación, tanto polo carácter poético ou reivindicativo das súas cancións (moitas deles de poetas chairegos), como pola música de raizame popular de moitas delas. E o cantautor Suso Vaamonde musicou e popularizou as fermosas cantigas para nenos dos *Soños na gaiola* de Manuel María.

Nestes anos aparecen as primeiras revistas non clandestinas integramente en galego. De 1975 a 1978 editouse a publicación infantil e xuvenil *Vagalume*, que se nutría de

materiais de escolas que se galeguizaban e que acadou boa difusión e influencia galeguizadora. Entre novembro de 1976 e agosto de 1977 editouse o semanario *Teima. Revista galega de información xeral*, e de maio 1980 a maio de 1981 apareceu o mensual *Man Común*. O semanario *A Nosa Terra* na súa nova etapa comezou a editarse ininterrompidamente en decembro de 1977.

A finais dos anos 70 e comezos dos 80 tamén tería contribuído á visibilidade e dignidade da lingua galega o volume *Galicia. Realidade económica e conflito social*, ó que corresponden diversas citas deste relatorio. De autoría colectiva e promovido polo Servizo de Estudos do Banco de Bilbao, ese volume ía ser un galano para os seareiros do banco e difundido entre xente interesada de dentro e de fóra de Galicia. O libro tiña tal calidade, tanto científica como de impresión, que sería unha boa axuda para demostrar ¡en 1978! que a daquela desprestixiada e humilde lingua galega era apta para tratar calquera tema; pero foi autosecuestrado polo propio banco, o que sen dúbida ningunha constituíu un atentado contra a cultura e contra a lingua galega.

O Banco de Bilbao concibía unha obra totalmente galega e de autoría de investigadores galegos, cunha visión máis ampla cá económica e cun tratamento crítico da problemática de cada un dos sectores que se ían analizar. Da dirección e coordinación xeral da obra encargouse José Antonio Durán, que contou con 28 especialistas, de ideoloxías ben diferentes, pero de indiscutible competencia no tema analizado, e coa colaboración de Luís Seoane, que fixo a pintura da cuberta do libro. Rosario Álvarez e eu mesmo ocupámonos da revisión lingüística dos textos en galego e de traducir a esta lingua os orixinais redactados en castelán, que eran a maioría, ademais de traducirmos ó castelán textos en galego.

As dúas versións dese volume saíron da imprenta en novembro de 1978, pero o banco decidiu non distribuílos —non houbo nunca explicación oficial— nin aceptou que a obra se distribuíse baixo a exclusiva responsabilidade dos autores. Envioulle a cada colaborador un exemplar das dúas versións, pagou as colaboracións e en carta persoal dicía que cada autor podía dispoñer do seu propio traballo, o que para os que nos ocupamos da revisión e tradución tiña un aquel de certo sarcasmo, pois viamos como quedaba en auga de ovos todo o traballo feito para tratar de solucionar moitos problemas lingüísticos, especialmente de terminoloxía, nun momento en que os materiais lexicográficos en galego eran tan escasos.

Verbo dese autosecuestro, un dos colaboradores do libro, o teólogo Torres Queiruga (1994: 67-68), nun artigo de 1979 denunciaba que, en pleno século XX, se reproducise «un típico procedemento inquisitorial», coa forza do diñeiro intentando matar, unha vez máis, a liberdade do espírito, o que constituía «unha vergoña para o banco e, en certo modo, unha vergoña para Galicia». O ocorrido, dicía Queiruga, era todo un símbolo, porque «nese libro secuestrado é moi difícil non ver unha imaxe do secuestro de Galicia. Calado e taponado o verdadeiro rostro dos seus problemas. Silenciada a súa voz. Calcados cos pés os seus dereitos». E o prestixioso teólogo e galeguista remataba dicindo: «Os crimes culturais poden manterse tapados por algún tempo, pero unha fatalidade histórica

ensina que acaban volvéndose contra os seus autores. Por moito que o disimulen. Por poderosos que sexan».

Transcorrerón 26 anos sen que se saiba que foi dos 4.000 exemplares da versión galega e dos 8.000 da versión castelá, e sen que os actuais herdeiros do Banco de Bilbao se desculpases publicamente por tal atentado cultural. Varias citas desta miña intervención están tiradas dese libro «invisible»; e quen lea ese berro de autenticidade que é o *Eu renazo galego* (1983) de Xosé Chao Rego, que acaba de reeditarse, achará diversas citas desa «malfadada edición que sobre Galicia fixo e desfixo ese Banco», en definición do propio Chao.

5. A IGREXA E A ENTRADA DO GALEGO NA LITURXIA

O concilio ecuménico Vaticano II, que no 1962 convocou Xoán XXIII e que clausurou Paulo VI no 1965, permitiu o uso das linguas propias na liturxia no canto do latín; pero en Galicia, cando se aplicaron as normas conciliares, a lingua vernácula non era o galego, senón o castelán, nin sequera, como salientou Torres Queiruga (1978: 558) como dereito para o fiel que o pedía ou para o sacerdote que procuraba unha determinada cerimonia en galego. E isto, a pesar da evidencia masiva e popular do emprego do galego, e a pesar de que tanto en Cataluña como en Euskadi, espontánea e inmediatamente, se asumiu o propio idioma na liturxia, o que en Galicia non ocorrería antes de 1969 mercé ó labor de sacerdotes comprometidos co país.

Nos anos 60 e 70 o noso episcopado non se compromete cos grandes problemas de Galicia, agás de xeito illado e individual Miguel Anxo Araújo Iglesias, bispo de Mondoñedo-Ferrol, que tratou o tema do idioma na súa pastoral *A fe cristiá ante a cuestión da lingua galega* (1975). Monseñor Araújo fora ordenado bispo na catedral de Ourense en setembro de 1970, no primeiro acto de ordenación en que se usou o galego, só nos textos que cantou a coral «De Ruada» de Ourense. No gusto polo galego nas misas e actos deste tipo tiveron moito que ver as corais, como pasaba na misa das Capuchinas da Coruña, que celebraba Xosé Morente Torres, que en 1965 traducira os *Evanxelios* xunto con Manuel Espiña Gamallo.

Cregos concienciados e galeguizados van usar o galego na liturxia en 1969 e logo en diversas publicacións, como na carpeta *Boa Nova*, que procuraba unha pastoral incardinada na realidade galega, onde se acabou usando de xeito exclusivo a lingua de Rosalía. E cando en febreiro de 1977 aparece a revista bimestral *Encrucillada. Revista galega de pensamento cristián*, dirixida ata o día de hoxe por Andrés Torres Queiruga, o galego será o único idioma. Esta revista publicouse baixo o selo de SEPT, editorial de orixe leiga que no mundo cristián dos anos 70 xogou un papel semellante ó de Galaxia no cultural. Entre outras iniciativas de SEPT está a tradución da Biblia ó galego.

Xosé Chao Rego foi o creador e principal impulsor da Romaxe de Crentes Galegos que empezou en setembro do 1978 no pedregal de Irímia, nas fontes do pai Miño. En

palabras de López Muñoz (2003: 7-8), non existe en Europa nada comparable ó fenómeno Irimia, «un movemento de ampla base popular, capaz de reunir anualmente a preto de dez mil persoas arredor dun gran encontro itinerante no que se funde a celebración festiva e a reivindicación socio-política, o rito máis xenuíno dos cristiáns e a solidariedade expresa coas correntes laicas da emancipación humana, a creación dunha simbólica propia e o formato tradicional dunha romaría». A asociación civil de carácter cristián-galeguista Irimia comezou a editar en setembro de 1981 a revista semanal *Irimia*, que pasou a quincenal en 1987.

6. A UNIVERSIDADE E O ENSINO NON UNIVERSITARIO

A Universidade de Santiago de Compostela implantou no curso 1965-66 a materia de Lingua e Literatura Galega, que axiña se separou en dúas materias, unha de lingua e outra literatura moderna, opcionais para estudantes de Historia e de Románicas, que tamén podían cursar Lingua e Literatura Galaico-Portuguesa Medieval. Ricardo Carballo Calero, que impartía estas materias, en 1972 converteuse no primeiro catedrático de Lingüística e Literatura Galega da USC.

En xullo de 1971 creouse na Universidade compostelá o Instituto da Lingua Galega, dirixido por Constantino García ata 1990, que tiña como primeiro fin inmediato «o estudo, a promoción e o cultivo da lingua galega». Consonte con isto, o ILG comezou a editar un método de galego en tres volumes: *Gallego 1* (1971), redactado en castelán, *Gallego 2* (1972) e *Gallego 3* (1974), xa en galego. Nos anos 70 ese método foi moi empregado na impartición de moi diversos cursos para aprendizaxe do galego, o que explica as reimpresións e reedicións ata comezos dos 80. En colaboración co ICE da USC, nos anos 70 o ILG organizou cursos de diferentes niveis de galego para o profesorado de EXB, para os que elaborou diverso material didáctico, á vez que colaborou na supervisión lingüística de revistas como *Vagalume* ou *Teima* (Fernández Rei 1991).

Ó abeiro da Lei Xeral de Educación de 1970, que prevía a introdución das chamadas linguas vernáculos no ensino, e consonte coas recomendacións da UNESCO e do Vaticano II, Valentín Arias publicou *A lingua galega na escola* (1970). E anos despois editárase o método global de lecto-escritura *Picariños* (1975), produto final dun método que se experimentara os anos anteriores en varias escolas e que se programaba desde a Asociación de Mestres Católicos da Coruña.

En 1975, ano en que o Goberno español ditara o Decreto 2929 que permitía no ensino, baixo certas condicións, o uso das «linguas nativas españolas», ese ano difundíuse o *Manifesto da Universidade de Galicia*, que reclamaba unha nova Universidade galeguizada, democrática, popular e científica; e en 1976 difúndese por toda Galicia o *Manifesto dos ensinantes de Galicia*, elaborado desde o ámbito nacionalista por ensinantes da UTEG e dos partidos UPG e PSG, para reclamar un ensino en galego que superase o conflito lingüístico, que se interpretaba coas formulacións do nacionalista galego Fran-

cisco Rodríguez Sánchez e do valenciano R. Ninyoles (Costa Rico 2004: 1097-1098). Para os redactores do *Manifesto* era «imprescindíbel ultrapasar a actual situación de conflito lingüístico entre galego e castelán, mediante a total normalización do galego en tódolos eidos da vida social».

Segundo García Negro (1991: 149-150), o sindicato UTEG, pioneiro na galeguización do ensino, supuxo unha quebra da omnímoda presenza do español no sector do ensino, así como da liña bilingüista (versión española ou galega). A práctica deste sindicato nacionalista permitirá, por primeira vez de xeito organizado, a existencia de clases de matemáticas, de historia ou de química en galego; isto era adiantarse considerablemente ás previsións legais sobre a introdución do galego no ensino. O chamado «Decreto de bilingüismo» é de 1979.

En conexión coa UTEG, en 1978 comezou as súas actividades a Asociación Sócio-Pedagóxica Galega (AS-PG), que en novembro de 1980 comezou a editar bimestralmente (e logo anualmente) *O ensino. Revista galega de socio-pedagogía e sociolingüística*, á vez que organizaba, entre outros actos, xornadas do ensino. En 1978 o Movemento Cooperativo da Escola Popular Galega comezou a publicación d' *As Roladas-2*, a primeira revista pedagóxica en galego; e ese ano constituíuse o Sindicato Galego de Traballadores do Ensino (SGTE), despois do fracaso do intento de asentir unha organización sindical unitaria, autónoma e progresista do profesorado galego. En 1979 os sindicatos de ensino CC.OO e FETE-UGT organizan en Vigo a I Escola de Verán (Costa Rico 2004: 1101-1102).

7. AMABLE INTRANSIXENCIA NO USO DA LINGUA GALEGA

A reivindicación política de Galicia como entidade nacional diferenciada entre os pobos que constitúen o Estado Español, así como a reivindicación sociocultural e sociopolítica do uso do galego polos nacionalistas, coa conseguinte «galeguización» política e lingüística das organizacións de ámbito estatal, son fenómenos totalmente interrelacionados na Galicia dos anos 70. Proba evidente da interconexión entre a defensa social e política da lingua foi a campaña da *Frente Cultural* da AN-PG (xaneiro do 1979), co lema *Idioma Galego, Idioma Oficial*, na que se corrixiron 2.000 topónimos en resposta ás fortes sancións económicas que o Goberno Civil de Ourense impuxera en decembro de 1978 a militantes desa organización por galeguizaren topónimos en castelán.

O retroceso político do nacionalismo de esquerdas a finais dos anos 70 e comezos da etapa autonómica tivo unha mostra indirecta no abandono progresivo do galego por sectores políticos e intelectuais que uns anos antes o defendían publicamente. Nas eleccións xerais de 1982 a campaña fíxose en castelán en Galicia, agás por parte dos partidos nacionalistas e da esquerda estatal extraparlamentaria.

Verbo desta situación, Leuter Bembo (1982: 5) dicía que, cando na transición española era unha incógnita o futuro do nacionalismo galego, «os xornais, os partidos, os

sindicatos, todo o mundo se volcaba no uso do galego e ondeaba ‘bandeirolas regionales’ en manifestacións pro-autonomía. A vanguarda da esquerda nacionalista afloxou. Os arribistas abandonaron como ratas o barco. Hoxe, a consigna é enterrar o nacionalismo como práctica e como política de progreso. A consigna é enterrar o galego».

A mediados dos anos 80 fixérase o proxecto dun monográfico sobre a situación da lingua galega para *International Journal of the Sociology of Language (IJSL)*, publicación que dirixía Joshua A. Fishman. A min encargáranme un tema moi semellante ó que tratei nesta mesa redonda. Á parte da miña experiencia persoal e da consulta do meu arquivo persoal, para facer esa colaboración entrevistei a xente de institucións, partidos e sindicatos que tiveran que ver coa introdución do galego nas respectivas organizacións. Con Ramón Piñeiro falei sobre o estado da Real Academia Galega, daquela bastante durmida e que estaba sendo reducida de 40 a 25 membros; con Méndez Ferrín falei do nacemento da UPG e da UTEG dos anos 70, que xogou un papel tan activo na galeguización do ensino; con Xosé Manuel Beiras falei do PSG e con Alonso Montero do PCG; con Xosé Mª Masa falei do MCG, con Fausto Dopico do Colectivo Socialista e do PSdG-PSOE, e con Antón Costa do POG e de Esquerda Galega.

Consultei voceiros e moi diversos documentos que estes entrevistados puxeron á miña disposición. E tamén consultei o arquivo de prensa e as diferentes publicacións da UPG do local compostelán da rúa Pérez Constanti, que no seu día amablemente puxo á miña disposición Manuel Vázquez Cao; e igualmente, mercé a Rosario Cereixo, na sede que daquela o BNG de Santiago tiña na rúa Santiago de Chile, puiden consultar as moi diversas publicacións da AN-PG e dos sindicatos nacionalistas. Foi un traballo inxente, pero moi gratificante, que me permitiu ter de primeira man unha información excelente, á parte do pracer de falar horas e horas con galeguistas e nacionalistas que antes só coñecía de saudar ou a través da súa obra escrita.

Non se editou ese monográfico, porque algúns dos que se comprometeran non fixeran a súa parte. Aproveitei o material para redactar unha comunicación para o congreso de romanística que en 1989 organizou a Universidade de Santiago (Fernández Rei 1994) e un artigo para o nº 1 d’ *A Trabe de Ouro* (Fernández Rei 1990). Despois de redactar estes traballos quedoume moi claro que o estado da normalización do galego era o froito da epopea de escritores, políticos, membros de asociacións socioculturais, ensinantes, músicos, artistas, xornalistas e tanta outra xente que creu e que cre na construción deste país chamado Galicia e na construción dunha lingua culta e con arrecendo popular, como principal sinal identitario. E nesa epopea o nacionalismo político foi o principal motor da dignificación e da presenza pública na década dos anos 70, de igual xeito que o nacionalismo sociolóxico foi o motor dignificador nos anos 80, a pesar de que nas primeiras lexislaturas tivo escasa presenza política no Parlamento Galego.

É obvio que a lingua galega non é propiedade dos nacionalistas. A lingua é de todos, dos galegos de nación e dos galegos de corazón, dos que a usan consciente ou inconscientemente e dos que poidan acabar usándoa. Agora ben, non dubido que o dinamizador da dignificación e da plena normalización seguirán sendo, fundamentalmen-

te, os nacionalistas, os que teñen carné e os que non o teñen, por non creren nin nos carnés nin nos partidos, por moi necesarios que estes sexan no funcionamento do actual sistema; por iso, nesta xeira de desleixo xeneralizado no uso do galego a nivel oficial e de fortísima perda da transmisión familiar da lingua, os nacionalistas temos que ser amablemente intransixentes no uso diario do galego.

REFERENCIAS

- Bembo, Leuter (1982): «O uso público do galego en retroceso», *Espiral. Periódico independentista* 1 (decembro de 1982), 5.
- Conde Muruais, Perfecto (1978): «O outro periodismo. A comunicación clandestina», en Durán, José Antonio (dir. e coord.): *Galicia. Realidade económica e conflito social*. Banco de Bilbao. Servicio de Estudios, 443-455.
- Costa Rico, Antón (2004): *Historia da educación e da cultura en Galicia (séculos IV-XX). Permanencias e cambios no contexto cultural e educativo europeo*. Vigo: Xerais.
- Costas González, Xosé Henrique (1999): «Valverdeiro, lagarteiro e mañego: O ‘galego’ do Val do Río Ellas (Cáceres)», en Fernández Rei, Francisco / Santamarina, Antón (eds.): *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*. Santiago de Compostela: Servicio de Publicacións e Intercambio Científico, 83-106.
- Fernández Rei, Francisco (1990): «Nacionalismo e dignificación da lingua galega no período 1972-1980», *A Trabe de Ouro. Revista galega de pensamento crítico* 1 (1990), 43-71.
- Fernández Rei, Francisco (1991): «O Instituto da Lingua Galega (1971-1990). Contribución á investigación e á normalización do galego», en Brea, Mercedes / Fernández Rei, Francisco (coords.): *Homenaxe ó Profesor Constantino García, T. I*, Santiago de Compostela: Departamento de Filoloxía Galega. Servicio de Publicacións da Universidade, 15-46.
- Fernández Rei, Francisco (1994): «Contribución das organizacións políticas á normalización da lingua galega (1963-1989)», en Lorenzo, Ramón (ed.): *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas. Universidade de Santiago de Compostela 1989*, vol. VI, 51-74.
- Fernández Rei, Francisco (2003): «A situación do galego nas comarcas occidentais de Asturias, León e Zamora», en Monteagudo, Henrique / Bouzada Fernández, Xan M. (coords): *O proceso de normalización do idioma galego 1980-2000*. Vol. III *Elaboración e difusión da lingua*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 363-423.

- Fernán-Vello, Miguel Anxo / Pillado Mayor, Francisco (1989): *A nación incesante. Conversas con Xosé Manuel Beiras*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Freixanes, Víctor F. (1978): «O cine e o disco. Os seus medios de produción», en Durán, José Antonio (dir. e coord.): *Galicia. Realidade económica e conflito social*. Banco de Bilbao. Servicio de Estudios, 515-531.
- García Martínez, Carlos / García-Bodaño, Salvador (1978): «Movemento intelectual e industria da cultura», en Durán, José Antonio (dir. e coord.): *Galicia. Realidade económica e conflito social*. Banco de Bilbao. Servicio de Estudios, 409-428.
- García Negro, Mª Pilar (1991): *O galego e as leis. Aproximación sociolingüística*. Vilaboa: Edicións do Cumio.
- López Muñoz, Daniel (2003): *Conversa con Chao Rego. Dende a Serra de Meira á Guarda mareira*. Vigo: Xerais.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (1977): «O nacionalismo cara ó futuro», *Teima. Revista galega de información xeral* 32 (21-28 xullo 77), 43-45.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (1988): «Vinte anos despois», *Diario de Galicia* (25.7.88), 39.
- Rivas, Manuel / Taibo, Xoán Ignacio (1977): *Os partidos políticos na Galiza*. A Coruña: Rueiro.
- Torres Queiruga, Andrés (1994): «Secuestrar un libro», na colectánea do autor *Rolda de ideas*. Vigo: Sept, 66-68 [o artigo publicouse o 16.12.1979].

A contribución ao proceso de normalización lingüística de partidos políticos, sindicatos, institucións e asociacións que desenvolven o seu labor na cidade da Coruña. II

FRANCISCO PEÑA

Que é a Lei de Normalización Lingüística? É curioso que existise un grande consenso político que hai que cualificar de efecto relevante no que todos os partidos políticos con moi diferentes visións da Galiza e do Estado tivesen claro que tiña que existir a lei que regulase, protexese e expandise o uso do galego normalizándoo. A consecuencia intelectual deste consenso foi a aprobación da lei. Poderíamos entrar en argumentacións amplas a favor de que en Galiza enteira se ten que falar galego, pero a min a que máis me gusta é unha resposta que o noso poeta nacional Manuel María contestaba á pregunta dun periodista. Di o periodista: «Que é ser galego?» E a resposta foi: «É unha actitude diante da vida, unha identificación coa nosa historia, coa xente, coa cultura, co idioma e falar en consecuencia.

En fin, a isto hoxe se lle podería engadir «amén». Para min expresións estas engloban o que era o sentir popular que eu mesmo vivín nos anos que nos acaba de recordar o profesor Fernández Rei, que me precede no uso da palabra. Dende a transición algúns partidos políticos –non todos–, algúns sindicatos –non todos– e a práctica totalidade do asociacionismo cultural na Coruña, tivo que adoptar unha actitude de resistencia ante unha sociedade dominada por institucións posfranquistas cando non mesmamente franquistas. Cando hai resistencia é que existe loita e tensión, e a resistencia ademais non conta cos medios que ten o poder, o que supón un desgaste e algúns erros cometidos.

Estamos ante un panorama político que abrangue todos os puntos de vista posibles ata a propia realización do Estado: federalistas, centralistas, socialistas, nacionalistas

autodeterministas, independentistas... Con esta diversidade nos obxectivos e nas ideas todos coincidían naquel momento na necesidade da defensa do galego, polo menos a nivel formal. Que sucede na nosa cidade da Coruña? Pois, curiosamente, e fronte ás mentiras que se teñen dito como no resto do país, existe un grande consenso no cumprimento da lei que no caso do topónimo desta cidade a maioría dos medios informativos, na prensa, que poñía xa A Coruña, da televisión, das radios. Por certo, no apartado das radios quero felicitar publicamente a Radio 5 polo seu incremento da programación en galego –son cousas polas que temos que felicitarlos todos–. Á parte das institucións centrais, autonómicas, xudiciais e universitarias, tanto no topónimo como na toma de medidas que supoñan avances na utilización do galego.

Onde aparece a controversia? No Concello da Coruña. Nun alcalde que se converte definitivamente na cabeza de lanza dunha forma de pensar arcaica, antidemocrática e que cos seus matices no tempo definía tan ben Castelao: o autoodio, a autocolonización. Ou ben, que ten que ver cos franquistas, coa intolerancia ou co medo, ou senón tamén un pensamento de ser o birrei das Españas en Galiza, isto é moi faraónico e infinitamente persoal. A min non me importa que esas persoas pensen así, o malo é que estean á fronte de institucións como o Concello da Coruña. Porque, se nós temos algo claro, é que o idioma non está á marxe, como vimos ao longo de todas estas xornadas, se non que totalmente ligado á acción política.

Temos claro que, sen a defensa política, sen os investimentos económicos funcionando como motores de expansión idiomática, sen a defensa cultural e artística en todas as súas manifestacións (cine, teatro, música), sen a incorporación do idioma ás novas tecnoloxías, é dicir, sen o amor ao galego, o idioma desaparece. Os que actúan así queren que desapareza o galego para continuar como castrapofalantes nas súas sociedades minoritarias de novos ricos e no caso da Coruña, ademais, moi *pijas*. A súa cabeza de propaganda con fondos públicos incumprindo a lei, a incompetencia e o apoio implícito da Xunta, como vimos no pleno aos mariachis do PP, coa camiseta esta, esperemos non fagan o dano de fracturar a nosa sociedade. Así, mentres moitos concellos intentan conseguir a través da intervención municipal preservar e conseguir novos galegofalantes, aquí saturan as liñas dos programas de radio nunha acción partidariamente organizada para machacarnos coa pregunta tan vulgar e tan vergoñenta: «*Pero a dónde vamos con el gallego?*». A situación da Coruña agrávase tamén polo investimento en manifestacións culturais non galegas. Se todos os anos gastásemos nas festas millóns que traen música en español e inglés e, en vez de investilos na formación de grupos musicais galegos coa creación de certames en que o galego sexa o referente, estaríamos noutra Coruña ben distinta pero máis coruñesa e con máis coruñeses participando. Estas prácticas políticas non son nada novas. Franco fíxoo tamén na radio e na televisión para converternos a todos os peninsulares en cañís. O único que se escoitaba era a Lola Flores e pouco máis. Israel está facendo o mesmo nestes momentos, librando fondos culturais para calar a opinión pública europea ante os graves sucesos que ocorren en Palestina. En positivo, nós somos Europa e temos que recuperar identitariamente o noso posto na Europa e superar

esa fractura na cidade onde vivimos. Hai quen amamos o galego e quen non, e iso tradúcese en apoios políticos.

Referíndome, en fin, ás contribucións do asociacionismo cultural á normalización lingüística, cómpre dicir que as e os daquela e hoxe novas e novos profesores socios da nosa entidade son moitos deles relatores nestas xornadas e están aquí presentes e impartiron multitude de cursos de galego na nosa asociación, por suposto de carácter gratuíto, e en moitas outras da cidade antes da Lei de normalización lingüística e despois ante, por suposto, a parsimonia ou a pasividade oficial. Participamos activamente na longa e exitosa loita ata o momento para o restablecemento do nome oficial do Concello, unha loita que comezou no ano 87 cando a Xunta directiva otorgou poderes á entón presidenta da agrupación Pilar García Negro para que procedese a interpor accións legais contra o Concello da Coruña a instancias da Mesa pola Normalización Lingüística e que despois de conseguir un amplo consenso político na denominación histórica e galega do topónimo da Coruña no ano 90, é dicir, que a pesar do artigo 10 da Lei de normalización lingüística aprobada por unanimidade no Parlamento galego, que determinaba que a única forma dos topónimos é a galega. Seguen incumpríndose a pesar das sentenzas dos propios tribunais, ata o propio Tribunal Supremo e Tribunal Constitucional á parte dos tribunais, por suposto, galegos. A propia Pilar García Negro, dinamizadora como ningunha, tamén Pilar Pallarés ou Alexandrina Fernández Otero, a presenza sempre inesquecible do profesor Carballo Calero e do noso poeta nacional Manuel María e un senfín de nomes propios que podería estar dicindo e que moitos de vós coñecedes porque ou ben vos dan clases ou ben gozastes das súas capacidades artísticas. Temos aquí aos profesores Freixeiro, Ferreiro, Francisco Salinas, o propio Xosé Manuel Sánchez, Lino Braxe, Manolo Rivas, Xurxo Souto, Lois Diéguez, Francisco Rodríguez e moitísimos máis fixeron da nosa resistencia un cúmulo inenarrable de satisfaccións e de termos conciencia de ser galegos. Presentacións de libros, de publicacións académicas, os ciclos de conferencias dos xoves literarios, os recitais poéticos e o actual obradoiro literario conforman o noso groso de actividades que levamos realizando desde o ano 76, case 30 anos ininterrompidos. A defensa da toponimia, un dos tesouros identitarios dos pobos, as campañas de recuperación toponímica xunto cos mareantes do porto da Coruña que nos ensinaron como e por que se denominaba o noso litoral e mesmo as rochas que visualizabamos nun paseo inesquecible en procesión pola Torre de Hércules. Con outras entidades da cidade e con outras actividades referidas ao idioma foron realizadas sen apoio institucional con escasas ou ridículas subvencións pero cun traballo colectivo e participativo que aínda resiste. Porén, eu quixera rematar esta breve comunicación cunha petición que espero vaia máis alá desta sala, xa que imaxino que todos e todas os que estamos aquí temos un interese polo idioma cando menos simplemente por estar aquí, é a da acción individual, na que recollo un fragmento deste libro de Manuel Portas, *Lingua e sociedade*. Despois do visto ata agora, non se pode pór en dúbida a importancia que para a normalización do galego ten a actividade institucional, sexa esta oficial ou de carácter cidadán. Dificilmente podería atinxirse o uso normal dunha lingua en todos os ámbitos e contextos sociais se os que máis poden non fan máis por

consegui-lo. Mais, a pesar de todo, poderíamos imaxinar unha sociedade cunhas institucións defensoras a ultranza da normalización, monolingües na súa actuación pública, eficaces nas medidas potenciadoras do idioma, cunha lexislación in mellorable e, no entanto, o obxectivo normalizador non se podería lograr sen o elemento básico da sociedade, se o individuo non asumise o seu papel transcendente no proceso. Con todo, que é o que pode facer o individuo para a normalización da súa lingua, para a normalización da lingua propia da súa comunidade? A resposta é clara, usala. Aínda que isto pareza algo insignificante, algo excesivamente simple e diminuto en comparación co papel que lles compete ás estruturas e á macroestrutura social, sen ese uso normal e cotián en calquera contexto e situación, sen esa vontade e esa práctica individuais o proceso de normalización lingüística non terá acadado o seu obxectivo final. Cómpre, pois, a participación activa no proceso de recuperación social do galego, non abonda coa simple aceptación das mudanzas valorativas coa solución de afirmacións tópicas «o galego vale para todo», «todos os galegos deberían falar en galego na Galiza», «a normalización é unha reivindicación xusta», «os políticos deberían falar en galego, e a administración pública, e o ensino e os xornais». Cómpre o uso do mesmo xeito que cómpre a reclamación dese uso polas entidades oficiais e as non oficiais, sendo conscientes de que é un dereito inviolábel e que, moitas veces, se non se reclama non se goza.

Ser galego é algo máis que nacer nun país. O futuro da lingua, o futuro da nosa identidade está nas nosas mans, nas mans de todos e cada un dos galegos. Se aínda somos galegos e galegas é por obra e graza do idioma, por tanto, eu convidovos a participar a todos destas sociedades que, como a nosa, a da Agrupación Cultural Alexandre Bóveda e despois a de Xacarandaina que veredes a súa importante contribución na Coruña como outras que xa lembrou o profesor, ou O Facho, por suposto unha das máis impresionantes que tivemos e temos a sorte de contar na cidade, pois animarvos a que participedes connosco desta resistencia asociándovos e participando e creando esta nova xeira de artistas e de galegofalantes por suposto que esperemos todos. Moitas grazas.

A contribución ao proceso de normalización lingüística de partidos políticos, sindicatos, institucións e asociacións que desenvolven o seu labor na cidade da Coruña. III

LUCÍA VEIGA LÓPEZ

Moitas grazas, bos días a todos e a todas tamén, estou abrumada, moitas grazas á organización por permitirme compartir esta mesa con persoeiros desta calidade. Simplemente esperamos darlles a todos unha visión o máis obxectiva e práctica posible da contribución que fai Xacarandaina á normalización do uso do galego, non lles vou dar unha visión utópica ou quizais o que esperarían oír, senón o que é a realidade en Xacarandaina. Como representante da asociación xuvenil, e quero recalcar polo que despois direi que é xuvenil, non é cultural, como representante de Xacarandaina pedíuseme que fixese unha exposición sobre este tema. Pero esta contribución para min, cando pensei nesta pequena charla, ten dúas partes: primeiro a actitude en si da asociación fronte ao uso do galego, e despois a influencia que ten nos seus socios que son cidadáns, por suposto. Se estudamos a nosa cultura lingüística, primeiro teremos que ter en conta que un ente que cumpriu xa vinte e cinco anos, como Xacarandaina, pasou por distintas etapas e por tanto hai que contemporizar a contribución.

Xacarandaina nace en outubro de 1978, primeiro como un grupo de música e baile tradicional. É froito dunha idea común dun grupo de persoas que pretenderon levar o noso folclore ao posto que lle correspondía investigándoo e presentándoo sen desvirtualo. Un ano máis tarde, no 1979, créase a asociación xuvenil co mesmo nome e ten como obxectivo principal recollido nos estatutos educar para un maior goce do tempo de lecer. Esta educación pretendíase facer nun contexto galego e de aproximación á nosa cultura en xeral, non só ao noso folclore, posto que xa nun primeiro momento se ofreceron actividades de todo tipo, plásticas, de teatro de todas as formas. Persoalmente non fun testemuña directa desta

creación, porque eu mesma teño 25 anos, pero si son consciente da intención destes fundadores e do labor de consenso que tiveron que facer. Refírome con isto a que se reuniron alí unha serie de persoas novas con certas conviccións políticas e culturais que por fin tiñan posibilidade de expresión e voz nunha recén estreada democracia, e outro grupo de persoas herdeiras dunha concepción anterior pero, iso si, de mente aberta, senón eu penso que non pegarían neste tipo de asociación. Quizais, este último tipo de persoas, valoraban o folclore desde o punto de vista anecdótico pero desvinculado do ser galego en si.

Os nosos primeiros estatutos e o regulamento de réxime interno foron redactados en castelán seguindo un modelo proporcionado polas autoridades competentes do momento, é dicir, os primeiros estatutos de Xacarandaina foron en castelán, non o podemos esconder. Dende a súa fundación, en Xacarandaina pódense escoitar as dúas linguas, pero é ben certo que diglosicamente polo xeral. Cos anos esta situación vaíse tornando e, se cadra, o primeiro chanzo da transformación foi a tradución destes estatutos ao galego, e a normalización de Xacarandaina foi paulatina e séguese sendo. Hai anos que todos os documentos de Xacarandaina son redactados en galego, e refírome a folletos de inscrición, carteis, publicidade, a propia páxina web e calquera tipo de acto ou evento público dos que se organizan cada ano son completamente en galego. Hai que subliñar tamén que o noso regulamento de réxime interno aínda foi traducido no ano 2003. Isto indica que as distintas xuntas directivas amosan, se cadra, unha desidia polo proceso lingüístico ou, polo menos, menos interese nunhas cuestións burocráticas que pasan por ser menos importantes pero que vemos que non o son. Non quero tirar pedras contra o meu propio tellado pero é certo que ás veces o papeleo asusta ás xuntas directivas e sobre todo cando son novas. A primeira conclusión, pois, que pretendo que extraian é que Xacarandaina internamente sufriu unha evolución no seu propio proceso de normalización, como a propia cidade, como os socios, como os cidadáns. Na assemblea extraordinaria en que se aprobou a tradución ao galego do regulamento de réxime interno incluíuse tamén un apartado no que se recolle a obrigatoriedade de impartir as clases relacionadas co folclore en galego, algo que era obvio xa para moitos dende había anos. Algún de vostedes me preguntará ou se preguntará «Por que non a obrigatoriedade do uso do galego para todas as actividades e non só para as folclóricas? –folclóricas entendido dende o meu punto de vista–. Este tipo de decisións sométese a votación e a maioría da assemblea é a que decide. Con isto deducimos, por tanto, que a maior parte da masa social que forma Xacarandaina aínda non aceptou o galego como ferramenta de comunicación factible para todos os contextos, ou simplemente consideraron que os mestres doutras actividades eran libres de escoller a lingua que preferisen. Por suposto, esta pequena masa social de Xacarandaina é un reflexo a escala da nosa cidade. Este grupo de cidadáns selecciona os contextos lingüísticos por suposto nos que fala galego. Hai que ter en conta a localización física tamén do noso local que está xunto á Praza de San Paulo no centro da cidade. É dicir, aínda que hai moita variedade de participación a grande maioría dos socios de Xacarandaina pertence ao centro, a un estatus, como falaba Pilar García Negro antes, socioeconómico diferente doutros barrios, por exemplo.

Non é o meu cometido agora mesmo salientar como segue influíndo a clase social ou a situación na fala galega da Coruña, pero esa é a nosa experiencia dende dentro de Xacarandaina. Evidentemente e, esperemos, Xacarandaina –é unha asociación– segue e seguirá evolucionando de xeito que, canto máis normalizado estea o uso do galego na propia organización interna da asociación máis chegará esta normalización ao alumnado e á masa social. É unha evolución mútua, recíproca e enriquecida polos propios socios que, debido á nosa condición de asociación xuvenil, forman parte das xuntas directivas entre os 18 e os 30 anos. Chegamos moi verdes e marchamos no momento en que podemos achegar algo. É deber e é dereito destas mozas xuntas directivas completar un proceso que, penso, corre á par do proceso de normalización da cidade pero que no noso caso xa debería ir por diante del moitos anos. A mellor arma, e cando digo arma dígoo con todas as comiñas posibles, que ten Xacarandaina para concienciar os seus membros é o contacto directo co folclore e coa cultura tradicional. En Xacarandaina hai rapaces que xa dende os catro anos se sumerxen no baile e na música da nosa terra e para moitos, inclúome, chega a ser como unha droga. Pero este contacto que ao principio asocian sen máis a unha actividade extraescolar vai calando fondo e con doce e trece anos temos rapaces afeitos a escoitar galego noutro contexto que non é o escolar, as clases da súa escola. Veñen sendo conscientes da importancia do seu uso, toman contacto coas distintas variedades dialectais ofrecidas por medio da exposición de recollidas dos nosos traballos de campo ou ben participando eles mesmos nas recollidas, e saben que o emprego da nosa lingua é completamente normal e correcto en calquera contexto, polo menos é o que pretendemos. É un labor particular, familiar e social conseguir que esta concienciación sexa completa. Xacarandaina pode contribuír rematando o seu propio proceso de normalización pero, como o peixe que morde a cola, esta normalización só será efectiva se a fan os socios, as persoas que estean convencidos dela e que pasen a modificar os erros ou as lagoas que aínda haxa en Xacarandaina.

Supoño que entenderán que non presenteí a miña asociación como un modelo de normalización. Simplemente quixen amosar o estado da cuestión e resaltar que somos conscientes da nosa responsabilidade, pois tamén somos educadores de cidadáns, vítimas dun conflito lingüístico que está a pasar do subconsciente colectivo á praxe máis obxectiva e desperta. Esta práctica normalizada do uso do galego, un dos nosos principais obxectivos, das dúas xuntas ás que pertenzo, persoais e con respecto aos socios para axudalos tamén no que poidamos. Ben, non sei se fun breve ou extensa pero espero que fora interesante, grazas.

Posibilidades de dinamización lingüística e cultural no mundo da empresa. I

DANIEL ROMERO

0. INTRODUCCIÓN

Referímonos a un ámbito, o socioeconómico, tan complexo coma pouco estudado.

Complexo por:

- A súa heteroxeneidade. Tanto pola natureza, tamaño e características das empresas coma polos mercados aos que se dirixen.
- Enmarcarse no ámbito privado. Por máis que a actividade empresarial/comercial estea dirixida ao consumo do público, susténtase no ámbito das relacións entre particulares. Isto é, a posibilidade de incidencia mediante a regulamentación é, en principio, moi limitada.
- A amplitude. Engloba as relacións laborais, mercantís e comerciais.
- As súas manifestacións. Unha das máis sobranceiras é a comunicación publicitaria coa súa vertente de «educación informal», tamén no tocante á cuestión da lingua.

Pouco estudado na medida en que até non hai moito semellaba que o futuro da lingua galega se xogaba noutros campos (o ensino, a produción cultural ou a administración) e mesmo parecía «normal» que lingua e empresa discorresen por camiños diverxentes. En consecuencia, case que se poden contar cos dedos das dúas mans os estudos sobre a situación do galego no mundo socioeconómico e, cos dunha, as propostas planificadas dirixidas a este ámbito.

Dado que non dispoñemos de moito tempo para tentar debullar estas cuestións, a nosa exposición parte de considerar o mundo socioeconómico (para simplificar, a empresa) como un espazo imprescindible para a normalización lingüística e, de seguido, perfilar unha serie de ideas para avanzar neste camiño.

1. O PAPEL DA ADMINISTRACIÓN

1.1. A REGULAMENTACIÓN

Sinalabamos anteriormente que nos referiamos a un eido que se baseaba nas relacións entre particulares, no ámbito relacional privado e, xa que logo, no que a capacidade de regulamentación dende a Administración era máis que limitada.

A maior abundamento, somos dos que teñen serias dúbidas sobre a eficacia da regulamentación se non vai acompañada doutro tipo de medidas. Noutras palabras, cambiar as normas é relativamente doado, o realmente difícil é acompañar ese cambio da promoción, o convencemento, as accións voluntarias e mesmo as medidas de presión e vixilancia.

Non obstante, cómpre non perder o norte e sermos conscientes de que, en calquera caso, a Administración ten a obriga legal de preservar dereitos que sobardan o ámbito das relacións entre particulares, que entran de cheo no terreo dos dereitos colectivos.

Referímonos, por exemplo, e por circunscribirmos ao tema da exposición, ás regulamentacións en materia de consumo, normativas que deben garantir en todo momento o dereito dos consumidores e usuarios a recibir a información na súa propia lingua e, no caso de incumprimento, a poder esixir a tutela xudicial deste dereito.

Asemade, correspóndelle á Administración facer realidade que a «cuestión da lingua» non se convirta en motivo de discriminación-connotación como sucedeu, non hai moito, nalgún rexistro mercantil.

1.2. A PROMOCIÓN

Nunha situación sociolingüística como a nosa, correspóndelle á Administración, dunha banda, promover planos de actuación con obxectivos a curto, medio e longo prazo conducentes á sensibilización lingüística do empresariado e, pola outra, a adoptar medidas (axudas á formación e produción, ferramentas informáticas...) que faciliten e incentiven o uso do galego no ámbito socioeconómico.

1.3. A «PERSUASIÓN COERCITIVA»

Poñemos entre comiñas o de «persuasión coercitiva» porque ten máis do primeiro ca do segundo. Tema ben diferente é como pode chegar a transcender en determinados medios de comunicación cando algunha administración aplica con rigorosidade este criterio.

Por «persuasión coercitiva» entendemos que a Administración actúe como mercado –mercado maduro, engadiríamos–, como «parte contratante» e, por exemplo, á hora de adquirir unha aplicación informática para as nóminas esixa que estea en galego, que o proxecto técnico do pavillón polideportivo estea na nosa lingua ou que a empresa contratada para prestar o servizo de monitores das escolas deportivas conte con persoal cualificado para exercer este labor docente no noso idioma.

1.4. A RELACIÓN

Fronte á dicotomía voluntariedade-regulación (como se os únicos puntos de relación entre a empresa e a administración pública fosen as leis e os impostos) hai políticas públicas que teñen por obxectivo promover e favorecer marcos de relación, espazos de encontro entre administración-empresa-iniciativa social; isto é, a acción da administración en determinadas materias –nomeadamente no tocante ao que se denomina Responsabilidade Social da Empresa (RSE) á que nos referiremos máis de vagar posteriormente– móvese en «clave relacional».

Dito noutros termos, tenta substituírse/complementarse a capacidade regulamentaria da Administración e o ámbito de decisións voluntarias da empresa por/con marcos institucionalizados e estábeis de encontro e debate de que emanen compromisos inmediatos, propostas de actuación que involucren ás empresas, á propia Administración e ás organizacións da sociedade civil.

A «clave relacional» como unha iniciativa voluntaria e de responsabilidade cívica é un novo campo, un terreo por explorar que, polo de agora e no noso contexto, está por desenvolver a diferentes niveis, incluído tamén no proceso de normalización lingüística.

2. O PAPEL DA INICIATIVA SOCIAL

Perfilabamos anteriormente o noso escepticismo sobre a regulamentación se non vai acompañada dunha sociedade e dunha administración dinámicas que velen polo seu cumprimento e mesmo procuren transcendela.

Unha sociedade civil activa e organizada en que o denominado «terceiro sector» pode e debe cumprir un papel fundamental de dinamización.

Para finalizar esta exposición vou abordar dúas posíbeis liñas de traballo para desenvolver dende o «terceiro sector»: a da sensibilización (empresa)-retroalimentación (mercado) e a da interrelación entre lingua e responsabilidade social da/na empresa.

En certo sentido, pode dicirse que, máis que dúas, é unha única liña, xa que a segunda non deixa de ser unha consecuencia da primeira. Admitindo e mesmo concordando parcialmente con esta interpretación, imos abordalas por separado, xa que mentres a sensibilización, en sentido estrito, hai tempo que se vén traballando, a idea de vincular lingua e responsabilidade social non deixa de ser un camiño por percorrer.

2.1. A SENSIBILIZACIÓN-RETROALIMENTACIÓN

2.1.1. DA EMPRESA: DESMONTAR OS TÓPICOS

A nosa experiencia de traballo no ámbito socioeconómico é que cando se lle presenta a unha empresa (que ten como ámbito de mercado exclusivo ou principal o mercado galego e que viña interactuando en castelán) a proposta de empezar a utilizar a nosa

lingua na súa publicidade, papelería e demais actividades, nas máis das veces xorden comentarios do tipo: «se empezo a utilizar o galego, non haberá clientes que deixen de mercar os meus produtos?»; «se ata agora me foi ben utilizando o castelán por que cambiar e usar o galego?»

O labor de sensibilización a que aludiamos e que debe desenvolver o chamado «terceiro sector» ten que se centrar no seguinte:

- Fornecer argumentos que máis que facer apoloxía do galego en si, fagan apoloxía da empresa. Con esta perspectiva, cómpre incidir no discurso de que «o galego vende», mais non en por si, senón cando vai asociado a un esforzo permanente por ofrecer, dende cada empresa e na medida das súas posibilidades, o mellor produto, o mellor servizo e a mellor comunicación publicitaria. A lingua é un deses «intanxíbeis» que cada día teñen máis importancia no posicionamento no mercado.
- Responder a estas dúbidas e outras semellantes. Evidentemente, en toda sociedade hai extremistas entendendo como tales a esas franxas de poboación que se sitúan en posicións extremas, sexan do signo que sexan, e que, ante unha empresa que comeza a utilizar o galego na súa actividade, reaccionarían –estereotipando as actitudes– do seguinte xeito:
 - Non volvo a mercarlle nada a esta empresa porque a última vez que fun vin que toda a publicidade estaba en galego, atendéronme en galego e a factura tamén viña nesta lingua.
 - É a última vez que entro neste comercio porque fan a publicidade, atenden e teñen as facturas en castelán.

A crenza pode levarnos a pensar que a primeira das posturas, o rexeitamento ao uso do galego nas relacións comerciais, é maioritaria ou significativa entre a poboación.

O máis lóxico é que a máis arraigada, a máis estendida sexa a primeira das crenzas. A fin de contas, até hai uns 25 anos o galego foi unha lingua proscrita e non tivo a consideración de lingua oficial. A maior abundamento, aplicando aquela vella máxima («a noticia non é que un can lle trabe a un neno, é que un neno lle trabe a un can») que penduraba nas portas das vellas escolas de xornalistas, o «noticiábel» non é que se xogue un Deportivo-Celta e o 99'9% dos afeccionados do Deportivo non lle tiren pedras ao ómnibus do Celta, senón que ese 0,1% rachou os cristais do autobús. Pois ben, algo semellante pasa coas actitudes a respecto do uso do galego: as posicións contrarias, sendo absolutamente minoritarias, teñen unha transcendencia mediática desproporcionada, significativa de que o empresariado galego siga crendo que utilizar o galego ten consecuencias negativas para a empresa tal e como se pon de manifesto nun inquérito entre o empresariado realizado por Bouzada e Lorenzo e no que á pregunta «Por que cre que que as empresas non fan a súa publicidade en galego?»

un 87,6% dos entrevistados manifestaba que porque tería unha influencia negativa.

- Divulgar entre o empresariado aqueles estudos que contribúan a desmontar os tópicos e os prexuízos. Por exemplo, os datos do MSG sobre as actitudes lingüísticas dos galegos poñen de manifesto que non só non hai unha actitude contraria ao seu uso en todos os ámbitos, senón que a inmensa maioría da poboación é favorábel ao uso do nosa lingua propia e pensa que este uso se vai incrementar no futuro, e que os picos máis altos nas actitudes favorábeis danse na franxa de poboación comprendida entre os 16 e os 40 anos, un dos nichos de mercado máis interesantes porque engloba tanto a unha franxa importante dos consumidores actuais coma dos futuros.

Facer especial fincapé á hora de espallar aqueles estudos específicos centrados na análise da actitude dos consumidores ante o uso do galego na comunicación publicitaria e nas relacións comerciais, e que nos proporcionan indicadores tipo: a un 83,9% parécelle ben ou moi ben o uso do galego na publicidade e a un 75,7% que cando entra nun comercio o atendan en galego.

- Promocionar a experiencia empírica das empresas que levan varios anos utilizando o galego nas súas actividades e relacións. Á vista está que o uso do galego non só non tivo efectos negativos senón que mesmo provocou un efecto dominó arrastrando a outras empresas da competencia a utilizar o galego. Neste sentido é moi ilustrativo o caso de San Luís. Pasou de ser primeira do sector en anunciarse en galego a ver como varias cadeas da competencia non tardaban en seguir o seu exemplo.

2.2. DO MERCADO: CONSTRUIR UN MERCADO MADURO

Nunha economía libre de mercado a empresa ten por obxectivo vender os seus bens e servizos, ampliar e diversificar oportunidades de negocio.

O posicionamento dunha empresa no mercado, non é inmutábel e depende de numerosos factores entre os que cada día teñen máis importancia os que se adoitan a definir como «intanxíbeis» e nos que se engloban cuestións aparentemente tan dispares como a atención ao público, o servizo posvenda, a imaxe corporativa, a presentación do produto, a responsabilidade social da empresa e a estratexia lingüística.

Imos comezar por esta última cuestión, coa estratexia lingüística. Supoñemos que concordan en que se unha empresa galega se quere implantar no mercado alemán ten que procurar «comunicarse» cos seus clientes potenciais, facerlles chegar as excelencias e as vantaxes do seu produto. É obvio que a lingua que escolla para «comunicar» vai ser a súa primeira tarxeta de presentación e un factor moi importante para facilitar a súa penetración nese mercado.

Poñéndoo en termos moi gráficos: se dúas empresas galegas co mesmo produto (por exemplo, antenas parabólicas) e cunha calidade semellante queren vender en Alemaña e unha delas opta por comercializalas (publicidade, manuais de instrucións, especificacións

técnicas, relacións cos clientes e provedores, etc.) en alemán e a outra por facelo en castelán, a ninguén se lle oculta que a primeira delas (a que segue unha estratexia lingüística axeitada ao mercado a que se dirixe), vai ter maiores posibilidades de éxito que a segunda.

No mercado, rexe a frase atribuída a un coñecido político alemán:

*Se eu lle vendo a vostede, fálolle na súa lingua,
pero se son eu quen lle merca...
dann müssen Sie Deutsch sprechen¹*

A cita en cuestión, pon de manifesto que, paralelamente á mundialización dos mercados e dos fluxos de información, a necesidade de «comunicar» cos potenciais destinatarios dos bens e servizos implica usar a lingua do cliente porque as persoas se senten orgullosas da súa lingua propia e, que os atendan nela, supón un mellor servizo ao consumidor.

Para reafirmar o que acabamos de dicir, indicaremos só tres datos que nos parecen especialmente significativos:

- As grandes multinacionais optan dende hai tempo por sitios webs, produtos, publicidade e servizos «localizados»; isto é, na lingua dos clientes a que se dirixen.
- Até hai poucos anos, máis das dúas terceiras partes das empresas británicas que tiñan relacións comerciais con clientes de fala non inglesa utilizaban unicamente o inglés para a súa correspondencia exterior, actitude que tamén mantiñan as empresas doutros países de fala inglesa. Agora, unha porcentaxe moi significativa das mesmas teñen o seu propio servizo de tradución e mesmo imparten cursos, dentro da xornada laboral, para cualificar ao seu persoal no dominio das linguas dos países con que manteñen unha maior relación comercial².
- Segundo un informe sobre o contorno empresarial elaborado pola Unión Europea, a falla de estratexias lingüísticas axeitadas foi a causa do 20% dos negocios fracasados³.

Pois ben, se isto é así en termos xerais, cal é a causa da a escasa presenza do galego na publicidade como exteriorización da aínda máis cativa presenza noutros ámbitos das relacións empresariais?

¹ Frase atribuída a un político alemán. Tomada de *MLIS: Lengua y negocios*. Oficina de Publicaciones Oficiales de las Comunidades Europeas. Luxemburgo, 1999.

² Ver *MLIS: Lengua y negocios*. Oficina de Publicaciones Oficiales de las Comunidades Europeas. Luxemburgo, 1999.

³ Dato tomado de *Programa SIML*. Oficina de Publicaciones Oficiales de las Comunidades Europeas. Luxemburgo, 1999.

Entendemos que hai que atribuír isto a un conxunto de factores entre os que salientaremos:

1. O territorio do Estado como espazo e mercado,
2. A proximidade entre as dúas linguas en conflito (castelán e galego) e a comprensión do castelán pola grande maioría da poboación.
3. A novidade da publicidade na lingua propia. Trátase dun fenómeno relativamente recente que vai moi ligado á transición política, á recuperación das institucións de autogoberno e ao estado dos procesos de normalización das respectivas linguas. Xa que logo, é necesario vencer a inercia de anunciantes, axencias, medios e receptores, afeitos a recibir durante moitos anos a publicidade en castelán e, por tanto, a consideralo como un feito «normal» e «de toda a vida».
4. Uns «media» maioritariamente en castelán. A aparición de medios de comunicación na lingua propia, aínda que a medio e longo prazo é moi importante para incentivar a utilización da mesma na publicidade, non provoca nin efectos inmediatos nin definitivos á hora de invertir tendencias. Mentres estes medios sigan coexistindo con outros de ámbito estatal, non consoliden cotas significativas de audiencia e, o que é máis importante, se o mercado «non se manifesta» e «reacciona» en apoio do propio (incluída a lingua), os anunciantes –sobre todo, os que compiten en todo o Estado e mesmo no resto do mundo– non senten a necesidade de aumentar os custos de produción coa adaptación das campañas a cada unha das linguas nacionais.
5. A falta de conciencia de constituír mercado que pode e debe exercer os seus dereitos como consumidor –entre eles o de recibir toda a información e especificacións do produto na lingua propia–, dificulta que se produza a retroalimentación (a súa tradución neste caso sería a repercusión en vendas) necesaria para que anunciantes e axencias se decidan á utilización do galego do Estado. Queremos facer especial énfase neste punto porque hai exemplos moi significativos de como a «conciencia» a que aludimos e á que se chega por camiños moi diversos, xera cambios substanciais (Zanussi e Parlamat deixan de patrocinar ao Real Madrid porque sofren unha caída de vendas en Cataluña. Siemens convértese na empresa «pioneira» do uso do catalán na telefonía móbil dende que sponsoriza as camisolas do Real Madrid).
6. A formación que recibiron e reciben os profesionais do sector e a inercia a que aludimos tradúcese en que unha grande parte dos publicitarios, redactores e creativos de axencias do «non» estean afeitos a pensar («profesionalmente») na súa lingua propia.
7. A pouca publicidade que se crea/xera en Galiza. Fundamentalmente pola febleza do tecido industrial e pola falta de «cultura empresarial» que leva conferirle á imaxe e á publicidade uns papeis puramente marxinais.

8. A percepción que se ten das administracións públicas. Constitúen as maiores contratantes de publicidade en lingua galega, pero a súa actuación a este nivel non repercute proporcionalmente no investimento que realizan. Dito doutro xeito, o seu carácter «institucional» provoca que a utilización do galego na súa comunicación publicitaria se perciba polo receptor como algo a que están obrigadas por lei.
9. O papel «contratante» das empresas públicas e as recentemente privatizadas. Adoitan ser outras grandes xeradoras de contratación publicitaria, pero o feito de depender da administración central unido á cativa presión social, provoca que actúen máis en base a movementos reflexos do que ocorre en Cataluña e Euskadi —e para iso, nin sempre, nin no mesmo grao— que por interese, iniciativa propia ou por atenderen demanda de determinados sectores da sociedade galega.
10. A cativa cota de mercado. Somos 2.800.000 habitantes polo que as empresas privadas transnacionais ou radicadas fóra de Galicia, ben polas cifras de poboación, ben por inercia por falta de presión social ou ben porque non se produciron reaccións no mercado, agás algunhas excepcións, non se cuestionan a posibilidade de aumentar custos de produción das súas campañas e da etiquetaxe dos seus produtos utilizando a lingua galega. É máis, só en determinados momentos e condicións acceden á dobraxe dos anuncios que só se van emitir nos medios de comunicación autonómicos.

Non imos entrar a estudar cada un destes aspectos. Imos centrarnos en incidir para crear e consolidar un mercado propio, maduro e que exerza como mercado diferenciado porque é aí onde nos xogamos o futuro da empresa, da lingua e do país, e onde empresa-administración e «terceiro sector» teñen que confluír.

Do mesmo xeito que a empresa galega procura mercados noutros países e ten que adaptar a súa estratexia e usos lingüísticos a eses mercados, as empresas transnacionais, do resto do Estado español ou doutras latitudes tamén tentan implantarse no mercado galego.

O reto consiste tanto en que a empresa galega sexa quen de consolidar o seu mercado natural coma en que o mercado galego actúe a respecto dos nosos produtos do mesmo xeito que fan outros mercados en relación cos bens e servizos que xeramos alí. E velaí un dos espazos para a dinamización: crear mercado maduro e consciente, que perda determinados complexos, que estea orgulloso do noso e deixe de considerar que todo o que vén de fóra é mellor.

Defender ese mercado interior significa, entre outras cousas, que as empresas teñan estratexia lingüística axeitada; se posicionen nas súas comunicacións publicitarias como compañías con sensibilidade, que demostran a súa orixe, que amosan a súa aposta por este mercado, e o xeito máis efectivo de facelo é publicitándose na lingua propia que fala a maioría da poboación a que se dirixen.

Doutra banda, estas mesmas empresas galegas están en competencia directa con grandes compañías que operan no mercado internacional pero tamén coas que só traballan no estatal ou no peninsular. Que significa isto?. Que estas compañías, se queren demostrar ese mesmo grao de sensibilidade que as empresas galegas, deberán facer as súas comunicacións publicitarias en galego. Xa que logo, os seus custos de produción das campañas ou dos webs van subir en relación cos das empresas galegas que procuran situarse no mercado interior.

Agora ben, se estas grandes empresas, como teñen máis recursos, deciden publicitarse e ter eses recursos na nosa lingua –extremo que xa se está producindo. Véxase dende El Corte Inglés a Lyd, pasando por Essential Mediterráneo ou Honda– e as empresas de Galiza non o fan en galego, o que vai suceder é que nun momento determinado, á hora de consumir, vai resultar moi difícil xerar o sentido de apoio que debemos de conseguir ás empresas de aquí, que son as xeradoras de emprego. Noutras palabras, que as compañías de Galiza poden quedar en desvantaxes competitivas por non se posicionar a tempo no mercado, extremo este que sería a todas luces imperdoábel.

Estas son cuestións que deben ter en conta á hora de construír o posicionamento das marcas. É dicir, hai que aproveitar a vantaxe competitiva de poder facelo no noso idioma.

Ao fin desta afirmación, cómpre recordar que o posicionamento dunha empresa non é inmutábel. Todos coñecemos empresas que quedaron obsoletas ou que acabaron desaparecendo por non ter capacidade de adaptación ás novas situacións, por non seren competitivas. Na medida en que as actitudes favorábeis ao uso do galego se incrementen, que a iniciativa social faga fincapé nestes extremos, quen permaneza instalado na inercia do pasado corre o risco de perder a vaga do futuro; gañará a batalla do hoxe pero perderá a guerra do mañá. O reto está, unha vez máis, en ter capacidade de anticipación, de reciclarse e modernizarse incorporando o galego á súa actividade.

2.2. A RESPONSABILIDADE SOCIAL DA EMPRESA

A deslocalización e as condicións en que determinadas empresas subcontractaban a súa produción provocou nas sociedades desenvolvidas unha forte presión social contra esas marcas que tivo a súa tradución en que, basicamente a partir de 1999, estas empresas pouco menos que se viron forzadas a incorporar o concepto de «responsabilidade social» á súa imaxe corporativa, á súa proxección de marca.

Por responsabilidade social da empresa (RSE) enténdese, con carácter xeral, un código ético voluntario que a empresa incorpora á súa cultura empresarial e que a compromete a procurar a conciliación entre o crecemento e a competitividade co respecto aos dereitos humanos, aos dereitos laborais e a o medio ambiente.

É unha definición xeral que os diferentes países reelaboran para adaptala á súa tradición política e social, perfilando, na práctica, diferentes modelos de actuación. Velaí que, por exemplo, empresas e administración (políticas públicas) dos países nórdicos enfocan a RSE como unha resposta á crise do estado do benestar e fan máis fincapé nas

cuestións sociais mentres que, seguindo cos exemplos, en Alemaña, diríxese ao desenvolvemento sustentábel, ao respecto ao medio ambiente.

En contextos de conflito lingüístico como o noso, reelaborar o concepto de responsabilidade social da empresa pasa, ao noso entender, por incidir na idea que a o respecto aos dereitos humanos e aos dereitos laborais inclúe o compromiso ético coa nosa lingua. Noutras palabras, que o código ético das empresas galegas non pode dissociarse do compromiso coa lingua do país.

Non se trata de facerlle á empresa, ao mundo socioeconómico, esixencias que non lle corresponden nin lle son propias. Trátase de situar a empresa como o que é, un actor económico e social que ha reconstruír continuamente o seu lugar na sociedade, de xeito que a súa actuación económica non se vexa sobordada por esixencias que non lle corresponden, pero tamén de xeito que non ignore que non hai ningunha actuación –caso da lingua– que non teña unha repercusión social. E todo isto co obxectivo de que lingua e cultura empresarial sexan dous valores asociados.

E cando falamos de compromiso coa lingua, referímonos, por exemplo dende o respecto da forma propia dos topónimos por moi multinacional que sexa a produción (non hai máis que contrastar como aparecen nas etiquetas das grandes marcas de cava que se poden adquirir en calquera parte do mundo e nas dalgunhas empresas do téxtil ou do conxelado de Galiza) ata o uso do noso idioma nos manuais de instrucións.

De non resituar a RSE da empresa e aplicala, comezando polo propio país e pola propia lingua, corremos o risco de convertela noutro concepto «perverso», un formalismo «politicamente correcto» que encubra prácticas sociais pouco éticas.

3. CONCLUSIONES

Xa para concluír quixeramos poñer de manifesto que recentemente o Parlamento de Galiza vén de aprobar por unanimidade o PNLG.

As persoas que discrepamos do proceso e entendemos que súa na elaboración se perdeu a oportunidade de establecer novos marcos relacionais administración-sociedade seguimos considerando que son precisos espazos de confluencia, de intercambio, debate e compromiso. Se estes espazos son necesarios en todos os ámbitos, moito máis no mundo socioeconómico.

Agardamos que o Parlamento que saia elixido nas vindeiras eleccións autonómicas desenvolva mediante a regulamentación, a promoción, a presión coercitiva e o establecemento de novos marcos relacionais as grandes liñas que se debuxan no PXLNG.

Posibilidades de dinamización lingüística e cultural no mundo da empresa. II.

Xoguemos a gañar

TUCHO CALVO

¿Podemos acadar para a nosa lingua a adhesión masiva de falantes se o que lles ofrecemos decote é un idioma ao que constantemente damos por perdedor? ¿Alguén vai ler un libro do que ninguén di que pode compararse sen desmerecer a calquera dos que veñen de aparecer noutras linguas? ¿Podemos suscitar o máis mínimo interese por un autor ao que non se lle fixo nin unha boa foto de promoción, que non aparece nas televisións e que non pasa de ser un compañeiro de traballo en algún dos institutos do país? É doado concluír que non. O «gañamos» e «perderon» que tanto predicamento ten para os siareiros de calquera deporte serve tamén para estas cousas e hai que crear uns produtos que poidan competir coa súa imaxe no difícil mercado actual.

Sen dúbida o galego pasa por momentos difíciles que teñen moito que ver coa celeridade de todos os procesos que se dan na sociedade moderna e coa facilidade coa que as correntes de opinión que nacen ás veces dos medios de comunicación e outras de movementos programados ou espontáneos inciden na expresión oral dos cidadáns. Pero hai tamén unha morea de elementos que substantan sen dificultade unha aposta gañadora, como o espectacular crecemento de quen saben ler e escribir na nosa lingua, o aumento extraordinario do número de libros editados en galego nos últimos trinta anos ou a existencia de numerosos medios que empregan a nosa lingua. Desde logo, ningún dos Precursores nin ninguén na Xeración Nós pensou que a situación chegase a ser esta. Sería un soño para eles.

No caso de Biblos Clube de Lectores forma parte da nosa esencia como empresa a transmisión de ideas positivas arredor da lingua e a cultura galegas. Acadar unha imaxe

prestixiosa tanto para os libros como para os seus autores; achegarillos á sociedade tinguídos de, digámolo así, *glamour*; facer deles unha referencia de calidade e prestixio, é tanto como converter o socio que adopta a decisión de embarcarse nesta empresa cultural nun triunfador, nunha persoa que acerta na súa elección e que sen dúbida está no camiño do éxito.

A nosa revista bimestral ten sido chufada unanimemente polo seu deseño e a presentación que debemos ao gran traballo de Xoán G. Pero pensamos que queda moito traballo por facer, porque os medios son modestos. Nunha situación na que o mercado é tan pequeno que calquera gasto elevado na promoción dos autores e as súas creacións (fotografías de calidade, carteis, amplas e coidadas carpetas de información para os medios etcétera) pode fundir as reservas das editoriais, seguimos pretendendo vender produtos que non despertan ningún tipo de degoiro de posesión porque se vén ultrapasados nas necesidades que percibe o cidadán por centos de ofertas que a publicidade e a mercadotecnia lle sitúan por enriba na escala dos máis valorados socialmente. E estamos nun remuíño infernal no que non podemos facer campañas porque non hai compradores e non podemos telos porque competimos nesas nefastas condicións.

Temos que pensar que no mundo das grandes editoriais calquera consideraría un tremendo éxito acertar coa metade dos lanzamentos. En Galicia pretendemos que as nosas pequenas empresas acerten sempre cando fan unha aposta especial por unha obra. Iso non é o normal. Pero a realidade é que poucas veces hai recursos para facer fronte á posibilidade dunha segunda aposta fallida.

É probable que o mundo editorial non poida mover por si esta lousa tan pesada. Pero logralo non sería difícil se o apoio institucional no fomento da lectura a través das correspondentes campañas contrubúe a cambiar a percepción que a sociedade en conxunto ten dos produtos do sector editorial galego; se ensino, medios de comunicación e demais axentes culturais poñemos o libro de moda. Libros de culto e libros populares que poidan ter interese para todos e que os paseen con fachenda as actrices, as modelos, os obreiros, os actores, as amas de casa e, sobre todo, os rapaces.

Posibilidades de dinamización lingüística e cultural no mundo da empresa. II.

Librería Couceiro: A Coruña A nosa historia

CARME COUCEIRO

A historia da librería Couceiro comeza un pouco antes do que foi o nacemento físico desta nosa librería na Coruña. Esta nace no ano 1969, cando un irmán de Carmiña decide abrir en Santiago unha librería que se deu por chamar Librería Cruceiro. No seu principio, como todas as empresas novas, vendía libros, discos, papelería, libros de texto...; co tempo decidiuse pola especialización e, dentro dela, no libro escrito e publicado na nosa terra e na nosa lingua, ademais de en libro portugués. Carmiña traballaba alí, polo que coñecía o mundo do libro. Pepe tamén coñecía o comercio e a atención e servizo ao cliente, e por iso no ano 1982 e despois de pensalo moito xorde a oportunidade de montar a nosa propia librería nunha cidade como A Coruña en que, aínda que xa tiña boas librerías, ningunha delas estaba especializada en lingua e literatura galega e portuguesa. Decidimos manter o nome da librería de Santiago mais con total independencia dela. Así, e pouco a pouco, fomos configurando o noso proxecto orixinal de librería como elemento vivo dentro do ámbito cultural da nosa cidade. Debemos comentar tamén que, durante os meses de verán, percorremos toda Galiza promocionando o galego, e nos últimos anos incluso mantemos a nosa presenza cun posto na feira do libro máis importante do Estado, a de Madrid.

Posibilidades de dinamización lingüística e cultural no mundo da empresa. IV

ANTÓN LADO

Reverso Servizos Lingüísticos

REVERSO SERVIZOS LINGÜÍSTICOS

Posibilidades de dinamización lingüística e cultural no mundo da empresa

Reverso Servizos Lingüísticos xurdiu hai hoxe de dous anos e medio como un proxecto empresarial orientado estender o uso do galego e mellorar a calidade da comunicación en lingua galega nos sectores público e privado.

En Galicia fomos a primeira empresa que ofrece servizos lingüísticos adecuados ás necesidades dos nosos clientes. Un carácter pioneiro como empresa que ofrece servizos integrais de asesoramento, dinamización, formación e xestión lingüística para empresas.

Como falarei máis adiante, Reverso Servizos Lingüísticos dedica a maior parte dos seus esforzos en dinamizar a lingua galega no ámbito socioeconómico como instrumento comunicativo útil e beneficioso para empresas grandes, pequenas e medianas. Ademais, creamos os nosos propios produtos para a intervención sociolingüística en procesos de planificación e normalización lingüística, sempre orientados a atender as demandas específicas das entidades que contratan os nosos servizos.

Desde Reverso SL cremos que nunha sociedade dinámica e cambiante a extensión do coñecemento, a especialización, a boa xestión dos recursos humanos etc., son factores imprescindibles para a entidade que se adapte a un novo contorno socioeconómico e no que a lingua xoga un papel central como elemento comunicativo.

Deste xeito, a miña intervención centrarase en describir en detalle os servizos lingüísticos que ofrecemos en Reverso SL, a potencialidade da nosa empresa como axente formativo e normalizador dentro do mundo empresarial, e a vital importancia que lle concedemos ao mundo laboral na produción e reprodución do galego no proceso de socialización do idioma.

1.1 COMO NACE O NOSO EQUIPO?

Reverso SL nace arredor dun grupo de licenciados/as en Filoloxía Galega, Portuguesa e Xornalismo que viñan traballando nos diferentes centros de planificación lingüística de Galicia e que tiñamos unha ampla experiencia profesional paralela polo noso traballo nos ámbitos do asesoramento lingüístico a entidades e a editoriais, da dinamización sociocultural e lingüística e da participación en proxectos de normalización lingüística, así coma en participación na elaboración de léxicos e vocabularios, elaboración de manuais de estilo e modelos de documentos, uniformización de procesos de comunicación, etc.

Ademais da formación adquirida nos principais centros de investigación e servizos lingüísticos de Galicia, o grupo humano que promoveu o que nun principio comezou coma un proxecto empresarial, coincidiu en que todos/as os/as integrantes contabamos cunha formación profesional específica en diferentes eidos do labor humanístico: ben en tradución, corrección ou formación; ou ben cunha formación no campo da dinamización sociocultural e lingüística ou do que nós chamamos dun xeito xenérico xestión lingüística, ademais de pedagogía e ciencias da comunicación.

Amais do equipo humano co que contou desde un primeiro momento a empresa, á Reverso SL sumáronse especialistas doutras áreas como colaboradores profesionais independentes: analistas de empresas, xornalistas, especialistas en tradución, etc., que conformaron un núcleo interdisciplinar de especialistas que axudan a analizar os multiplicitade factores que incide en todo proceso comunicativo.

1.2 OS SERVIZOS DE REVERSO SL

Reverso SL vertébrase en catro áreas de traballo que atenden a diferentes mercados. Esta organización é pioneira no ámbito privado, e tivo en todo momento como modelo os servizos de normalización lingüística creados en Galicia contra finais do século XX no sector da administración pública.

A seguir, paso a describir brevemente os traballos que realiza cada unha das áreas. Para calquera dos produtos que aquí se describe pode ampliarse información no noso web www.reversoweb.com.

1.2.1 Área de Asesoramento

Na actual sociedade da información a xestión da comunicación e a imaxe corporativa son factores esenciais dentro da xestión das administracións e das empresas. Ofrecemos unha ampla gama de servizos orientados a mellorar a calidade lingüística dos textos que emite a entidade, tanto interna como externamente. Solucionamos problemas de comunicación cunha metodoloxía de revisión que potencia a autonomía e a autoformación lingüística do persoal da entidade. Realizamos a implantación de boas prácticas comunicativas que garantan, asemade, o avance do uso da lingua galega no seu organismo.

Ademais, ofrecémoslle ao cliente a posibilidade de que os nosos profesionais realicen o traballo nas súas propias oficinas ou no lugar que vostede determine.

Ofrécense servizos de tradución, de corrección (de estilo, de probas e de tradución) e de transcripción, segundo o tipo de cliente. Proporcionase asesoramento terminolóxico puntual e asesórase sobre a calidade lingüística dos documentos a institucións públicas ou semipúblicas e a entidades de carácter privado.

1.2.2 Área de Dinamización

Encárgase fundamentalmente do deseño e da elaboración de intervencións sociolingüísticas para entidades locais, centros de ensino, asociacións de empresarios e culturais, co obxectivo de estender os usos lingüísticos nos seus diferentes ámbitos de actuación.

Deseño e organización de obradoiros de dinamización sociolingüística, enfocados cunha forte carga formativa en que os contidos sociolingüísticos se enfocan dun xeito transversal. Sempre partindo de actividades de carácter práctico.

Proporción de asistencia técnica para o desenvolvemento de Plans de Normalización Lingüística e das súas liñas de acción.

Elaboración de programas de dinamización lingüística para o fomento do uso social da lingua galega nas entidades locais e nos centros de ensino.

1.2.3 Área de Formación

Consideramos que dentro do proceso de normalización da lingua galega cómpre darlle unha especial importancia á formación –tanto lingüística como sociolingüística– da cidadanía en xeral e máis concretamente do persoal ao servizo da administración, dos cargos públicos, do empresariado, do comercio, do asociacionismo, etc., pois a formación ten que xogar, e xoga, un papel fundamental dentro do proceso social que ten como obxectivos os de facer progresar a lingua e incrementar o seu uso e prestixio en todos os ámbitos sociais.

Esta área diseña e desenvolve proxectos formativos de capacitación lingüística e sociolingüística para cidadanía e pensados sempre desde a nosa realidade social e coa lingua como ferramenta comunicativa.

A Área de Formación ofrece unha variada gama de cursos deseñados para a cidadanía en xeral e para colectivos profesionais ou sociais concretos co obxectivo de formalos para a optimización da comunicación oral e escrita, as habilidades comunicativas e as técnicas de mellora na produción e redacción textual.

Todos os cursos se desenvolven cunha actualizada e atractiva metodoloxía teóricopráctica, coa adecuación e máxima personalización dos contidos e estratexias ás necesidades dos/as participantes e procurando sempre a implicación e participación activa destes/as no desenvolvemento das nosas accións formativas.

A Área de formación de Reverso SL tamén convoca cursos de matrícula individual aos colectivos específicos que teñen a lingua como unha das ferramentas principais do seu traballo diario ou para aquelas persoas que desexan orientar a súa formación cara ao ámbito do asesoramento lingüístico, da edición, da tradución e da dinamización sociolingüística.

1.2.4 Área de Xestión Lingüística

Coordinada coas outras áreas encárgase da elaboración de propostas de planificación lingüística profesional mediante o deseño e a implementación de plans de normalización lingüística, plans de formación e capacitación lingüística, xestión de axudas da Administración para o fomento do uso social da lingua etc.

Reverso SL proxecta os seus servizos cara ás necesidades comunicativas e lingüísticas de empresas e institucións:

- Deseño de libros de estilo.
- Elaboración de léxicos especializados.
- Elaboración modelos de documentos.
- Confección de perfís lingüísticos.
- Asesoramento na contratación de persoal.
- Organización de seminarios informativos.
- Auditoría lingüística: proporción de servizos integrados de para asesorar ás empresas no uso da lingua que mellor se adapte ao seu mercado e á mellora das prácticas de comunicación.

1.3 IMPORTANCIA DA LINGUA NO SECTOR EMPRESARIAL

No ciclo vital dun idioma, o proceso da socialización aséntase sobre tres piares centrais para a súa produción e reprodución: familia, ensino e mundo sociolaboral.

O seguinte esquema, malia todo o simplificador que poida ser, sintetiza bastante ben o proceso de socialización dunha lingua e, evidentemente, soamente en tanto en canto nos serve como modelo de explicación.

Imaxe

Familia: como institución en que as persoas adquirimos un determinado idioma materno.

Ensinio: como institución en que os/as rapaces/as asentan o uso do seu idioma materno ao entraren en contacto con outros/as rapaces/as do mesmo idioma e/ou adquiren idiomas novos.

Mundo sociolaboral: onde se reproducen as linguas e os valores idiomáticos transmitidos pola familia e os adquiridos no ensino.

Na actual sociedade da información a empresa xoga un papel esencial como axente económico no mundo sociolaboral. A empresa como elemento de acceso ao mercado laboral confírelle uns determinados valores ás diferentes linguas que actúan no mercado.

É frecuente que este sector lle atribúa ás linguas que conviven nunha determinada sociedade os valores de utilidade e rendibilidade. Isto xera unhas determinadas representacións sociolingüísticas sobre esas linguas: imaxes, estereotipos etc.; que inciden na percepción que se terá dos idiomas.

Levado a termos de beneficio económico, cada lingua adquire un determinado valor de cambio dentro do mercado laboral e ese valor influirá na racionalización das situacións comunicativas por parte dos principais axentes transmisores dos usos lingüísticos nos ciclos de socialización lingüística.

Non é difícil entender, pois, que desde esta perspectiva na familia se opte pola transmisión daquela lingua percibida como a que vai favorecer o acceso dos fillos ao mercado laboral cunha nivel de formación adecuado, e que lle permitirá unha promoción social eficaz. É este poder simbólico o que inflúe en que unha lingua se transmita ou non se transmita, use ou non use, sempre en favor ou en detrimento da outra lingua coa que compete: no noso caso, o castelán.

1.4 EMPRESA E NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA EN GALICIA

Ao longo dos máis de vinte anos de proceso de normalización do idioma galego pouco se interveu no sector socioeconómico por consideralo alleo ao ámbito público competencial para establecer normativas en materia de lingua. Na Lei de normalización lingüística se establece no seu título VI Da administración Autonómica e a función normalizadora que:

«O Goberno Galego e as Corporacións Locais dentro do seu ámbito fomentarán a normalización do uso do galego nas actividades mercantís, publicitarias, culturais, asociativas, deportivas e outras. Con esta finalidade e por actos singulares, poderanse outorgar reducións ou exención das obrigas fiscais».

Até o momento pouco se fixo neste sentido, se exceptuamos a convocatoria de subvencións que anualmente concede a Xunta de Galicia a través da Dirección Xeral de Política Lingüística (desde o ano 1993) para o fomento do uso social da lingua galega nas empresas (e algunha outra campaña de sensibilización lingüística do sector).

É, pois, este un ámbito no que pouco se actuou para a recuperación de espazos de uso da lingua galega. Inda máis, os traballos de planificación do corpus neste ámbito están case por desenvolver, polo que se produce un baleiro lingüístico no plano formal que obstaculiza as intervencións que neste ámbito se aplican.

Dos tres piares para a produción e reprodución da lingua: familia, ensino e mundo sociolaboral é este último un dos menos galeguizados na sociedade galega, cunha forte inercia histórica castelanizante¹.

Malia esta situación histórica pódese observar que nos últimos anos parece invertirse esa tendencia castelanizante e estase a converter nunha ámbito cun potencial galeguizador extraordinario que debe ser aproveitado.

¹ Ao noso entender esta é unha das causas que incide directamente na perda de transmisión xeracional do idioma galego, o principal problema da perda de falantes dunha lingua.

Pouco se promoveu desde a administración a lingua na empresa privada e desde Reverso SL estamos a intervir neste eido cos nosos servizos, pois entendemos que posúe unha importancia central na saúde do noso idioma. Aproveitar a conxuntura que está a regaleguizar a empresa e potenciar o valor do idioma como instrumento de intercambio comunicativo entre empresas e clientes de Galicia.

1.5 PROBLEMAS E VANTAXES DO USO DO GALEGO NO MUNDO DA EMPRESA

A intervención no sector da empresa non está exenta de problemas, pois é frecuente que o empresariado estea instalado nunhas inercias castelanizantes que provocan o rexeitamento inicial ao custo que para estes supón iniciar un proceso de cambio nas prácticas lingüísticas.

Existen tamén unha serie de vantaxes que favorecen o uso da lingua na empresa dado o seu carácter de facilitador ou favorecedor das vendas no mercado galego.

Neste breve cadro salientamos algúns dos problemas máis frecuentes que acostuman sinalar os empresarios e algunhas das vantaxes que proporciona unha lingua dentro dun mercado e, en concreto, dentro do mercado galego².

Problemas Vantaxes

- Supón un gasto adicional para empresas e empresariado que viñan realizando as súas actividades en castelán
- O contorno da empresa móvese en castelán: bancos, asesorías, etc.
- Non existe un marco normativo da administración para coas empresas e os apoios á galeguización son mínimos
- Existe un déficit de formación na capacitación lingüística do persoal e do empresariado
- Falta material especializado en lingua galega: manuais, vocabularios, modelos de documentos, software informático para empresa...
- Outras actitudes que sinalan que non existe demanda lingüística porque se faga nunha ou noutra lingua
- A inercia de traballar en castelán nalgúns sectores está bastante consolidada
- Proporcionalle á empresa unha base local cunha maior proximidade ao cliente
- A lingua adquire para a empresa un valor de proximidade co cliente
- Amplía mercados novos para empresas de carácter internacional
- Oito de cada dez consumidores son favorables a que as empresas se comuniquen en galego cos clientes: publicidade, atención ao público...
- Máis do 70% dos traballadores ten como lingua habitual o galego

² Cada vez máis, podemos observar como empresas multinacionais de fóra de Galicia se instalan na nosa comunidade e realizan as súas actividades en lingua galega baseándose nas vantaxes que proporciona utilizar a lingua propia da nova sociedade.

- O galego é a lingua maioritaria da comunidade autónoma galega
- Segundo un informe da Unión Europea a falta de estratexia lingüística é a causa de que fallen o 20% dos negocios en Europa
- O 40% da cidadanía galega está en favor de que as empresas practiquen políticas sociais activas
- Existen xa, parcialmente, materiais de empresa en galego dos que fai falla difusión
- A todo isto podemos sumarlle a posición de partidos políticos, sindicatos e outras organizacións:
- O uso do galego na empresa é unha cuestión de militancia ligado a unha posición voluntarista
- Apélase sempre ao valor identitario da lingua sen atender ás súas implicacións económicas e de optimización comunicativa
- Ademais, arredor do 70 % considera que o mundo sociolaboral xoga un papel relevante no proceso de normalización lingüística, xunto coa administración, o ensino ou os medios de comunicación
- A(s) lingua(s) debe ser considerada como un instrumento comunicativo que se debe potenciar e mellorar de cara á mellora competitiva das empresas

Este conxunto de problemas pode levar ao empresariado á percepción de que:

As vantaxes que se salientan están ligadas a criterios e datos analizados desde o punto de vista empresarial³:

O galego non é rendible. O galego é rendible

Na actualidade Reverso SL segue a manter os principios polos que xurdiu:

- Mellorar a calidade do galego
- Estender o uso do galego en sectores específicos
- Ofrecer unha formación personalizada
- Xestionar a normalización e a formación lingüística nunha empresa
- Funcionar como axente dinamizador no mundo da empresa
- Prestixiar o traballo de tradutor/ corrector/ técnico de normalización

Convidovos a todos a visitar o noso web para obter información personalizada e actualizada sobre Reverso SL e as nosas actividades:

www.reversoweb.com

³ Vid. as fontes utilizadas para a extracción dos datos. Aconsélla se unha lectura detida do material citado para afondar nos datos que se citan.

REFERENCIAS

- Formoso Gosende, V. (2001): *Lingua galega e empresa. Usos, actitudes e normalización da terminoloxía específica*. [material fotocopiado] Universidade de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela.
- Ramallo, F. | Rei Doval, G. (1995): *Publicidade e lingua galega. Os consumidores ante o uso do galego na comunicación publicitaria e nas relacións comerciais*, Consello da Cultura Galega: Santiago de Compostela.
- (1997): *Vender en galego. Comunicación, empresa e lingua en Galicia*, Consello da Cultura Galega: Santiago de Compostela.
- Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega (1995): *Mapa sociolingüístico da lingua galega*, [3 vols.] Real Academia Galega: A Coruña.

A recuperación da topoantroponimia e a perda de referentes culturais para a mocidade

XOSÉ RAMÓN FREIXEIRO MATO

1. A IMPORTANCIA DA TOPONIMIA

Unha boa parte dos nomes de lugares da Península Ibérica, se cadra máis da metade, están localizados na Gallaecia histórica, que incluía a Galiza actual, as partes máis occidentais das provincias limítrofes e o norte de Portugal. A relación das persoas co medio móstrase moi estreita no territorio galego, pois os nosos antepasados adoitaron nomear todo aquilo que os rodeaba (leiras, montes, outeiros, vales, mesmo penas, furnas ou cantís) para o integraren na súa vida cotiá. A vinculación afectiva das persoas galegas co medio natural fica patente no poema de Rosalía Castro (1863: 57) que comeza co verso «Adios ríos, adios fontes» e que contén outros como:

*Miña terra, miña terra,
Terra donde m'eu criei,
Ortiña que quero tanto,
Figueiriñas que prantei.
Prados, ríos, arboredas,
Pinares que move ó vento*

Eses ríos, regatos, prados ou fontes teñen todos un nome concreto e con el van ser lembrados tamén polos emigrantes, como no caso do poema rosaliano. Os topónimos sinalan o territorio, marcan límites e dannos a posesión da terra, mostrando a harmonía entre a paisaxe e a paisanaxe, entre o elemento físico e o elemento humano. Forman parte, pois, do ecosistema. Deturpamos a nosa toponimia é unha forma de rompermos o equili-

brio medioambiental: *Costa do Sal* vs. **Cuesta de la Sal*, *Terra Chá* vs. **Tierra Llana*, *Arteixo* vs. **Arteijo* etc. Sería minimamente ecolóxica unha Galiza de *La Coruña*, *La Silva*, *La Peroja*, *La Puebla*, *Puentearreas*, *Sanjenjo* etc.? Resulta ética e esteticamente tolerábel lermos aínda hoxe en *El Correo Gallego* de Compostela (véxase, por exemplo, a sección de anuncios de 11-11-2004) que se venden pisos na rúa *El Pejigo* (POSTICU>Poxigo) ou en *La Puente Pedriña* (sic)? Un país capaz destes atentados á ecoloxía lingüística será quen de preservar o seu patrimonio histórico? O ‘feísmo’ semella ser a resposta, pois quen contribúe a destruír as formas toponímicas tradicionais está a contribuír tamén á destrución do patrimonio colectivo, que pode ser material e inmaterial. Xa Castelao comparara a monstruosidade que suporía a destrución da Catedral de Santiago coa perda do idioma galego, atentado moito maior aínda contra o patrimonio, pois unha lingua é un monumento construído por todo o pobo durante todo o tempo; e os topónimos son tamén unha parte do noso patrimonio lingüístico. Así mesmo, a experiencia próxima demostranos que aqueles que están dispostos a deixaren perder a toponimia tradicional, como está a acontecer na cidade da Coruña, tampouco achan inconveniente en derrubaren o Asilo de Adelaida Muro e a Casa do Cura, ou en deixaren caer os edificios da Cidade Vella.

Tanto a macrotoponimia como a microtoponimia fan parte fundamental da nosa cultura e en moitos casos transmítennos informacións relevantes sobre a vida, os costumes, as crenzas etc. de épocas pasadas, contribuíndo á explicación da nosa historia e das nosas raíces. A súa preservación, uso e estudo resultan, por tanto, importantes para comprendermos e podermos explicarnos quen somos e de onde vimos. Así, un topónimo como *Lobeira* indicaranos un sitio abundante en lobos, *Fonsagrada* deixa translucir a existencia dunha fonte que a crenza popular consideraría sagrada etc. Perdermos a toponimia tradicional sería como perdermos a nosa memoria histórica ou como borrar os datos (nome do pai e da nai, lugar de nacemento etc.) do noso billete de identidade colectivo.

Así pois, se deixarmos perder os nomes tradicionais das nosas aldeas, vilas e cidades estaremos a destruír a nosa propia historia e os referentes culturais da mocidade. Que lles diría a esta un **Villanueva de Arosa*, **Santa Eugenia de Ribera*, **Vivero*, **Jove*, **Mellid* etc.? Que se gaña con estas falsificacións históricas? Máis ben nada. E, polo contrario, pérdense os nosos referentes e ficamos desubicados ou deslocalizados, como está a acontecer actualmente coas empresas. Son precisamente os mozos e mozas galegos ‘deslocalizados’ lingüística e culturalmente os que teñen de ir procurar traballo noutros lugares. Porén, adoita acontecer que os que se achan ben ubicados neses ámbitos, isto é, as persoas novas que viven en sociedades que defenden o seu patrimonio histórico material e inmaterial, a súa lingua particularmente (caso de Catalunya ou Euscadi), tamén adoitan encontrar emprego na súa terra, sen necesidade de emigraren. A observación da realidade demostranos que os pobos que mellor preservan o seu patrimonio cultural e artístico son tamén os que máis coidado poñen na preservación da súa toponimia tradicional e os que conseguen finalmente unha maior calidade de vida. Temos outros exemplos por Europa e mesmo a escala local aquí ao lado, en Oleiros ou en Allariz, por exemplo.

A Galiza, aínda que pequena en extensión territorial, posúe unha grande riqueza toponímica que forma parte do seu patrimonio cultural; unha parte dela, especialmente a microtoponimia, estase a perder (como é o caso da zona coruñesa de Elviña e A Zapateira, onde hoxe os nomes oficiais das rúas son *Nueva York*, *Frankfurt*, *Bruselas*, en castelán, por suposto, a substituíren denominacións tradicionais), a pesar de que existen concellos que están empeñados na súa recuperación e conservación (o mesmo Oleiros, por exemplo). Que referentes culturais vai ter un mozo coruñés nado na zona da Zapateira, que se pode chamar *Juan Otero de la Fuente* (cando os seus antepasados eran *Outeiro da Fonte*), que vive na calle/rúa *Belgrado* (antes *Augaceiros*, por exemplo) dunha cidade chamada *La Coruña*? E se naceu na avenida *General Sanjurjo*, traballa no hospital *Juan Canalejo* e vive nos *Cantones de José Antonio* ou na rúa *Cabo Santiago Gómez*? Son estes os referentes que debemos transmitir ás novas xeracións? Dísenos que tales nomes non se deben eliminar do rueiro para non borrar os a historia, mais si se poden alterar ou suprimir directamente outros como *Rego de Auga*, *Campo da Leña*, *Praza da Fariña* etc. que representan a verdadeira historia da cidade coruñesa.

Os documentos de reparto das herdanzas (as partillas), a pesar de estaren redixidos en castelán, aínda conservan maioritariamente os nomes auténticos, pois doutra forma non serían facilmente recoñecíbeis (*Agra d'Abaixo*, *Leira do Río*, *Chousa da Fonte* etc.). Semella que só se preserva o galego en caso de extrema necesidade. Un labor importante que todos os concellos, grandes ou pequenos, da Galiza deberían realizar, co impulso e a axuda do goberno galego, sería recoller e preservaren, antes de que sexa tarde, toda esa inmensa cantidade de topónimos menores. Un exemplo concreto da riqueza topoantroponímica existente por todo o país dánno-lo os descendentes galegos do latín IOHANNES (Boullón Agrelo 1996): o prenome *Xoán*, os patronímicos *Eanes*, *Anes* ou *Ianes*, e os topónimos *Seoane* (e *Sevane do Caurel*), *Seivane* e *Xoane*. E outros moitos étimos latinos que espallaron fillos por todo o país, para alén doutros máis de orixe prerromana de que aínda ignoramos case todo e que están a agardar por estudos rigorosos.

En resumo, os nosos topónimos tradicionais, non os deturpados nin os introducidos polo franquismo, preservan a nosa identidade e ao mesmo tempo actúan como referentes dun pasado e dun presente que nos permite vivir en harmonía coa natureza. Véxanse, senón, estes versos de Uxío Novoneyra (1985: 22), onde ecoa a voz cósmica do Courel en comunión co poeta, pois tamén a toponimia forma parte do seu propio ser:

Eu son esto que vexo e que me veí:

.....
Cebreiro! Faro! Iribio! Cervantes!

Ancares!

Capeloso!

Montouto! Rebolo!

Cumes mouros do Courel!

Serras longas

de Oencia e Val di Orras!

Pura evocación toponímica convertida en poesía. Preservarmos estes e outros topónimos courelaos é tan importante como conservarmos a riqueza da flora e da fauna e toda a maxestosidade paisaxística do Courel. E isto vale para toda a Galiza.

2. A IMPORTANCIA DA ANTROPONIMIA

A natureza ten os nomes que lle damos as persoas. Somos, pois, nós quen nomeamos. E, ao facérmolo, estámola individualizando e, en certo modo, personalizando, pois cada un de nós recibe igualmente un nome no momento do nacemento. Se a toponimia é importante, tamén ten moita importancia a antroponimia, tanto os nomes propios como os apelidos, con frecuencia vinculados á toponimia, pois moitos deles indican directamente o lugar de procedencia. Os nomes propios son máis efémeros e dependen moito das modas, en canto que os apelidos permanecen na transmisión xeneracional. A ruptura da harmonía entre a toponimia e a antroponimia pode producir situacións esperpénticas: *Juan Villanueva vive en Vilanova, Luís Teijeiro naceu en Teixeiro* ou aquel famoso *Soy Rajoy y voy a Raxoi a una junta de la Xunta*.

A nosa antroponimia presenta tal grao de alteración e deturpación que se converteu nunha das máis estragadas dentro do conxunto dos idiomas romances, afectando de forma moi importante os apelidos e de modo case completo os nomes de pía: *Paio*, por exemplo, tan frecuente noutros tempos, desapareceu practicamente. Se desfigurar ou ignorar propositadamente os nomes ou apelidos é unha maneira de ‘ningunear’, menosprezar ou degradar as persoas («o que di ese señor...», «desculpe que non lembre o seu nome», «como dicía que se chamaba?», «ese señor de quen non recordo o nome», «Sr. Pereiro» por «Sr. Ferreiro» etc.; mesmo se converteu nunha técnica de baixo estilo e grande eficacia no debate público), deturpar ou traducir como criterio xeral a toponimia e a antroponimia dun país é unha forma moi eficaz de o humillar e colonizar, contribuíndo a anular a súa personalidade histórica. Que ficará dun pobo con historia de seu cando se consiga eliminar toda a topoantroponimia tradicional e se substitúa por outra deturpada ou estranxeirizante?

A preservación do propio nome é un dereito básico. A ninguén se pode privar, contra a súa vontade, do nome e dos apelidos que recibiu de seus pais. Mais iso foi o que historicamente aconteceu na Galiza. Podemos afirmar que tal alteración dos nomes e apelidos das persoas galegas en tempos pasados atentou contra a propia dignidade e contra os dereitos humanos. Se unha persoa se apelidaba *Teixeiro*, por exemplo, a transmutación en *Teijeiro* ou *Tejero* foi un atentado directo contra a súa identidade, pois o apelido é un medio de identificación dun individuo como pertencente a unha familia e a unha comunidade, singularizándoo entre outros moitos; cando nacemos recibimos un nome e uns apelidos que nos converten en seres únicos dentro do universo, como unha nova estrela do firmamento; o propio nome reafirma a nosa personalidade singular; así o cantou o poeta Manuel Antonio (1972: 112):

EU SON!

*O meu nome
acenderá unha estrela nova
en cada constelación.*

A negación do propio nome é unha forma de degradación da persoa e de anulación da personalidade, rebaixando a súa autoestima e a orixinar complexos de inferioridade. Como se podería cualificar, senón, a situación dunha persoa que se presenta perante a autoridade dicindo que se chama, por exemplo, *Bieito Soutelo* e esta lle di que está equivocado, que o seu nome é *Benito Sotelo*? Casos destes producíronse moitos ao longo dos últimos séculos na Galiza, como logo se verá. A bárbara castelanización, ou en moitos casos pseudocastelanización, dos antropónimos foi imposta na Galiza como consecuencia da xeral imposición dunha lingua allea a partir de fins da Idade Media. Nese proceso de imposición lingüística desprestixiouse o idioma galego e decreceu a autoestima dos galegofalantes, xurdindo mesmo o fenómeno do autoodio. Isto repercutiu tamén nos antropónimos, chegando algunhas persoas a renegaren dos seus apelidos, colaborando na deturpación castelanizadora, ou considerando as formas castelás como signo de distinción social. Isaac Díaz Pardo cóntanos unha curiosa anécdota no seu libro *Galicia hoy*, protagonizada por dous galegos, o arcebispo Leopoldo Eijo Garay e o profesor Santiago Montero Díaz, onde este lle comenta o grave dano que lle causaron ao primeiro cando lle puxeron ese apelido de «Eijo», que faría dudar da súa orixe aristocrática; estas palabras deixaron moi preocupado o arcebispo:

Montero Díaz.-¡Cálmese Don Leopoldo porque la cosa no es para ponerse así! Si Ud. oye decir: ‘el eje del carro’ o ‘o eixo do carro’ Ud. se da cuenta de que están hablando en castellano o en gallego. Pero si Ud. oye decir ‘El eijo del carro’ o ‘o eijo do carro’ Ud. se da cuenta que están hablando en castrapo que es la jerga de los pandorcos; y esta es la canallada que le han hecho a Ud. con el apellido.

Eijo Garay podía dudar de su propia aristocracia pero de lo que no tenía ninguna duda es de la sabiduría de su paisano Santiago Montero Díaz y poco le faltó para desmayarse en la recepción académica acosando a preguntas y más preguntas al profesor Montero Díaz. Eijo Garay abandonó la recepción antes de que acabase el acto, y en la semana que siguió, nos refirió Montero Díaz, Eijo Garay no hacía más que llamarlo por teléfono preocupado por el tema en busca de una solución ya imposible. Los últimos días, dijo Montero Díaz, daba señales, a través del teléfono de enajenación y decaimiento, hasta que a los 8 días justos de aquella recepción académica se publicó la noticia del fallecimiento de Don Leopoldo (Díaz Pardo 1987: 144).

Seguramente sen chegar a provocar a morte, o feito é que a deturpación e castelanización da antroponimia foi un factor que contribuíu á diminución da autoestima

dos galegos e galegas, á perda de prestixio da lingua do país e ao proceso histórico de submisión resignada á vontade dos alleos.

3. O PROCESO DE DETURPACIÓN DOS TOPÓNIMOS

A toponimia galega foi obxecto dun demorado e consciente proceso de castelanización que as autoridades españolas e os seus axentes realizaron ao longo de varios séculos, aínda que en moitos casos a forma auténtica subsistiu. Este proceso de castelanización comezou nunha época temperá (Ferreiro 1997: 51), pois a finais do século XII e comezos do XIII xa se documentan casos de traducións ou adaptacións en documentos en castelán, como *Venero* por *Vieiro* ou *Villamaior* e *Puebla de Hortiguera*; nos séculos XIV e XV aparecen cada vez con máis frecuencia na documentación en castelán as traducións totais (*Vivero*, *Valle d'Oro*, *Riberas de Minno*, *Cellero*, *Orense*, *Ribero d'Avia*, *Mellid*, *La Franquera*, *Rubianes*, *Lorido*, *Loredo*, *Salvatierra*, *Morente* ou *Olivera*) ou parciais, con formas híbridas do tipo de *Riberas do Minno* ou *Vale d'Oro*; seguindo esta vía, non tardarán en aparecer os disparates como *Juan Rozo* por *Xanrozo* (probabelmente do lat. *GENEROSU*), que figura nas *Memorias* do Cardeal Jerónimo del Hoyo, de 1606 (Santamarina 1988: 89).

A causa deste proceso de substitución está no feito de o castelán ser a lingua da Chancelaría Real e de a comunicación desta cos administrados se realizar nesa lingua, de modo que por esa vía comezan a chegar á Galiza medieval monolingüe en galego textos en castelán que traducen os topónimos. No entanto, o feito de unha determinada forma toponímica galega aparecer traducida para o castelán nun documento elaborado en castelán na Corte de Castela non demostra a lexitimidade da forma traducida, senón tan só o pouco respecto que aquela tivo polo galego ou o afán imperialista de acabar con el. Durante os séculos XIII, XIV e XV a documentación elaborada na Galiza facíase moi maioritariamente en galego, para alén dos casos en que aínda se utilizaba o latín, e coa toponimia correspondente na lingua do país, como non podía ser doutra maneira; os poucos documentos que aparecen en castelán proceden sen excepción da Chancelaría Real (Monteagudo 1985). Como poden, entón, estes escasos textos foráneos fixar as bases para o establecemento da toponimia galega oficial? Poderían uns documentos enviados de París á Corte castelá condicionaren a opción toponímica de Castela? Cando a Galiza pasou a ser rexida por xentes foráneas traídas principalmente de Castela, en especial a partir do reinado dos Reis Católicos, entón comezou a se impor o castelán como lingua do poder, converténdose tamén na lingua dos documentos producidos, agora si, na Galiza. Desta forma explica Sarmiento a substitución do galego polo castelán:

En tiempos de los Reyes católicos se incorporaron los Maestrazgos de las Órdenes Militares en la Corona. Sucedió la reforma de los monjes negros; y la de los monjes blancos había precedido en el año 1440. Con esta ocasión se inundó Galicia de hombres no gallegos y

castellanos: merinos, jueces, escribanos, curas de almas etc. eran provisiones de castellanos y apenas se daba algún empleo a gallegos naturales. Claro está que ninguno de esos empleos podía actuar en el idioma gallego ni entender lo actuado. Hermanos, sobrinos, primos, parientes y criados de los presenteros cargaban con todos los empleos y casi al tiempo se introdujo la Audiencia en la Coruña y con eso aumentó el número de los que en Galicia ni hablaban ni entendían gallego y así se introdujo el abuso de escribir y actuar en castellano (en Santamarina 1988: 88-89).

Curiosa e felizmente, salváronse da castelanización aqueles topónimos que deixaron de ser nomes comúns ou que carecían de trazos que os identificaban como galegos, caso de *Lugo*, *Mondoñedo*, *Vigo*, *Cambados*, *Castro*, *Guitiriz* etc.; tamén mantiveron sempre a forma galega outros como *Monfero*, *Riotorto*, *Mosteiro*, *Saavedra*, *Vilaboa*, *Vilachá* ou *Pousada* etc. Nos demais casos a castelanización levouse a cabo de diferentes modos (Santamarina 1988: 90-92, Ferreiro 1997: 52-53):

- a) por tradución completa do topónimo: *A Pontenova* vs. **Puentenuevo*, *As Nogais* vs. **Los Nogales*, *Maceda* vs. **Manzaneda*, *Ourense* vs. **Orense*, *Soutomaior* vs. **Sotomayor*, *Vilanova* vs. **Villanueva*, etc.
- b) por tradución parcial, normalmente do primeiro elemento cando este é unha forma substantiva facilmente recoñecíbel, a xerar con frecuencia híbridos aberrantes: *Pedrafita* vs. **Piedrafita*, *Póboa do Caramiñal* vs. **Puebla del Caramiñal*, *Ponteareas* vs. **Puentearreas* vs. **Puenteáreas*, *Vilalonga* vs. **Villalonga*, *Vilar de Donas* vs. **Villar de Donas*, *Vilamor* vs. **Villamor* vs. **Villamayor*, etc.
- c) por tradución do artigo toponímico: *A Coruña* vs. **La Coruña*, *A Devesa* vs. **La Devesa* vs. **La Debesa* (cf. esp. *dehesa*), *O Carballo* vs. **El Carballo* (cf. esp. *roble* ou dial. *carvajo*), *O Seixo* e *O Seixal* vs. **El Seijo* e **El Seijal* (cf. esp. *guijarro*), *O Freixo* vs. **El Freijo* (cf. esp. *fresno*), *A Estrada* vs. **La Estrada*, *A Rúa* vs. **La Rúa*, etc.
- d) por reconversión gráfico-fónica mediante ‘reglas’ de equivalencia semellantes ás que actúan na xeración de pseudogaleguismos (por exemplo, gal. *ei* > cast. *e*, gal. *ou* > cast. *o*, gal. *x* > cast. *j*, gal. *n* > cast. *ñ* etc.): *Cabanas* vs. **Cabañas*, *Carballiño* vs. **Carballino*, *Irixoa* vs. **Irijoa*, *Lourenzá* vs. **Lorenzana*, *Ourol* vs. **Orol*, *Toxal* vs. **Tojal*, *Veiga* vs. **Vega*, *Xunqueira* vs. **Junquera*, etc.; débese ter en conta que no caso de <x/j> aténdese ao valor fónico que representan estas grafías na norma oficial actual galega e española e non ao valor histórico de <j> en galego.
- e) por adaptación fonético-morfolóxica de sufixos e terminacións: *Fontaos* vs. **Fontanes*, *Goiáns* vs. **Goyanes*, *Melide* vs. **Mellid*, *Orxás* vs. **Orjales*, *Rebordaos* vs. **Rebordanes*.

Seguindo estas vías de deturpación toponímica xeráronse multitude de formas aberrantes tanto do punto de vista lingüístico como cultural e social, a apareceren falsas interpretacións (*Rúa dos Alcabaleiros* convertida en **Calle Caballeros*), formas caprichosas (*Poxigo* mudado en **Pejigo*) ou formas inventadas (o comentado *Xanrozo* vs. **Juan Rozo* ou *Xanceda*, do lat. SALICETA, transformado en **Juanceda*, por non acudirmos ao tan citado *Niño d'Agua* vs. **Niño de la Guía*), todas elas constitutivas dun «atentado á integridade lingüístico-cultural galega» (Ferreiro 1997: 53) e máis unha mostra de ‘feísmo’ que debería avergoñar os responsábeis da súa utilización e, máis aínda, que debía facer arroiabar os culpábeis da permanencia do seu uso na actualidade. Será posíbel que aínda exista na Coruña unha avenida de *Arteijo* ou unha calle/rúa *Riego de Agua*? Por non citarmos híbridos como *Cancela de Afuera*, *Castiñeiras de Abajo* ou *Callejón del Palleiro* na mesma cidade.

Xa no ano 1934 o escritor Xosé Ramón Fernández-Oxea lle dirixiu unha carta ao Presidente da Real Academia Galega para lle demandar que esta interviñese para corrixir a bárbara castellanización da nosa toponimia, demanda asumida tamén polo *Heraldo de Galicia*, que acrecenta:

Os ‘señoritos’ castellanizantes dunha banda e doutra os funcionarios do Estado, a Provincia e o Municipio, entraron como hordas de tártaros no nomenclátor de Galiza e non deixaron pedra con pedra.

Por miragre, Pontevedra non é xa ‘Puen-te-vedra’ e Taboada non se convertiu aínda en ‘Tablilla’ ou ‘Tabloncillo’, e, por miragre tamén, Penteareas se contentan con trocarse no anfíbio Puenteareas e non chegou a Puentearenas.

Mais temos en troques un Sejalvo (por Seixalvo) que quita a cabeza e unhas Cunjeiras enternecedoras, un Sejomil capaz de satisfacer ao idiota máis eisixente, un Cillero que non significa ren e no que é imposíbel recoñecer ao eufórico Celeiro, etc., etc.

Se as aseñoritadas xentes galegas do século pasado se tiveran proposto poñerse en ridículo con plena conciencia, non o farían mellor. Non satisfeitas con desprezar os cantos, os bailes, o idioma, trataron de borrar, en colaboración cos empregados do centralismo, hasta as inofensivas toponimias (publicado pol’*A Nosa Terra*, 15-9-1934, e recollido en Sanmartín Rei 1997: 80-82).

Por unha parte, houbo topónimos que conviviron durante moito tempo con dúas formas, unha a ‘oficial’ ou escrita, a que figura no nomenclátor, como *Villanueva*, e outra tradicional usada pola xente, que dicía *Vilanova*. E por outra parte, hai tamén numerosos casos en que a forma ‘oficial’ terminou por eliminar a forma tradicional despois de séculos de uso, como pode ser o caso de *Puebla del Caramiñal* (Boullón Agrelo 1992), *Villalba* ou *Manzaneda*, «que no galego documental eran *A Pobra* (ou *Proba*) *do Daián*, *Vilalba* ou *Maceeda*» (Santamarina 1988: 95). Aínda aconteceu que moitos falantes acabaron por achar normal a coexistencia de dúas denominacións, a oficial utilizada en calquera tipo de escritos ou documentos e a tradicional da fala, producíndose unha curiosa inversión da

verdade histórica na mentalidade dos utentes do idioma: consideran correcta a forma escrita e deturpada a lexítima e tradicional («Aquí chamámoslle *Sampaio*, ou *San Fiz*, mais o nome propio é *San Pelayo*, ou *San Félix*», di a xente). Isto levou Santamarina (1988: 95) a afirmar:

A deslealdade cara ó propio idioma chega ás veces a adquirir caracteres grotescos como é o caso do alcalde de *Pobra do Caramiñal* que, en contra das evidencias filolóxicas decidiu que o 'seu' concello debía chamarse *La Puebla del Caramiñal* e mesmo organizou un referendo popular no que a súa proposta venceu abrumadoramente. Rechazos semellantes producíronse tamén por parte doutros alcaldes (*Fisterra*, *Ordes*, *Pobra de Trives*, *Pobra de Brollón* etc.).

Resulta evidente que nin tan sequera o voto popular pode outorgar carta de lexitimidade filolóxico-científica a formas híbridas, a falsificacións históricas ou a deturpacións lingüísticas. Mais tamén debemos ter en conta que os topónimos galegos actualmente oficiais foron sancionados polo voto popular a través dos seus representantes no Parlamento e por decisión do goberno saído das urnas. E neste asunto parece lóxico que debe prevalecer o criterio do corpo electoral galego no seu conxunto, reflectido nos correspondentes órganos de representación popular, sobre o particular dunha localidade, que pode obedecer a razóns conxunturais ou caprichosas derivadas dunha circunstancia temporal moi concreta e, por tanto, efémera.

En síntese, para recuperarmos plenamente a nosa identidade como galegos e galegas e mesmo para a recuperación da nosa dignidade individual e colectiva resulta fundamental a restauración da toponimia e da antroponimia galegas na súa forma correcta, desbotando definitivamente aquelas deturpacións onomásticas que nos mostran os estigmas da colonización lingüística castelá e que atentan non só contra a nosa historia e contra o noso idioma, senón tamén contra o sentido común e mesmo en moitos casos contra o bo gosto.

4. A CASTELANIZACIÓN E DEFORMACIÓN ANTROPONÍMICA

O proceso de deturpación dos antropónimos galegos desenvolveuse, igual que o dos topónimos, como consecuencia da imposición dunha lingua allea e do desprestixio da propia, e co obxectivo de proceder á súa castelanización para desa forma borrar as marcas máis visíbeis da existencia dunha comunidade con lingua e cultura de seu. Tal finalidade produciu nuns casos, con efecto, a castelanización da forma galega (*Huerta* por *Horta*, *Puente* por *Ponte*, *de la Fuente* por *da Fonte* etc.), mais noutros moitos casos o que se conseguiu foi a simple deformación pseudocastelanizadora da forma lexítima (*Teijeiro*, *Ameixeiras*) ou a bárbara hibridación (*Carvajal*). A castelanización é, pois, o obxectivo, mais non sempre se logra, tanto por dificultades propiamente lingüísticas como pola ignorancia dos axentes deturpadores. Estes poden ser as autoridades estatais ou as eclesiásticas, pois, como afirma Lema Suárez (1991: 123), moitas veces foi suficiente

coa simple decisión unilateral do escribán ou crego correspondente para mudarlle a un labrego o seu nome ou apelido xenuinamente galego por outro equivalente castelán. Os autóctonos Paios foron facéndolle un sitio ós espúreos Pelaios e Pelayos, o Domingos perde o -s final, e os Albertes vanse arredondando en Alberto. Esta alternancia inicial, precedesora da decidida castelanización, mesmo se dá adoito nun mesmo documento e con escasas liñas de separación entre as formas en liza, como se pode observar nun documento de 1783 (*Libro de la Cofradía del Sacramento de S. Miguel de Treos, 1766-1851*, f° 28, a^o) no que tan só cinco liñas separa a Patricio de Outeiro do ‘reconvertido’ Patricio de Otero. Bastantes anos antes, un vicecura escribe, contra 1724, Joseph de Villarino, cando uns folios atrás figuraba esta mesma persoa coma José de Vilariño. E certo individuo pasou dun ano a outro de se chamar Baltasar de Vilanova a ser Baltasar de Villanueva.

De forma semellante ao que aconteceu coa toponimia, a deturpación dos nomes de pía comezou en época temperá, coincidindo coa penetración do castelán na Galiza. No século XVII «a castelanización dos nomes propios galegos xa estaba bastante desenvolvida» (Lema Suárez 1993: 126). Mais, aínda así, «moitos dos nomes galegos ou con formas galeguizadas seguíronse consevando nos documentos –a pesar de que estes xa se redactaban por completo en castelán– ó longo dos séculos XVI, XVII, XVIII e mesmo XIX» e, especialmente no referente aos apelidos, «non se conseguiu desgaleguizalos ou acastrapalos ata ben entrado o séc. XIX, na meirande parte dos casos» (Lema Suárez 1991: 122-123).

Na castelanización dos apelidos seguíronse as mesmas pautas que na toponimia, coas correspondentes equivalencias e/ou traducións: *Souto* → **Soto*, *Outeiro* → **Otero*, *Montouto* → **Montoto*, *Salgueiro* → **Salguero*, *Cabaleiro* → **Caballero*. Tamén se produciron numerosos híbridos: *Carballo* → **Carvajo*, *Soutelo* → **Sotelo*. Así mesmo, a alteración deturpadora dos apelidos galegos (Ferreiro 1997: 54-55) afectou os formados por un sintagma composto de preposición *de* + artigo + substantivo mediante a falsa segmentación da contracción da preposición co artigo (*da Ponte* → **De Aponte*, *da Cuña* → **De Acuña*), mediante a eliminación da preposición con aglutinación do artigo ao substantivo (*do Campo* → **Ocampo*, *do Pazo* → **Opazo*), mediante a crase total dos dous compoñentes (*do Outeiro* → **Douterelo*), mediante a eliminación da preposición e o artigo (*do Outeiro* → **Outeiro* ou **Otero*, *do Barro* → **Barro*) ou pola simple tradución (*da Fonte* → **de la Fuente*).

Moitos dos nosos apelidos foron deturpados aínda a finais do século XIX, cando se xeneraliza a inscrición nos rexistros civís, por un funcionariado castelanizado que normalmente era analfabeto en lingua galega e que cometeu auténticas barbaridades no desempeño do seu labor, con interferencias da ortografía castelá e tendo tamén en conta a ausencia naquela altura dun estándar culto do galego. Como imos, entón, dar por válido agora un procedemento corrompido desde o inicio? Hai que outorgar carta de natureza a unha aberración histórica pola simple razón de que xa está feita? De ningunha maneira. Felizmente, grazas tamén á batalla dada no Congreso polos deputados nacionalistas galegos, comprometidos coa lingua, hoxe é posíbel restaurarmos os nosos nomes e apelidos, xa sen proble-

mas legais que o impidan. Non se debería, pois, repetir nunca máis aquela lamentábel situación, contada por Lesta Meis nun breve artigo publicado n'*A Nosa Terra* no ano 1924, e que tantas veces se debeu repetir en diferentes lugares do país, cando unha señora chega a un xulgado dicindo que se chama 'Fulana Meixide' e o funcionario lle altera o apelido:

-Usted se llamará Fulana Meigide.

-Non, señor, que son Meixide.

Intervín eu falando no mesmo idioma que a muller: O apelido Meixide é un apelido galego moi corrente. Supoño que neste libro haberá moitos máis. Contestoume o bo do home que alí non se podía poñer Meixide, porque esta palabra non é castelán. E eu saílle con esto: '¿E se vén un inglés ou francés a apuntar aquí un fillo vostede que fai: pon os apelidos que lle dean ou castelanízaos? Respondeume que era cousa distinta (en Sanmartín Rei 1997: 78).

Cada un de nós ten hoxe a oportunidade e a responsabilidade individual, xa sen impedimentos legais, de recuperar para si propio e para os seus familiares máis próximos a forma auténtica do seu nome e apelidos, contribuíndo desa maneira a devolver ao país esa parte de identidade colectiva perdida, e a acrecentar de paso a propia autoestima e o grao de satisfacción con un mesmo. Así como a restauración toponímica é unha competencia e unha responsabilidade dos poderes públicos, a restauración antroponímica depende directamente da vontade individual; mais tamén debemos ter en conta que os cargos institucionais son elixidos por todos nós e que, por tanto, nós podemos sancionar positivamente ou censurar o seu comportamento no referente a este tema.

Todas aquelas persoas que teñen un nome ou apelido deturpado e que realizan os trámites para a corrección desa anomalía, están contribuíndo a restabelecer o equilibrio eco-lingüístico necesario para a colectividade e para si propias. A recuperación da forma galega auténtica non só non dá problemas, senón que evita moitos, se se quixer usar habitualmente, para alén da propia satisfacción persoal de ver corrixida unha desviación histórica e de recuperar unha denominación que nos reconcilia coas nosas propias raíces e cos nosos antepasados.

5. A TOPONIMIA NA CIDADE DA CORUÑA

Se a riqueza de topónimos é grande en toda a Galiza, tamén na cidade da Coruña acontece o mesmo. Porén, pódese afirmar que a situación xeral de abandono en que se acha a nosa toponimia, e en especial a microtoponimia, aínda é maior nesta cidade que no resto do país, debido á desidia das autoridades locais. En canto que nalgúns concellos, mesmo moi modestos, se están a facer grandes esforzos para a recuperación da toponimia tradicional, aquí déixase esta totalmente abandonada e permítese en ocasións que sexan as construtoras privadas as que a substitúan por nomes como *Urbanización Soto* ou *Los Rosales*, que nada teñen que ver coa historia do lugar en que se achan situados.

Para un breve repaso da situación dos topónimos na cidade convén termos en conta que até o ano 1912 o concello da Coruña terminaba aproximadamente no que hoxe é a Ronda de Nelle. O resto pertencía ao concello de Oza, organizado en catro freguesías: San Pedro de Visma, San Cristovo das Viñas, San Vicente de Elviña e Santa María de Oza. Así nos podemos explicar a existencia de barrios tradicionalmente considerados ‘periféricos’ ou que nunca se sentiron como parte real da cidade, como *Visma, A Silva, Cances, A Moura, Bens, San Cristovo, Monelos, Eirís* etc. Este concello, fundamentalmente rural e que fornecía produtos agrícolas á Coruña, estaba organizado demograficamente en varios núcleos de poboación, todos eles lugares ou aldeas cunha rica microtoponimia, agredida desde hai tempo e hoxe dunha maneira especial. Un caso singular é o xa aludido da zona de Elviña e A Zapateira, onde se substituíron nomes tradicionais como *Augaceiros, O Escorial* ou *Monte do Crego* por nomes de cidades como *Glasgow, Amberes* ou *París*, deixando desaparecer outros tan sonoros e fermosos como *As Mariñas Douradas*, onde hoxe se sitúa o campus universitario de Elviña.

No entanto, podemos diferenciar varios estados de conservación dos topónimos da cidade:

- a) topónimos consolidados que non semella correren risco de desaparición, pois normalmente corresponden a nomes de barrios: *Monelos, Eirís, Cances, A Silva* etc.
- b) topónimos en perigo de desaparición, como *A Gouxa, As Eiriñas, O Hortelo, Loureiro, A Gramela, O Corralón, As Regas* etc.
- c) topónimos deliberadamente substituídos por outros, como *Garás* (actual Linares Rivas), *Campo da Leña* (hoxe Praza de España), *Camiño Novo* (hoxe Juan Flórez) etc.
- d) topónimos deturpados, como a citada rúa *Alcabaleiros* (que eran os encargados de cobraren as *alcabalas* ou impostos para os produtos que entraban na cidade), transformada en calle/rúa *Caballeros*, ou a rúa *Rego de Auga*, oficialmente *Riego de Agua*.
- e) topónimos que designaban lugares, aldeas ou casais, moitos deles desaparecidos baixo a férula dos polígonos industriais que circundan a cidade, como é o caso do polígono da Agrela-Bens: *Amarredonda, As Torres das Vellas, A Ramalleira, A Agra de Cances, Gatón, O Regueiro, As Cortiñas, A Fortaleza, Marzán, A Agra dos Mallos* etc. Outros como *Horta de Espiñeira, A Laxe* ou *O Rueiro* no bairro de Labañou e San Roque só perviven parcialmente entre a xente de maior idade. Na *Sagrada Familia* esta denominación arrasou con outras como *Infesta*.

Aínda se podería sinalar outro caso de inadecuación na extensión do uso dun topónimo: chámase *Polígono de Elviña* a un sitio que está fóra de Elviña (só a aldea do campus); utilízase a fórmula *Agrela-Bens* (ou erradamente *A Grela-Bens*) cando *Agrela*

(diminutivo de *agra*), era unha agra pequena ao lado esquerdo da Avenida de Fisterra e *Bens* dista dous quilómetros dese sitio; *Nelle* era un lugar entre Vioño e os Mallos, e *Outeiro* era outro lugar ao carón de Vioño; a *Agra do Orzán* tampouco se correspondía coa situación actual.

6. O TOPÓNIMO A CORUÑA

Finalmente, faremos só unhas breves consideracións sobre a denominación oficial da cidade da Coruña, atendendo aos criterios filolóxico e legal. Do punto de vista filolóxico a forma do topónimo é *Cruña*, procedente da forma prerromana CLUNIA, documentada así na *Crónica Troiana* (século XIV) e en diversos documentos galegos dos séculos XIII ou XV (véxase, por exemplo, Maia 1997: 28). Con anterioridade ao século XII o lugar figura documentado como *Faro* e *Burgo do Faro*; no *Códice Calixtino*, manuscrito en latín do século XII, aparece a forma *Crunia*. Posteriormente vai aparecer a forma con epéntese *Coruña*, que se converteu en habitual na actualidade. Mais aínda nos autores decimonónicos era moi frecuente *Cruña*. Canto ao artigo, é unha norma universalmente aceptada que, cando se fixa o seu uso diante dun topónimo, pasa a formar parte integral deste: *La Rochelle*, *Den Hagen*, *Las Palmas*, *Los Ángeles*, *El Paso* etc. Como *Cruña* e *Coruña* son formas galegas, tal artigo non pode ser outro máis que *A*. Así o demostran tamén outros topónimos existentes na propia cidade: *A Gaiteira*, *A Cubela*, *A Moura*, *A Palloza*, *As Lagoas*, *A Sardiñeira*, *A Silva*, *A Zapateira* etc. Ou tamén habería que admitir formas híbridas (e ridículas) co artigo en español e o substantivo en galego como *La Moura*, *La Silva*, *Las Lagoas* ou *La Zapateira*? Ou, o que lingüísticamente sería máis coherente, aínda que socialmente máis aberrante e incomprensíbel, a tradución completa do topónimo, do tipo de *La Mora*, *La Zarza*, *Las Lagunas* ou *La Zapatera*? De seguirmos este modelo, como se podería traducir a forma *A Coruña* ao castelán cando aínda descoñecemos con certeza o seu significado real? En síntese, *A Coruña* é un topónimo, do punto de vista filolóxico, tan galego como o dos concellos que a circundan, *Arteixo*, *Culleredo* ou *Oleiros*, ou doutras localidades próximas como *O Carballo*, que tamén se desnaturalizou en tempos pasados no híbrido **El Carballo*, cando a súa tradución ao español debería ser **El Roble* ou **El Carvajo*. Mais, felizmente, a forma oficial actual fica restabelecida na única filoloxicamente correcta, co artigo e o substantivo en galego, como é o caso da cidade do seu contorno próximo.

Desde a perspectiva legal, o artigo 10 da Lei de Normalización Lingüística, aprobada por unanimidade no Parlamento Galego, establece que os topónimos da Galiza «terán como única forma oficial a galega». Correspóndelle á Xunta da Galiza a decisión final da forma dos topónimos, segundo o artigo 10.2 da mesma lei, previo informe da Comisión de Toponimia, constituída por expertos na materia designados pola propia Xunta. De acordo con este informe o goberno galego oficializou *A Coruña* por medio do Decreto 146/84, do 27 de setembro, única forma oficial ratificada por sentenzas do Tribunal Supe-

rior de Xustiza da Galiza, polo Tribunal Supremo e polo Tribunal Constitucional. Así mesmo, o Parlamento español, co voto favorábel de todos os seus membros presentes, aprobou a denominación *A Coruña* para a provincia. Por tanto, a única forma oficial é *A Coruña* «por unanimidade» (Monge 2003: 97-99).

REFERENCIAS

- Boullón Agrelo, Ana Isabel (1992): «A Pobra do Caramiñal: perspectiva lingüística», in *As razóns dun nome: Pobra do Caramiñal* (Concello de Pobra do Caramiñal, 5-13).
- Boullón Agrelo, Ana Isabel (1996): «Descendentes galegos de *Iohannes*», in *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta* (Santiago de Compostela: Universidade, 377-392).
- Castro, Rosalía (1863): *Cantares gallegos* (Vigo: Imp. de D. Juan Compañel).
- Díaz Pardo, Isaac (1987): *Galicia hoy y el resto del mundo* (Sada-A Coruña: Edicións do Castro).
- Ferreiro, Manuel (1997): *Gramática histórica galega II. Lexicoloxía* (Santiago de Compostela: Laiovento).
- Lema Suárez, Xosé María (1991): «Interferencias lingüísticas do galego no castelán de Galicia dos séculos escuros. Algunhas calas nunha comarca rural: a Terra de Soneira». *Cadernos de Lingua* 3, 111-133.
- Lema Suárez, Xosé María (1993): «Os nomes de persoa dunha parroquia rural galega: Berdoias (1607-1760)». *Cadernos de Lingua* 8, 117-134.
- Maia, Clarinda de Azevedo (1986): *História do Galego-Português* (Coimbra: INIC).
- Manoel-Antonio (1972): *Poesías* (Vigo: Galaxia).
- Monge, Manuel (2003): *A Coruña de Paco Vázquez* (Vigo: A Nosa Terra).
- Monteagudo, Henrique (1985): «Aspectos sociolingüísticos do galego, castelán e latín na Idade Media en Galicia». *Revista de Administración Galega* 1, 85-108.
- Novoneyra, Uxío (1985): *Os eidos. Libro do Courel* (Vigo: Xerais).
- Sanmartín Rei, Goretti (1997) (ed.): *Prosa didáctica (1916-1936). Antoloxía (A Nosa Literatura 26)* (Vigo: AS-PG & A Nosa Terra).
- Santamarina, Antón (1988): «Efectos do contacto lingüístico na toponimia galega», in Dieter Kremer (ed.): *Homenagem a Joseph M. Piel por ocasião do seu 85º aniversário* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 87-96).

Drets lingüístics fonamentals de la ciutadania europea

ORIOL RAMÓN I MIMÓ

En primer lloc vull agrair a l'organització que m'hagin convidat a fer aquesta conferència i a vostès per la seva presència, em sento molt honorat de ser aquí en un ambient que considero tan amical com de germanor. He demanat a una bona amiga, la Goretti, que em traduís la conferència per tal de poder-me dirigir a vostès en la seva llengua. Li agraeixo l'esforç, alhora que demano disculpes per la lectura del meu gallec, que hagués volgut més lusità però que una decisió normativista molt discutible m'ho ha impedit. Abans de començar, i sense cap pretensió, els diria que vostès com a gallecs no facin secessions lingüístiques innecessàries i mirin d'apropar-se a una llengua que els pot oferir un futur i una expansió que ja voldriem molts catalans. D'altra banda, el meu domini del gallec no passa de la lectura, per tant, les sortides del guió les faré en català i valencià si cap de vostès no hi té inconvenient.

L'organització de les Jornades em va demanar que aquest espai el dediqués a donar una visió global (imagino que volien dir europea) sobre les possibilitats legals de l'ús d'una llengua dita minoritzada, és a dir, que parlés sobre els drets de la ciutadania en el context europeu. Em suggeriren que contrastés aquests drets amb l'ús del català a la ciutat de Barcelona, i amb els postulats d'un document anomenat *Declaració universal de drets lingüístics*.

Per tant, dedicaré aquests tres quarts d'hora a parlar de tres qüestions que, si bé semblen deslligades entre si, ofereixen un eix comú per a la reflexió que no desvetllaré fins el final: en primer lloc intentaré situar l'estat del plurilingüisme a la Unió Europea; continuaré assajant d'explicar els canvis que experimenten les situacions sociolingüístiques a les ciutats, mirant l'exemple de Barcelona; i per acabar explicaré quines alternatives ofereix la *Declaració universal de drets lingüístics* per a corregir els desequilibris que s'estan generant amb massa celeritat pel que fa a l'ús de les llengües.

1. EL PLURILINGÜISME A LA UE

1.1. BREU INTRODUCCIÓ

El dia 10 de desembre de 1948 l'Assemblea General de les Nacions Unides adoptà i proclamà la Declaració Universal dels Drets Humans (Resolució 217 A). En el seu article segon la Declaració estableix que «*tothom té tots els drets i totes les llibertats*» sense distinció de «*raça, color, sexe, llengua, religió, opinió política o altra, origen nacional o social, posició econòmica, naixement o altra condició*». És el primer cop en la història de la humanitat que un text amb valor jurídic de declaració internacional cita la llengua com a factor no discriminatori. Aquesta Declaració ha esdevingut el referent i la base dels pactes i convenis internacionals sobre drets humans i també dels capítols dedicats a drets fonamentals de moltes constitucions estatals.

Si fem una mica d'història podem observar que els drets fonamentals de la persona ja havien estat abordats amb anterioritat, malgrat que no formulats tan explícitament. Així, si ens remuntem a l'antiguitat podríem citar el Codi de Hammurabi (al voltant del 1750 a. C.), el decàleg de Moisès (s. XIII a. C.) i el Deuteronomi (s. VIII a. C.), textos molt antics que, si bé no es formulen com a drets humans, sí que enceten el camí de la declaració de drets. Si continuem amb la història i som capaços de fer una lectura generosa d'alguns textos podem gosar citar, ja a l'edat mitjana, la Carta Magna de Joan I d'Anglaterra (1215), la qual limita el poder del sobirà anglès; als Països Catalans, la institució de *Pau i Treva* fa referències a la protecció de determinats drets tot i que en un context molt concret. A l'Edat moderna es continuen promulgant normes que recullen alguns dels drets que avui en dia es consideren fonamentals. De tots ells podem citar la «Bill of Rights» d'Anglaterra (1679), que esdevingué una de les bases jurídiques de la constitució britànica i que dotava el Parlament de força facultats com ara dictar lleis.

No serà, però, fins a finals del segle XVIII que els drets de la persona es comencen a considerar bàsics. D'aquestes dates són els documents de referència de la Declaració Universal de Drets Humans: la «**Bill of Rights**» de 1791 (que recull les deu primeres esmenes a la Constitució de 1787 dels Estats Units d'Amèrica) i la **Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà**, proclamada per l'Assemblea Constituent de la I República Francesa l'any 1789. Cap d'aquest dos documents, però, no fa esment explícit de la llengua i del dret d'ensenyar-la, tampoc no l'esmenta en els articles que proclamen el dret a una defensa justa o en els que proclama la llibertat d'expressió. Ambdues, però, són les primeres Declaracions amb una clara voluntat transformadora i, malgrat la seva precarietat jurídica, suposen un camí sense retorn en la configuració dels drets humans.

La Declaració de 1948 distingeix entre dos tipus de drets: els que fan referència a la persona (anomenats de primera generació), que es recullen en els articles 1 al 21; i els que fan referència als aspectes més globals com els drets econòmics, socials i culturals, inclòs el dret a l'educació (anomenats de segona generació). Els primers encara no tenen en compte la llengua, o bé la citen tan sols com a factor de no discriminació enmig de

moltes altres qüestions. Els drets de segona generació desplegats més endavant adopten el dret a la llengua com un dels drets humans derivats de la no discriminació.

Entre d'altres declaracions de segona generació, cal destacar el **Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics**, de 16 de desembre de 1966, on ja es comença a advertir que la pertinença a una minoria lingüística no pot ser cap excusa per privar ningú dels seus drets fonamentals (article 27 de l'esmentat Pacte). Aquest tímid procés iniciat amb aquest Pacte Internacional es reflecteix en la **Declaració dels drets de les persones que pertanyen a minories nacionals o ètniques, religioses o lingüístiques**, adoptada per l'Assemblea General de les Nacions Unides el 18 de desembre de 1992, i a Europa amb la **Carta Europea** (amb estatus de Convenció) **de les llengües regionals o minoritàries**, adoptada pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa el dia 5 de novembre de 1992, entre d'altres documents que ara seria molt llarg de citar. En efecte, la primera declaració esmentada reconeix que *«la promoció constant i la realització dels drets de les persones que pertanyen a les minories (...) lingüístiques, formen part integrant de l'evolució de la societat en el seu conjunt i s'inscriuen en l'ordre democràtic fundat sobre la legalitat»* (Preàmbul). Aquesta mateixa Declaració, i les següents també, va una mica més enllà en exigir als estats que la ratifiquin que s'han de comprometre a *«protegir l'existència i la identitat nacional o (...) lingüística de les minories, en els seus respectius territoris i a afavorir la instauració de les condicions adequades per promoure aquesta identitat.»* (Article 1). Els drets lingüístics expressats en aquestes declaracions no van més enllà, però, de la recomanació de protecció i promoció de les llengües que parlen **algunes persones pertanyents a minories lingüístiques** (continuem en el *dret individual*), i això no solventa les situacions d'indefensió de les comunitats lingüístiques que veuen com els seus drets són conculcats per altres lleis estatals en vigor. La pressió que han exercit els estats en els organismes internacionals explica el fet que no s'hagin explicitat positivament els drets lingüístics de les comunitats, en conseqüència, la protecció internacional dels drets lingüístics no es pot desenvolupar amb la normalitat i l'esperit d'obertura necessaris per esdevenir prou efectiva. La **Convenció marc sobre la protecció de les minories nacionals** de 10 de novembre de 1994 havia de ser un instrument de dret per a la protecció de les minories però, com apuntà el professor Lázaro, optà per *«no reconèixer la titularitat col·lectiva de cap dret, però en canvi ha admès la necessitat de protegir d'alguna manera les identitats minoritàries, a través d'una fórmula de clara arrel liberal com <drets de les persones que pertanyen a les minories>»*. Per tant, aquest text, malgrat les expectatives creades, continua en la mateixa línia dels textos de dret internacional que han optat per la tutela de dels drets individuals i continuen mantenint el concepte jurídic de minoria per a les persones i no pas per als col·lectius.

1.2. LA UNIÓ EUROPEA

I tot això els ho explico perquè ens hem de desenganyar. La Unió Europea, tal com explicaré a continuació i del cert que la majoria de vostès ja saben o intueixen, és construïda sobre una base liberal, i per uns estats la darrera pretensió dels quals és perdre el control

d'allò que passa dins de les seves fronteres. Per tant, si em permeten, jo ara puc fer una exposició del règim lingüístic a la UE, però el meu deure és advertir-los que el final no és gens diferent al que s'imaginem: les llengües que no hem accedit a un estatus d'oficialitat no tenim dret a gairebé res, i per tant, els ciutadans i ciutadanes que usem habitualment (no en la intimitat) altres llengües, hem d'aprendre a ser comunitaris en una de les vint que hores d'ara gaudeixen de l'estatus esmentat. Vull, però, justificar aquesta conclusió aprioritzada i justificar aquest crítica abanderada a un règim lingüístic que s'anomena multilingüisme integral.

I per entendre el règim lingüístic de la UE abans potser cal que ens aproximem, molt breument a la seva organització.

1.3. APROXIMACIÓ A L'ORGANITZACIÓ DE LA UNIÓ EUROPEA

Les Comunitats Europees estan formades per estructures estatals i és a partir d'aquestes, i només d'aquestes, que ha quedat configurada l'actual Unió Europea. La majoria d'aquests estats mantenen una particular pugna per imposar els seus criteris econòmics, polítics, socials i lingüístics (potser per aquest mateix ordre) en el nou i apassionant espai europeu, i en aquesta pugna hi ha hagut de tot menys respecte a la diversitat cultural, i als drets col·lectius dels grups que configuren el mapa de l'Europa de totes les llengües. El model europeu s'ha basat en un consens de correlació de forces de tots els estats membres en els assumptes més conflictius i les voluntats i interessos més diversos.

Josep Huguet (ara Conseller de la Generalitat de Catalunya) afirmà en un llibre de l'any 1991 que a Europa Occidental existeixen dos models d'estat clarament diferenciats. Per un costat els estats del centre i nord del territori, amb una gran tradició democràtica, que han estat pioners de la tolerància i el respecte de les llibertats, i que s'han configurat al voltant d'una base mononacional molt definida. És l'Europa de la diversitat, dels «*veritables Estats del benestar*» (Huguet, 1991: 85). En l'altre extrem, sempre segons Huguet, tenim els estats que, amb centre a París, configuren el triangle jacobí (Roma, Madrid i Londres). Són estats decimonònics, basats en el domini gairebé medieval, amb una administració centralitzada i lenta, altament burocratitzada i, en alguns casos, amb una deficient prestació dels serveis públics. Aquests estats són plurinacionals i plurilingües, però només una nació, una llengua, les dominants, han exercit i exerceixen la sobirania plena. Una nació s'ha erigit com a Estat-Nació i ha impedit el ple desenvolupament de la resta de realitats nacionals del territori estatal, i, en alguns casos, ha obstaculitzat el contacte entre els diversos territoris nacionals que quedaren fragmentats per les divisions arbitràries de les fronteres estatals. La base d'aquests estats és, com més segura, més vulnerable, car justifiquen la seva raó de ser en una unitat pàtria basada en el domini i no en el respecte i reconeixement de la diversitat nacional, cultural i lingüística dels seus propis territoris. Els estats de tradició jacobina han acudit a Europa per un principi de necessitat, purament circumstancial i ple de dubtes, més que per una opció clara de futur polític, i per tant, territorial.

Les consideracions d'Huguet ens posen en alerta sobre l'Europa que tant s'ha mitificat i que cal intentar explicar amb el màxim d'objectivitat. I és que no ens hem d'enganyar, la base de la Unió és econòmica: ja en els seus inicis l'objectiu de la *Comunitat europea* fou la creació d'un mercat interior i una unió econòmica i monetària. De fet quan els Tractats europeus parlen de *desenvolupament harmoniós, equilibrat i sostenible, parlen de les activitats econòmiques, parlen d'assolir un alt nivell d'ocupació i de protecció social, la igualtat entre l'home i la dona, un creixement sostenible i no inflacionista, un alt grau de competitivitat i de convergència dels resultats econòmics, un alt nivell de protecció i de millora de la qualitat del medi ambient, l'elevació del nivell i de la qualitat de vida, la cohesió econòmica i social i la solidaritat entre els Estats membres*. Evidentment que aquests objectius marcadament econòmics han tingut, des del començament, una pretesa cooperació política. Així l'any 1969 es fa la primera reunió de caps d'estat i de govern, que representa el primer *Consell europeu*. És l'escenificació d'aquesta voluntat política que s'acabarà concretant del tot en la creació de la Unió Europea amb el Tractat de Maastricht de 1992. Des del meu punt de vista l'any 1992 conflueixen en un Tractat, encara complex, la majoria d'objectius polítics dels estats membres. La Unió Europea comporta, d'acord amb el seu Tractat, una nova etapa en el procés creador d'una unió més estreta entre els pobles d'Europa, en la qual les decisions s'han de prendre de forma més oberta i pròxima als ciutadans. Però els seus objectius continuen essent de caràcter econòmic¹, de caràcter polític², i de caràcter jurídic³. No representa cap avenç el fet de postular que la novetat de Maastricht va ser la creació d'una ciutadania europea, fet que responia a la voluntat de reforçar la protecció dels drets i interessos dels ciutadans dels Estats membres, que el Tractat d'Amsterdam ja va definir en l'apartat 2 de l'article 6 per no deixar cap escletxa a possibles interpretacions: «*la Unió ha de respectar la identitat nacional dels seus Estats membres*». Orientació que no canvia gens en la Constitució europea, pendent ara de la ratificació dels estats.

D'acord amb els Tractats constitutius, els Estats membres signataris, han transferit a la Unió europea la competència normativa –total o parcial– sobre determinades matèries;

¹ «*Promoure el progrés econòmic i social i un alt nivell d'ocupació i assolir un desenvolupament equilibrat i sostenible, principalment mitjançant la creació d'un espai sense fronteres interiors, el reforçament de la cohesió econòmica i social i l'establiment d'una unió econòmica i monetària*», (article 2 del Tractat de Maastricht).

² «- Reforçar la protecció dels drets dels nacionals dels Estats membres, mitjançant la creació d'una ciutadania de la Unió; - afirmar la seva identitat en el pla internacional, en particular mitjançant l'establiment d'una política exterior i de seguretat comuna; - mantenir i desenvolupar la Unió com un espai de llibertat, seguretat i justícia, en el que estigui garantida la llibertat de circulació de persones conjuntament amb mesures adequades respecte al control de les fronteres exteriors, l'asil, la immigració i la prevenció i la lluita contra la delinqüència» (article 2 del Tractat de Maastricht).

³ «- Mantenir íntegrament el dret comunitari i desenvolupar-lo amb l'objectiu d'examinar en quina mesura les polítiques i formes de cooperació establertes en el Tractat han de ser revisades, per tal de garantir l'eficàcia dels mecanismes institucionals comunitaris», (article 2 del Tractat de Maastricht).

competències legislatives, reglamentàries i d'administració dels Parlaments i governs nacionals, que els Estats membres han decidit atribuir a la Unió europea. El principi d'atribució de competències és el fonament de tot l'ordenament jurídic comunitari. Les institucions comunitàries només poden actuar en funció de les competències atribuïdes i per a assolir els objectius establerts.

Per tant, l'*arquitectura* europea es basa en els tres Tractats fundacionals: el Tractat constitutiu de la Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer (CECA), signat a París i que va entrar en vigor el 23 de juliol de 1952; el Tractat constitutiu de la Comunitat Europea (CE), signat a Roma i que entrà en vigor el dia 1 de gener de 1958; i el Tractat constitutiu de la Comunitat Europea de l'Energia Atòmica (Euratom), signat a Roma i que entrà en vigor el dia 1 de gener de 1958.

Aquests Tractats fundacionals han estat adaptats en diverses ocasions, en particular en ocasió de l'adhesió dels nous estats membres. A més han estat objecte de tres reformes més profundes que han acabat amb modificacions institucionals importants, així com amb la introducció de nous àmbits de competència per a les institucions europees. Són, està clar, l'Acta Única Europea, signada a Luxemburg (que entrà en vigor l'1 de juliol de 1987); el Tractat de la Unió Europea, signat a Maastricht (que entrà en vigor l'1 de novembre de 1993); el Tractat d'Amsterdam (que entrà en vigor l'1 de maig de 1999).

El Tractat de Niça signat el 26 de febrer de 2001 modifica els Tractats vigents. Entrà en vigor amb la ratificació dels quinze Estats membres segons el que preveuen llurs disposicions constitucionals, a finals de 2002, però no significà cap avenç substancial en cap direcció, segons el meu criteri.

Un punt i a part mereix la Constitució que pretén ser un document de referència i definitiu. Fa algunes passes endavant, sobretot en el reforçament del PE, però tampoc no podem caure en el seu parany i hem de veure un cop més, tal com demostraré en el punt següent, que és un document, si se'm permeten els qualificatius, seguidista, estatalista i en certa mesura immobiliària.

1.4. EL RÈGIM LINGÜÍSTIC DE LA UNIÓN EUROPEA

Arribats a aquest punt, estem en condicions d'explicar el règim lingüístic de la UE. Les tres fonts fonamentals del dret comunitari, doncs, són:

- El *dret originari* de les Comunitats Europees, que es concreta en els tractats constitutius amb els annexos posteriors, protocols, complements i modificacions. Així, el *Tractat de París de Constitució de la Comunitat del Carbó i de l'Acer (CECA)*, de 18 d'abril de 1951; els *Tractats de Roma de Constitució de la Comunitat Econòmica Europea (CEE)* i de la *Comunitat Europea de l'Energia Atòmica (EURATOM)*, ambdós de 25 de març de 1957; i el *Tractat Constitutiu del Consell Únic i de la Comissió única de les Comunitats Europees (Tractat de fusió)*, de 8 d'abril de 1965; l'*Acta Única Europea* (1986); aquests tractats, units a tots els d'adhesió configuren el dret comunitari originari. El *Tractat de*

la Unió Europea (anomenat *Tractat de Maastricht*, de 7 de febrer de 1992), és un tractat d'integració europea que no només significa el reforçament de la unió econòmica sinó també la inclusió de disposicions de tipus culturals i patrimonials dins de les clàusules d'unió, per tant, en el dret originari.

- El *dret derivat*, que comprèn les reglamentacions obligatòries que deriven o es creen a partir dels tractats anteriors. La forma jurídica que poden prendre és de Reglament, Directiva i Decisió, o també de Recomanació⁴.
- Una tercera font de dret comunitari són els *acords internacionals* que afecten les Comunitats Europees com a subjectes de dret internacional que són.

Segons el dret originari, doncs, queda clar que les llengües de la Unió haurien de ser les oficials dels estats membres.

Si ens situem en l'anomenat *dret derivat* observem que els citats Tractats de constitució de la CEE i d'EURATOM, en els articles 217 i 190 respectivament, es limiten a declarar que el règim lingüístic de la Comunitat l'ha de fixar el *Consell de Ministres* (l'actual *Consell de la Unió*), per unanimitat i sense contradir les disposicions previstes en el Reglament del Tribunal de Justícia. El Reglament número 1 del *Consell de Ministres*, de 15 d'abril de 1958, estableix el règim lingüístic de les Comunitats Europees i declara que les llengües oficials i de treball han de ser les llengües dels Estats presents en els Tractats de Roma; això vol dir: l'alemany, el francès, l'italià i el neerlandès (article 1). La resta d'articles del Reglament estableixen els criteris que determinen el concepte de «llengua oficial» a les Comunitats Europees i les seves condicions d'ús que podem resumir en:

- dret individual dels ciutadans a relacionar-se amb les institucions europees en qualsevol de les llengües oficials (article 2);
- a nivell institucional, les Comunitats Europees s'han de relacionar amb cada Estat membre en la llengua d'aquest (article 3);
- els reglaments i altres textos, així com el Diari Oficial s'han de redactar en les llengües oficials (articles 4 i 5).

⁴ Els Reglaments són d'acompliment obligat des del moment de la seva adopció a nivell comunitari. Són d'aplicació directa, sense que sigui necessari adoptar mesures estatals per a la seva aplicació. Les Directives estableixen objectius, però correspon als Estats membres la seva aplicació a nivell estatal. Vinculen els Estats membres quant als resultats, però els deixen escollir lliurement la forma o els mitjans per a la seva aplicació. Les Decisions es refereixen a temes concrets. Són d'obligat acompliment pels destinataris que designen. En conseqüència, una Decisió pot destinar-se a un o a tots els Estats membres, a empreses o també a particulars. Les Recomanacions (i també els Dictàmens) són actes sense valor jurídic obligatori. Simplement indiquen la posició de les institucions sobre un assumpte concret.

El 1973, l'adhesió de Dinamarca, Irlanda i el Regne Unit, provoca la distinció entre llengua oficial i de treball per tal de dotar al gaèlic irlandès de l'estatus d'oficial sense considerar-la com a llengua de treball. El Reglament es tornà a modificar en les successives Actes d'adhesió fins al moment actual amb la darrera gran ampliació de tots sabuda, que amplia a vint el nombre de llengües oficials. Això és l'anomenat multilingüisme integral.

Aquest particular règim lingüístic rep una nova aportació en el Tractat d'Amsterdam, es tracta del dret dels ciutadans de la Unió a utilitzar les llengües oficials, les que esmenta l'article 314, en la relació amb les institucions comunitàries. Així, l'apartat 3 de l'article 21 del Tractat de la Comunitat Europea estableix que tot ciutadà de la Unió es podrà dirigir per escrit a qualsevol de les institucions o organismes de la Comunitat, és a dir, a totes les institucions, els comitès econòmic i social i el regional, i el defensor del poble europeu, *«en una de les llengües esmentades a l'article 314 i rebre una resposta en la mateixa llengua»*. Les llengües a què es refereix són les de l'article 314 del Tractat, per tant, les llengües dels Tractats constitutius, també l'irlandès.

Només el Consell (format pels caps d'estat, recordem-ho) pot modificar a petició d'un Estat membre aquest règim lingüístic, d'acord amb l'article 290 del Tractat d'Amsterdam, que disposa que *«el règim lingüístic de les institucions de la Comunitat s'estableix pel Consell, per unanimitat, sense perjudici de les disposicions previstes en el reglament del Tribunal de Justícia»*.

Tot i la rigidesa del Reglament núm. 1 esmentat, podem trobar-hi alguna escletxa on les nostres llengües iniciarien un procés de presència, si més no, en el mapa d'aquest multilingüisme. És el cas del seu article 8 que, en relació amb els Estats membres en els quals existeixen diverses llengües oficials, estableix que *«l'ús d'una llengua es regirà, a petició de l'Estat interessat, per les normes generals de la legislació d'aquest Estat»*. No cal dir, però que cap dels estats membres ha usat mai aquesta disposició, però continua essent una petita porta on ens podríem emparar.

Els Estats han usat en diverses ocasions la possibilitat de modificació d'aquest Reglament. Sempre, però, ha estat amb la voluntat de reduir el nombre de llengües oficials. Així per exemple, l'any 1994, el ministre francès d'assumptes europeus proposà de limitar el nombre d'onze llengües de la Unió a cinc llengües de treball. Davant d'aquesta declaració el Parlament europeu va adoptar una Resolució (de 19 de gener de 1995), *sobre l'ús de les llengües oficials a les institucions de la Unió Europea* on destaca l'afirmació del seu compromís favorable a la igualtat de les llengües oficials i de les llengües de treball de tots els estats que constitueixen la Unió, que és un element fonamental de la noció d'Unió Europea, de la seva filosofia i de la igualtat política dels seus Estats membres, i confirma que el plurilingüisme constitueix un dels trets característics de la cultura i civilització europees i un element important de la pluralitat i de la riquesa cultural d'Europa.

Per il·lustrar encara millor la manca de voluntat plurilingüe observem que, si bé l'article 6 del document esmentat diu que les institucions poden determinar la modalitat

d'aplicació del règim lingüístic, no ha quedat clar quin és l'abast doctrinal del terme «modalitat d'aplicació». D'aquesta manera, el *Reglament Intern del Consell* (24 de juliol de 1979) en l'apartat 1 de l'article 8 disposa que el Consell ha de deliberar sobre la base dels documents i projectes establerts en les llengües previstes pel règim lingüístic en vigor. Només el Parlament Europeu permet l'ús, en circumstàncies determinades, d'algunes llengües que no són oficials. L'article 79.1 del Reglament del Parlament Europeu preveu que tots els documents s'han de redactar en les llengües oficials, i a més, en el punt 2 d'aquest mateix article permet la traducció «*en qualsevol altra llengua que la Mesa consideri necessària*». Una lectura generosa (sempre hem de recórrer a aquest tipus d'interpretacions) d'aquest article pot conduir-nos a un optimisme sense fonament, de moment, ja que si bé podem veure una porta oberta (molt petita), el mateix reglament no és capaç de determinar en quines llengües es poden formular les peticions dels ciutadans al Parlament.

El règim lingüístic basat en el multilingüisme integral, s'ha convertit en un multilingüisme restringit o aplicat només a les llengües oficials dels Estats membres, i la pluralitat lingüística ha quedat relegada a aquestes sense donar cap opció a la resta de llengües de la Unió Europea.

Sota l'etiqueta del respecte a la diversitat lingüística, els Estats de la Unió Europea amaguen el veritable motiu del manteniment d'un sistema lingüístic tan complex i car (5% del pressupost i el 15% del funcionariat, aproximadament), que representa, sens dubte, el manteniment de la seva parcel·la de poder i de presència en unes institucions.

Atès, doncs, l'especificitat del dret comunitari i que el Reglament citat, amb les modificacions realitzades després de cada adhesió, hom pot deduir que els ciutadans i ciutadanes europeus que no tenen com a pròpia una llengua oficial són, davant dels drets lingüístics, de segona categoria, perquè no resulten afavorits del dret derivat d'aquest reglament: ensenyament de llengües, intercanvis escolars, lliure circulació dels treballadors, règim jurídic, intervencions al Parlament europeu, etc. El mateix pla d'acció per a impulsar l'aprenentatge d'idiomes i promoure la diversitat lingüística (promogut per la Comissió Europea), es reserva a les llengües oficials.

Per tant, repetim en forma d'afirmació categòrica perquè es basa en una realitat jurídica: el multilingüisme integral proclamat com a sistema de respecte a la pluralitat es fonamenta en una falsa concepció del pluralisme, almenys en una concepció parcial i excloent a partir del moment que no integra totes les realitats lingüístiques europees, les llengües de la ciutadania europea.

I tot plegat malgrat que la pròpia *Comissió Europea* reconeix, i cito textualment de la seva pàgina web que «*a més de les llengües oficials dels Estats membres que es parlen a la Unió Europea, més de 40 milions de ciutadans europeus, segons determinades estimacions, parlen llengües minoritàries o regionals que tradicionalment s'usen en el seu territori*». L'informe esmenta algunes d'aquestes llengües a les que afegeix l'irlandès i el luxemburguès «*malgrat el seu estatut oficial en els seus Estats membres respectius*». L'informe també inclou les comunitats lingüístiques en una situació similar als parlants

de llengües minoritàries, però que parlen una llengua oficial d'un altre Estat membre fora de les seves fronteres.

Poques esperances, doncs, per als ciutadans i ciutadanes del que podríem anomenar l'altra Europa lingüística. Dos exemples més per a acabar-ho d'il·lustrar: el Programa «Cultura 2000» (Decisió núm. 508/2000/CE del Parlament Europeu i del Consell, de 14 de febrer de 2000, relativa al programa «Cultura 2000»), reconeix en el seu apartat 6 de la part expositiva que:

«El Tractat atorga a la Unió Europea la responsabilitat de crear una unió cada cop més estreta entre els pobles europeus, així com contribuir a l'esclat de les cultures dels Estats membres, dins del respecte de la seva diversitat nacional i regional, posant de relleu el patrimoni cultural comú i fent especial atenció a preservar la situació de les cultures i llengües de menor difusió a Europa».

I malgrat que en l'articulat de la Decisió no es fa cap més referència a les llengües no oficials o de menor difusió, sí que en l'apartat b) de l'Annex II (que presenta les possibilitats de traducció i de foment de la lectura) diu que una de les finalitats del programa «Cultura 2000» és «sensibilitzar i difondre la creació literària i la història dels pobles europeus, per mitjà del suport a la traducció d'obres literàries, dramàtiques i de referència (especialment de les llengües europees de menor difusió i de les llengües dels països de l'Europa Central i Oriental)». És clar que tot plegat no deixa de tenir una doble lectura i que llengües europees de menor difusió poden ser el danès o el finès (i no el gallec, el frisó, el català, el basc, etc.) I és que a la Unió Europea, ja ho hem vist, cal llegir sempre amb precaució qualsevol de les decisions preses. I el segon exemple és la Decisió núm. 1934/2000/CE del Parlament Europeu i del Consell, de 17 de juliol de 2000, que estableix l'Any Europeu de les Llengües 2001. Un any que hauria d'haver servit per sensibilitzar la ciutadania europea sobre la importància d'aprendre idiomes en un marc tan divers com l'europeu i sobre la importància que té entendre la llengua d'altri per poder apreciar millor la persona i la seva cultura. És una bona filosofia. Molt estimulant. El problema, però, és sempre el mateix: quina diversitat? Quines llengües ens serveixen per comprendre la persona i la seva cultura? Entendré més un gallec si apreng castellà o si faig l'esforç d'aprendre gallec? L'Any europeu de les llengües 2001, des de la pròpia Decisió fins a la seva execució, fou el paradigma del multilingüisme integral europeu. I els recursos que es destinaren a unes i altres llengües són ben desiguals. I si cal també hi podem afegir que el filtre per poder aconseguir un ajut per a realitzar qualsevol activitat en el marc de l'Any Europeu fou l'Estat membre on resideix el demandant. Hem de convenir, doncs, que el model europeu encara no és prou respectuós amb la diversitat lingüística. No ha sabut (ni ha pogut) oferir una alternativa digna que procuri preservar-la sencera. Potser a Europa no se sap que:

«Ens podem malentendre usant la mateixa llengua i podem comunicar-nos usant llengües distintes. Tot depèn de si existeix o no un projecte d'entesa que vagi més enllà del llenguatge»
(Marina, J. A. 1998).

Les claus per assolir un plurilingüisme realment igualitari s'han de cercar en la convicció que no s'aconseguirà un mapa lingüístic just fins el moment que es decideixi un plantejament basat en el respecte dels drets col·lectius i territorials de les comunitats lingüístiques. Això significa que totes les llengües de la Unió Europea han de ser reconegudes com a oficials i han de poder ser usades en les relacions dels ciutadans amb les institucions comunitàries. A més, cada llengua ha de gaudir d'un espai o territori reconegut com a espai d'expressió propi de la llengua en qüestió, allà caldria garantir-ne el seu ús exclusiu en totes les funcions públiques i en l'ensenyament. El respecte al dret individual ha de tenir tres eixos fonamentals: poder relacionar-se en la llengua pròpia amb les institucions comunitàries, el dret a usar la llengua pròpia en totes les relacions interpersonals, i el dret d'usar-la i d'obtenir traducció en cas de ser jutjat o detingut o estar sotmès a un procés penal. Les nostres propostes poden ser viables, fins i tot econòmicament, si es redueixen les llengües de treball de la Unió Europea i si el nou marc europeu és capaç de superar les barreres estatals (de fet i de mentalitat) per a poder reorganitzar equitativament els fons que es destinen als afers lingüístics.

La «justícia ecolingüística» no es pot basar, com apunten alguns, en les lleis de supervivència o en la llei de l'equilibri ecològic, quan el poder dels estats es converteix en l'element clau que decanta aquest equilibri vers unes poques llengües. Hem de pensar que la pressió de les minories podrà activar una justícia lingüística vers un nou model d'Europa basat en la convivència entre les diverses llengües i cultures europees.

Hi ha altres vies, està clar, més possibilistes (algú en diria més realistes), però també sabem que el temps de vida de moltes de les llengües minoritzades, ara mateix, és molt limitat i que a Europa hi ha força llengües en aquesta situació tan delicada i crítica⁵; i el temps, també ho sabem tots, és una variable que sempre juga a favor del més fort.

Finalment, les conclusions d'aquest apartat són compartides per nombrosos estudiosos de la situació sociolingüística europea. Com a exemple poden servir les conclusions finals de l'estudi Euromosaic que diu que les comunitats lingüístiques que estan en condicions de mantenir-se són les que reben un suport públic considerable, que activa i promou els processos de producció i de reproducció que operen a la societat civil. No és

⁵ Juan Carlos Moreno (2000, 267-276) en cita i en descriu algunes com el romaní, el basc (a França), el bretó, el francoprovençal, l'occità (en les seves varietats llemosina, auvernies, provençal, i gascona), el frisó, el caxubi, el sami o lapó, el vepse, el gagaús, el votiac. Aquestes estan greument amenaçades, sempre segons l'autor, però n'hi ha d'altres que estan en una situació força preocupant. Són: l'aragonès, l'asturià, l'aranès, el sard, el ladí, el friülà, el romanx (tot i ser una de les llengües oficials de Suïssa), el gaèlic irlandès, el gaèlic escocès, el gal·lès i el sòrab, entre d'altres parlars o llengües oficials en situació minoritària en algun territori com l'alemany, el grec o l'albanès.

cap secret, tampoc, que la gran majoria de comunitats lingüístiques minoritàries no només no tenen suport, sinó que també han d'afrontar una hostilitat oberta cap a la seva existència i les seves activitats, fet que encara dificulta més el seu procés de recuperació. Vostès n'han tingut una prova en la recent decisió de l'ajuntament d'A Coruña de duplicar un topònim prescindint fins i tot del propi sentit comú.

Una altra conclusió d'aquest estudi rau en el fet que la demografia no garanteix la capacitat de supervivència d'una comunitat, com ho demostra el cas d'algunes comunitats lingüístiques més grans d'Europa, l'existència de les quals no està del tot garantida.

L'informe Euromosaic també contempla el canvi de mentalitat que s'està produint sobre el valor de la diversitat per al desenvolupament econòmic i la integració europea. I com la llengua esdevé un element clau d'aquesta diversitat, i si la diversitat ha de ser la clau de nous conceptes per a un desenvolupament comunitari diferent i innovador, cal vetllar per promoure i conservar el patrimoni de la diversitat (de la lingüística també). Els autors de l'informe final de l'estudi Euromosaic proposen un seguit de suggeriments i recomanacions a la Comissió per tal que engeguin un procés europeu de planificació lingüística que tingui en compte les necessitats de les comunitats lingüístiques minoritàries i que asseguri el ple desenvolupament de la riquesa lingüística i cultural d'Europa.

1.5. LA CONSTITUCIÓ EUROPEA

No he tingut prou estona per a poder analitzar la Constitució europea amb deteniment. Ho he de dir a priori, així com també he de dir que la meua opinió és que s'està dimensionant exageradament (no vull creure que sigui intencionadament) la validesa d'aquest document. Tots sabem que una Constitució europea no és una Constitució estatal i no té cap validesa jurídica. Se situa, doncs com un altre document de Declaració d'intencions. Dic un altre perquè els que hem hagut de seguir de prop el procés de promoció de les llengües a Europa ja fa temps que n'estem cansats de veure molta intencionalitat i molt poc canvi. La Constitució, pel que fa al règim lingüístic, no canvia absolutament res perquè preval el Dret originari, el dret dels tractats i de les seves modificacions per adhesió.

En la *Carta Europea dels Drets Fonamentals*, que hagués pogut esdevenir un document de base de la Constitució, i que s'aprovà a la Cimera de Niça el dia 7 de desembre de 2001, podem observar alguns trets que afecten els drets lingüístics i la diversitat cultural i lingüística:

- la primera observació que cal fer en un document que es basa en el «*respecte de la diversitat de cultures i tradicions dels pobles d'Europa*», és que no va més enllà del marc traçat pels Tractats Constitutius, això vol dir que representa un immobilisme respecte dels drets col·lectius⁶, reconeixement que ens sembla

⁶ En el «*Rapport sur l'elaboration d'une Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne (C5-0058/1999-1999/2064 (COS))*» la Comissió d'afers Constitucionals del Parlament Europeu destaca unes competències actuals de la Unió que poden desenvolupar legítimament la «*inclusion de droits individuels ou*

- imprescindible per assegurar un marc de respecte a la diversitat amb garanties jurídiques i amb garanties autèntiques per a tots els pobles d'Europa;
- una *Carta de Drets Fonamentals* que es basi en el respecte «de la identitat nacional dels Estats membres i de l'organització dels seus poders públics en el pla nacional, regional i local» torna a partir d'un marc favorable als estats, i és, si més no, poc imaginatiu, ja que la lectura que en desprenem és que redueix l'aplicació de dret europeu per darrera de l'estatal;
 - els drets declarats a la Carta són drets que la Unió Europea ja havia de respectar, car deriven del dret internacional subscrit pels Estats membres de la pròpia Unió⁷: dret a la dignitat humana, a la vida, a la llibertat i seguretat, a l'accés a la justícia, etc., i per tant no s'allunya d'aquells tractats i convenis internacionals que, com hem vist, encara estan lluny de marcar la norma jurídica per a un autèntic respecte a la diversitat;
 - les úniques referències a la llengua⁸ en tota la carta són en:
 - l'article 21, apartat 1, del capítol III (igualtat) que proclama, de forma genèrica allò que ja havia establert la *Declaració universal de drets humans* i la *Convenció europea relativa als drets humans i a les llibertats fonamentals*: no es pot discriminar ningú per raó de llengua;
 - l'article 22 del capítol III, que proclama que la Unió respecta la diversitat cultural, religiosa i lingüística;
 - l'article 41, apartat 4, del capítol V (ciutadania), on es deixa clar que la ciutadania de la Unió es pot relacionar amb les institucions en una de les llengües dels tractats.

El primer reconeix el dret doctrinal internacional de no discriminació individual per raó de llengua; mentre que el segon anuncia un dret que podríem anomenar programàtic però que es queda aquí, sense concretar, ni desenvolupar, ni explicar el contingut del

collectifs dans la Charte». El subratllat, evidentment, és nostre. Entre les competències citades hi ha: «iii. la position des minorités régionales et ethniques», (pàg. 20), que no va ser desenvolupada pels redactors finals de la Carta. No sabem, però, la raó d'aquesta decisió.

⁷ Tal com exposa l'informe elaborat per la Comissió d'Afers Constitucionals del Parlament Europeu (*Rapport sur l'elaboration d'une Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne* (C5-0058/1999-1999/2064 (COS)). Final A5-0064/2000) en el punt 2 de la seva exposició de motius: «aquesta situació presenta una anomalia pel que fa als Estats membres» (pàg. 11), ja que la Unió Europea com a tal no ha subscrit ni ratificat cap Tractat internacional perquè no pot fer-ho i per tant «la situació actual és insatisfactòria» (pàg. 11). Per tant un dels reptes no abordats encara pel Consell Europeu és la superació d'un marc jurídic comú que facilitaria molt les coses a tots els nivells.

⁸ En l'informe esmentat la Comissió d'Afers Constitucionals del Parlament Europeu recomana que es tinguin en compte alguns tractats internacionals i els protocols corresponents a l'hora de redactar la Carta, entre d'altres cita la *Carta Europea de llengües regionals o minoritàries del Consell d'Europa* i la *Convenció marc per a la protecció de les minories* (pàg. 21), textos que no s'han tingut en compte ni se citen en el preàmbul de la Carta.

terme *respecte*, un terme d'altra banda amb escàs valor jurídic si no es concreta o es desplega en reglaments; finalment, l'esment al dret lingüístic (en sentit molt ampli) que fa la Carta és un dret en l'àmbit de l'administració pública europea. Hi dediquem un darrer punt.

El Tractat d'Amsterdam amplià el tractat de la Unió Europea en un punt fonamental: la ciutadania europea. Per aquesta s'establiren uns quants drets que la Carta reproduceix en gran mesura. Un d'ells és el dret dels ciutadans i ciutadanes a relacionar-se amb l'administració europea en una de les llengües dels tractats (les dotze de dret originari, deduïm). L'observació no és gaire perspicaç: si la relació amb l'administració europea cal fer-la en les llengües dels tractats la *Carta de drets fonamentals* constreny, una altra vegada, i relega, de nou, les llengües no oficials a un paper secundari. A més, aquest article contradiu en certa mesura els articles 21 i 22 citats anteriorment. Si en fem una lectura no estrictament jurídica, convindrem que negar el dret a un/a gallec/ga a relacionar-se amb la institució europea (que també és la seva) en la pròpia llengua és un factor discriminatori per raó de llengua (article 21) i, a més, no respecta la diversitat lingüística (article 22). Així de simple. Però la simplicitat, sovint, no és la millor aliada. Fixem-nos sinó en els tractats constitutius en els quals s'empara la *Carta de Drets Fonamentals* i observem que allò que aniria contra l'estat de dret europeu fóra precisament que un gallec es pogués relacionar en la seva llengua amb les institucions (o simplement que ho demanés) i que un ciutadà espanyol es declarés indefens a Galícia si no es pogués relacionar amb l'administració en llengua castellana.

La *Carta Europea dels Drets fonamentals* torna a ser un document, pel que fa al respecte a la diversitat cultural i lingüística, poc decidit, amb la clara voluntat de no trencar l'equilibri europeu basat en l'equilibri de forces estatals, i mancat de cap força de canvi. La Constitució que els estats membres ratificaran d'aquí a pocs mesos no va més enllà. Es queda en els postulats que va traçar la Carta Europea de drets fonamentals.

Certament, la Constitució diu que cal respectar «la riquesa de la diversitat cultural i lingüística i que cal vetllar pe patrimoni cultural». Així mateix prohibeix tota discriminació per raó de llengua (ho hem sentit en una altra banda això, certament!). Però els ciutadans i ciutadanes podran usar només les vint llengües oficials (amb tots els respectes, també el maltès) i l'irlandès per a relacionar-se amb les institucions. Això sí, la UE, en aquesta Constitució es compromet a donar en el futur «una atenció especial» a les llengües «oficials en part d'un territori estatal». Res no ha canviat.

La Constitució ha perdut una oportunitat històrica de ser un vehicle integrador de fet perquè les cultures i les llengües no hi han desenvolupat un paper fonamental tot i ser la base de la cohesió de la ciutadania. En definitiva, no ha inventat un nou ordre, no ha estat prou coratjosa, s'ha encallat en els vells prejudicis de sempre, ha cedit al poder i no ha escoltat la diversitat dels seus ciutadans i ciutadanes.

La Constitució no ens reconeix com a subjectes. I si no som subjectes, no som ningú, no existim. Em professo europeista, i com a tal no puc acceptar qualsevol projecte d'una Europa en què nacions tan antigues com les nostres no tinguin espai per respirar. Ens pot fer il·lusió un projecte que es construeix no solament sense nosaltres, sinó clarament

en contra nostra? Ho acceptarien els espanyols, els francesos o els alemanys? Per què hem d'acceptar nosaltres la nostra mort política i la nostra estrangulació cultural?

Aquesta Constitució no planteja una nova consciència europea, no reconeix la diversitat i riquesa dels pobles que la integren, no vol obrir camins a noves formes de relació política. Només vol lligar, ben lligades, les estructures estatals actuals, per preservar-les i perpetuar-les. Aquesta Constitució no mira endavant. I, a nosaltres, no ens dona ni veu ni vot.

Si una de les principals riqueses de la Unió Europea és la diversitat, per què l'estat ha de tenir l'exclusiva de la diversitat? Per què quan el tema es planteja a escala subestatal (com és el cas gallec, català, basc), tot sembla inoportú, precipitat o estret?

2. LES NOVES SITUACIONS SOCIOLINGÜÍSTIQUES

Amb aquest panorama europeu, es fa molt difícil que les llengües anomenades minoritzades tinguin la capacitat d'establir els mecanismes necessaris per a esdevenir una llengua d'acollida davant el flux de noves migracions que experimenten les gran ciutats en els darrers anys.

Un estudi molt recent d'alguns professors i professores de la Universitat de Barcelona com Carme Junyent o Jesús Tusón, ens informa que actualment el 7,5 % del total de persones de Catalunya no tenen com a primera llengua ni el català ni el castellà. D'entre aquest percentatge les llengües més parlades són l'amazic, el quítxua, l'àrab, el panjabi, el tagalog, l'urdu, el mandinka, el mandarí, el romanès, el rus, el wolof... No és el moment de fer una anàlisi acurada de l'ús de les llengües a la ciutat de Barcelona, però existeixen dades estadístiques al web de l'Ajuntament, classificades per llengües i barris. Aquestes dades confirmen allò que ja sabem: que la situació sociolingüística a les ciutats (especialment les grans ciutats) està canviant molt i molt de pressa. Aquest fet no seria cap problema per a llengües com el gallec o el català si aquests visquessin una situació normalitzada, però no és així i el que podria ser una base per a una convivència pacífica es pot convertir en un parany irreversible, en un absurd carreró sense sortida.

M'explico. En una situació normal tots els ciutadans i ciutadanes que arriben a un territori miren de relacionar-se amb la societat d'acollida en la llengua d'aquesta. En el cas de Catalunya no és així en la majoria dels casos: ho fan en castellà. Les causes són molt fàcils d'esbrinar:

- en primer lloc l'actitud dels catalanoparlants que acull generalment en castellà (malgrat individualitats i iniciatives molt lloables), perquè en el subconscient col·lectiu encara hi ha massa arrelada la concepció d'autoodi vers la pròpia llengua;
- les persones migrades no tenen consciència de ser en un lloc distint d'Espanya, i està clar quin és l'idioma de l'estat;

- la relació que mantenen aquestes persones amb l'administració és en castellà;
- la relació que mantenen col·lectius de diferents llengües entre ells sol ser en castellà.

Encara no tenim prou dades per analitzar els efectes de l'educació dels fills que han estat escolaritzats en català i que el dominen com qualsevol altra persona. Alguns d'ells, però, no els cal per a res ja que al seu barri la llengua no els és útil i la van abandonant.

I aquesta situació «delicada» s'està convertint en un autèntic punt d'inflexió per a la llengua catalana que, paradoxalment, reula en ús. Seria il·lús i molt poc científic basar aquesta constatació només en els fets que he mirat d'explicar fins ara: la situació a Europa i la nova situació sociolingüística, però intueixo que ambdós factors influeixen i molt en aquesta cruïlla de camins que condueix a l'abandonament de la llengua territorial.

Evidentment, les llengües dels nouvinguts no les hem de culpabilitzar d'una situació anòmala. Elles no alterarien l'equilibri ecolingüístic si la base fos ecològica. O sigui si es donessin totes les condicions perquè el català fos la llengua d'acollida única, predominant, com passa a la majoria de territoris europeus que reben nouvinguts. Fins i tot en aquest cas es produiria, sens dubte, allò que anomenem el mutu enriquiment. Malauradament, però, aquest no és el cas del català i, crec, tampoc ho és del gallec, i en aquest sentit hem d'apressar-nos (malgrat la Constitució europea) a canviar l'estat de la qüestió si volem que les nostres llengües sobrevisquin.

Una alternativa a aquesta mena de cruïlla la proporcionaren els postulats de la *Declaració universal de drets lingüístics*. Un text signat per més d'un centenar d'ONG el mes de juny de 1996 a Barcelona. La Declaració, que pretén ser la base d'una hipotètica *Convenció internacional de drets lingüístics*, proposa el marc internacional de dret fonamental per a les comunitats lingüístiques. De fet, l'esforç dels redactors i redactores, se centrà en l'assoliment d'un articulat aplicable a totes les situacions sociolingüístiques que garanteixi la supervivència de totes les llengües. Així, la Declaració defineix uns drets lingüístics equitatius, sense subordinar-los a cap estatus polític o administratiu, ni a criteris com el grau de codificació o el nombre de parlants. D'aquesta manera els postulats de la Declaració parteixen de la dimensió col·lectiu i individual dels drets lingüístics, perquè la concep la llengua com quelcom que es constitueix col·lectivament en el si d'una comunitat i és també en el si d'aquesta comunitat que les persones en fan un ús individual. D'aquesta manera l'exercici dels drets individuals es capgira: només és possible si hom respecta els drets col·lectius de totes les comunitats i grups lingüístics.

Per tant, una Convenció internacional que emparés la indefensió en matèria de drets lingüístics hauria d'articular, com ho fa la Declaració, aquests drets aplicats a comunitats, grups i persones que comparteixen el mateix espai. Aquesta qüestió, tan delicada com complexa, es resol quan es tenen en compte els drets de les comunitats lingüístiques assentades històricament en un territori i a partir d'aquesta realitat es poden establir en gradació, aplicable a cada cas, els drets dels grups lingüístics amb diferents graus d'historicitat i d'autoidentificació, i dels individus que viuen fora de la seva comunitat d'origen.

D'altra banda, si convenim que cada llengua actua com a factor d'adequació al medi social i natural, la desaparició de les llengües representa la pèrdua de molts mitjans diferents d'adaptar-se a aquest medi. I, no és gens agosarat de postular que d'aquest fenomen en pot derivar, com una reacció en cadena, una progressiva manca de capacitat d'adaptació a l'entorn de força col·lectius humans, incapaços de retornar o d'explorar el camí de l'harmonia amb el seu entorn més immediat perquè n'han perdut l'instrument bàsic: la llengua. Des d'aquest punt de vista, **l'aplicació de la Declaració amb totes les seves conseqüències té un valor doble: d'una banda, vetllar per al manteniment i la promoció de la diversitat lingüística, i de l'altra afavorir el ple desenvolupament de les comunitats, també d'aquelles que han entrat en un greu procés de marginació social.**

La Declaració ha explorat noves vies que propugnen un model diferent d'interacció entre comunitats i poders públics, i, malgrat que se situa en el camp de la utopia, hom no pot imaginar la plena aplicació del conjunt de la Declaració si no es produeix aquest canvi en les relacions entre els pobles i s'orienten de manera radicalment diferent les diverses economies i les relacions que aquestes generen. El canvi preconitzat i volgut, per tant, no es mostra tant com un objectiu (realitzable o no) sinó com una necessitat. En aquest sentit, ja s'han alçat algunes veus que, des del propi liberalisme econòmic, proposen canvis en la línia apuntada, que fan esperar una reacció d'abast mundial basada en el respecte de tots els drets humans i amb l'objectiu de garantir la sostenibilitat i la igualtat entre totes les comunitats del planeta.

Certament, doncs, **la Declaració aconpleix, sobre el paper, un dels seus principis bàsics: esdevenir un instrument útil per assegurar una pau lingüística justa i equitativa, perquè preconitza des de l'inici un model diferent de relació entre la comunitat i els poders públics, basat en la igualtat de tots els pobles i de totes les llengües, per damunt de llurs característiques econòmiques, socials, polítiques, religioses, culturals, demogràfiques, etc.**

La Declaració vol canviar la tendència discriminatòria d'algunes llengües vers les altres, perquè entén que per a la majoria de comunitats el fet de no poder usar la llengua pròpia significa també tancar les portes a la prosperitat econòmica, al desenvolupament normal de la seva activitat comercial, cultural i política, allunyar-les de les decisions que poden afectar-les, tancar les portes a un ensenyament natural en la seva llengua (i de retruc, limitar la seva mobilitat dins i fora de l'estat on han quedat enclavades). Aquest aïllament, en molts casos, té unes conseqüències negatives incalculables per a les comunitats lingüístiques a tots els nivells. Per això la Declaració propugna que el reconeixement dels drets lingüístics es faci des de la pròpia arrel dels drets humans i que impliqui que totes les comunitats puguin desenvolupar naturalment el seu sistema lingüístic, sense que això comporti cap cost addicional, ni econòmic ni social.

La Declaració, a més, proposa un canvi important en la concepció de l'equilibri lingüístic mundial, que caldrà tenir en compte en l'aplicació del seu articulat i, sobretot, en la mentalitat amb què s'elabori una futura Convenció internacional de drets lingüístics.

El canvi proposat és una qüestió de nombres. Si tenim present que la majoria de llengües que encara es parlen al món tenen menys de cent mil parlants (la lingüística actual parla del 80%), hem d'acceptar com a fet més normal que una llengua sigui parlada per poques persones, i com a fet excepcional les llengües de gran extensió de parlants. **Aquesta lògica cal traslladar-la al dret lingüístic de tal manera que els seus principis no es basin en la viabilitat que per a una llengua pot suposar gaudir de més nombre de parlants, sinó en els criteris propugnats per la Declaració, basats en la igualtat real de totes les llengües i en l'equitat com a pràctica jurídica compensatòria.** Altrament, hom només aconseguiria aguditzar els desequilibris ja existents que se centren en el criteri del nombre de parlants, tan rendible, està clar, per a les grans potències econòmiques.

Cap dels principis que proclama la Declaració no serà possible si no són assumits enterament pels estats, que són els poders públics que tenen la responsabilitat d'adoptar-los i de desplegar-los. Per tant, la concepció política d'estat ha de canviar considerablement si la Declaració vol disposar de tot el seu potencial, i més si constatem el fet que gran part del patrimoni lingüístic de la humanitat és en mans de menys de trenta estats. Per tant, és urgent aquest canvi radical. **Un canvi que no es produirà si no s'aconsegueix convèncer els governants que disposen d'un bé patrimonial de tota la humanitat en les seves fronteres administratives i que conservar-lo no és res més que un deure vers la resta de persones del planeta.**

La protecció de la diversitat lingüística pot contribuir a fomentar la pau mundial? Aquesta fou una pregunta recurrent en tot el procés de redacció de la Declaració. I, certament, no té una resposta senzilla. Tot i així, la *Declaració universal de drets lingüístics* ofereix moltes possibilitats per a concretar les possibles respostes. De fet no hi ha respostes possibles si no es tenen en compte la relació de reciprocitat que s'estableix entre la diversitat i la cultura de la pau. Només si entenem aquesta relació com a motor de qualsevol declaració no discriminatòria, podem estar en la línia de poder assolir un equilibri sostingut, on cap comunitat imposi res a l'altra. La Declaració ha fet un gran esforç quan ha explorat els valors que proporcionen les llengües com a elements d'integració al medi i a la comunitat, i ha professat i proposat un marc de relació entre les diverses comunitats, grups lingüístics i individus, basat en aquest model. Per això és imprescindible que treballem per a modificar la percepció que la diversitat lingüística és una barrera per a la comunicació, la integració i l'entesa humanes, i expliquem que allò que fa de la llengua un instrument vàlid com a foment de la pau és que justament és un bé transmissible i acumulable, accessible a tothom i la seva adquisició no comporta cap renúncia.

La Declaració, però, és un text situat al llindar de la utopia. Aquesta ha estat una de les crítiques que ha sovintejat més durant el llarg procés de redacció del document. **L'equilibri que ha cercat la Declaració entre la proclama de la utopia i la via realista, pot provocar problemes a l'hora de concretar l'aplicació dels drets, tanmateix la tria d'aquest tipus de redacció o d'aquest model axiomàtic pot esdevenir un precedent vàlid per a establir uns principis generals de caire utòpic o finalista, acompanyats de les propostes reals com a vies possibles d'aplicació.** Vist així, les crítiques d'aquest

caire al document es fonamenten, en general, en qüestions ideològiques allunyades dels postulats de la Declaració.

Els fonaments de la Declaració oposen clarament el model de la ideologia dominant als principis establerts, està clar, però no només en la seva forma i contingut, sinó també en la pròpia concepció ideològica de base: la Declaració propugna un nou model de legislació lingüística, i per tant de planificació lingüística, que parteixi de la pròpia situació de cada una de les llengües i es basi en l'aprofitament dels recursos de cada una d'elles i de les situacions de contacte que ha mantingut pacíficament durant la seva història. D'altra banda, la Declaració proposa la via de la diversitat com a font de riquesa i no com a font de problemes i per aconseguir portar a la pràctica aquest principi hagué d'explicitar ben clarament que partia de la comunitat lingüística i no dels estats, perquè aquest fou i ha estat (no sabem si serà, però tot indica que continuarem amb aquesta polarització força temps més) un dels obstacles amb què hom ha ensopegat a l'hora de posar a la pràctica els principis propugnats. I vet ací el problema una altra vegada: **si bé l'estat (agradi o no) serà l'ens que hauria d'aplicar, de moment, aquesta Declaració, també és cert que l'esforç principal d'uns i altres haurà de passar per entendre que no hi ha res més artificial per una llengua que el propi estat i que aquest ha esdevingut el seu primer enemic, el principal causant de la desaparició i l'amenaça de moltes llengües del món. La Declaració comporta un missatge de relectura profunda de l'estructura social i de l'organització política, i proposa que s'explorin altres vies perquè la de l'estat no només és obsoleta sinó que es basa justament en els principis oposats a la Declaració.**

La Declaració pretén ser aplicable a una gran diversitat de situacions lingüístiques, i per això ha fet una atenció especial a la definició de l'aparell conceptual en què es basa el seu articulat. Així, considera com a eixos de la comunitat lingüística, la historicitat, la territorialitat, l'autoidentificació com a poble i el fet d'haver desenvolupat una llengua comuna com a mitjà normal de comunicació entre els seus membres. Consegüentment, la Declaració defineix la llengua pròpia d'un territori com l'idioma de la comunitat històricament establerta en un determinat espai. I entén com a espai no solament l'àrea geogràfica sinó també un espai social i funcional imprescindible per al ple desenvolupament de la llengua. Això permet, per exemple, considerar com a comunitat lingüística els pobles nòmades en les seves àrees històriques de desplaçament, i entendre que es troben al seu propi territori i pertanyen a una comunitat lingüística les comunitats que:

- « es troben separades del gruix de la seva comunitat per fronteres polítiques o administratives;*
- . estan assentades històricament en un espai geogràfic reduït, envoltat pels membres d'altres comunitats lingüístiques; o*
- . estan assentades en un espai geogràfic compartit amb els membres d'altres comunitats lingüístiques d'historicitat similar.» (Article 1.3).*

Espai i temps (territorialitat i historicitat) són l'eix de la definició de comunitat lingüística, i el debat originat a propòsit d'aquestes dues variables no és res més que l'extrapolació del debat sobre el model de mapa lingüístic que hom vol per al futur: el que es basa en la historicitat recent, o bé aquell que té en compte una correlació dels drets de totes les comunitats lingüístiques.

La dimensió col·lectiva del dret lingüístic esdevingué irrenunciable. Per això, la Declaració es proposà des del seu inici *«propiciar un marc d'organització de la diversitat lingüística basat en la convivència, en el respecte i el benefici recíprocs»* (Preàmbul), objectiu que no es perd de vista en tota la redacció perquè és on es fonamenta l'equilibri de la Declaració: en l'articulació entre els drets de les comunitats i grups lingüístics i els drets de les persones que en formen part. Per això es tenen en compte, a més de la historicitat relativa i la voluntat expressada democràticament, els factors que poden aconsellar un tracte compensatori. **L'eix col·lectiu i individual de la Declaració** ens permet afirmar que aquesta concep els drets lingüístics com a integrals, o, dit d'una altra manera, complementaris entre els individuals i els col·lectius; i aquesta és, **sens dubte, una de les aportacions que el dret internacional hauria de tenir en compte si vol, realment, preservar el patrimoni lingüístic de la humanitat, i si vol que les comunitats preservin llur llengua amb les millors condicions i la transmetin sense interferències forçades.**

Pel que fa al dret estrictament, la Declaració fa dues aportacions rellevants: en primer lloc, ha fet l'esforç de definir els drets lingüístics fonamentals i els ha articulats; i en segon lloc, ha sabut identificar amb prou precisió el subjecte susceptible de protecció: la comunitat lingüística.

La Declaració és un instrument aplicable? Aquesta qüestió ens la fèiem al començar el treball i ens l'hem de fer també ara públicament. De fet hi ha prou aspectes que ens permeten preveure que la seva aplicació és molt difícil, com ja s'han apresat a afirmar molts detractors i també força analistes neutrals. Això ja ho sabem perquè és un text que fa trontollar les bases de la societat actual, fins i tot les bases del concepte de democràcia actual, i, en aquest sentit, no deixa de ser un document que proposa una nova correlació de forces. La seva aplicabilitat no és una qüestió de possibilismes ni d'equilibris polítics; estem convençuts que aquesta és una qüestió només de voluntats. Caldria que les institucions internacionals pertinents aturessin els seus debats actuals i miressin d'entendre a què i on els aboca la situació mundial si continuem sota aquestes coordenades, i pensessin en les facilitats que aporta l'opció per un nou model d'organització, també política, en unitats més petites els sistemes de comunicació entre les quals han funcionat de sempre al marge de les fronteres administratives. D'aquesta manera hom aconseguiria la revitalització de les comunitats perquè gaudirien de noves perspectives històriques de futur i hom guanyaria en capacitat integradora en el si d'aquestes comunitats perquè el seu referent i la seva lliure determinació restarien plenament assegurades.

Certament, el punt d'inflexió que ha explorat la Declaració, i on ha incidit, planteja un repte de futur interessant. Podem optar pel manteniment del sistema actual, que ja sabem on aboca, en poc temps i amb poques possibilitats de fer marxa enrere, o bé podem

optar pel model proposat des dels principis de la Declaració. Ambdós models són divergents i condueixen a dos indrets ben diferents. La Declaració no deixa de ser una proposta damunt la taula de la UNESCO. Una proposta que va de despatx en despatx, de Divisió en Divisió bo i esperant el moment de llençar-la per la finestra de l'oblit. Del cert que els membres de la UNESCO estan deixant passar davant seu una oportunitat històrica de proposar una humanitat diferent. No ho dic des de la nostàlgia. He intentat demostrar, i per això ara ho **concluc, que les llengües són molt més que un instrument de comunicació, aquest fet atorga la capacitat d'afirmar que la seva pèrdua és el fruit d'un procés deliberat de domini i és la conseqüència de la voluntat de mantenir velles i caduques estructures de poder que han volgut imposar un únic model cultural i lingüístic, i tal com hem vist Europa no en resta exclosa. Per això la força de la Declaració té la voluntat i capacitat d'esdevenir un nou model de respecte de la diversitat. El dret ha d'aportar l'instrument per poder acompanyar aquest procés. Crec que només des d'aquest punt de vista ens podem plantejar la seva aplicabilitat. Malgrat que el diagnòstic sobre el futur de la diversitat lingüística no és gens esperançador, tampoc a Europa, crec que encara no hem arribat a una situació irreversible. Aturar aquest procés no és gens fàcil però tampoc és impossible.**

Gràcies

Conclusións

Dos debates que seguiron as mesas redondas e conferencias das xornadas, e que non reproducimos nas actas por problemas de espazo, tiráronse unha serie de conclusións que se leron na sesión de clausura, que se transmitiron aos medios de comunicación e que reproducimos a continuación:

1. Queremos proclamar que o galego segue a ser unha lingua viva, aínda que sometida a un trato discriminatorio que non corresponde ao seu papel como lingua oficial do país e das súas institucións. Por seren as linguas algo máis que un instrumento de comunicación, o proceso de substitución do galego está motivado na imposición dun sistema en que se procura a redución a un único modelo cultural e lingüístico.
2. Queremos difundir a existencia dun importante movemento asociativo a prol da lingua galega en todas as vilas e cidades, nomeadamente na Coruña e en Ferrol, un movemento claramente enraizado e con tradición local de que nos sentimos bebedores.
3. Solicitamos dos diferentes cargos públicos institucionais, fundamentalmente dos que representan as comarcas e as cidades en que se integran os campus da UDC, que utilicen o idioma galego como lingua habitual de expresión.
4. Reclamamos destas institucións, igualmente, a existencia dun organismo que recolla a nosa toponimia tradicional e que se dedique a manter a nosa riquísima memoria colectiva.
5. Canto á Universidade da Coruña, anunciamos o comezo dun proceso de debate que acabe nun consenso para deseñarmos e desenvolvermos un plano de normalización lingüística que recolla as accións necesarias para habitualizarmos o uso do galego na UDC.

6. Este plano de normalización lingüística debe adaptarse a cada situación concreta e acentuar a planificación no referido aos usos lingüísticos, sen descoidar, evidentemente, o reforzo da competencia. Iguamente, este proxecto debe procurar a implicación de toda a comunidade universitaria, fuxindo da súa redución a un grupo ou sector.

Anexo.

Programa das xornadas

I XORNADAS SOBRE LINGUA E USOS ORGANIZADAS POLO SERVIZO DE NORMALIZACIÓN LINGÜÍSTICA DA UNIVERSIDADE DA CORUÑA E A REAL ACADEMIA GALEGA BAIXO O TÍTULO DE «LINGUA E CIDADE»

A Coruña / Ferrol, 10, 11 e 12 de novembro de 2004

PROGRAMA

Mércores, 10 de novembro

A Coruña, Salón de Actos da Real Academia Galega

17:00.- Inauguración das Xornadas: Excmo. e Magfco. Sr. Reitor, Excmo. Sr. Director Xeral de Política Lingüística, Excmo. Sr. Vicerreitor de Extensión Universitaria e Comunicación, Excmo. Sr. Presidente da Real Academia Galega, Excma. Sra. Deputada Provincial, presidenta da Comisión de Benestar Social, Políticas de Igualdade de Xénero e Normalización Lingüística.

17:15.- «O galego na Universidade da Coruña».
Presentación do estudo dirixido por **Antón Álvarez Sousa**, decano da Facultade de Socioloxía da Universidade da Coruña.

18:30.-»O centro e a periferia. A vivencia do emprego do galego na Coruña».

Xurxo Souto, escritor e xornalista.

20:00.- «Perspectivas da lingua nos espazos urbanos».

Henrique Monteagudo, profesor titular do departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Santiago da Cultura e secretario do Consello da Cultura Galega.

Xoves, 11 de novembro

Ferrol, AULA MAGNA DA FACULDADE DE HUMANIDADES

10:00: «O proceso de normalización lingüística de tres cidades galegas: Santiago de Compostela, Vigo e Ferrol»:

Socorro García Conde, técnica de Normalización Lingüística do Concello de Santiago de Compostela.

Marta Souto, técnica de Normalización Lingüística do Concello de Vigo.

Beatriz Bascoi Maceiras, técnica de Normalización Lingüística do Concello de Ferrol.

11:30: Descanso.

12:00.- Mesa redonda: «Os medios de comunicación e o uso do galego na comarca de Ferrol»

Henrique Sanfiz, director de Radio Fene.

María Ares, xornalista do *Diario de Ferrol*.

Representante en Ferrol de *La Voz de Galicia*.

17:00.- «A actividade cultural e a defensa da lingua galega na cidade de Ferrol».

Fina Casal, responsable da Galería Sargadelos.

18:00.- Coloquio.

19:00.- «Historia do emprego do galego na cidade de Ferrol».

Laura Tato Fontaíña, profesora titular da área de Filoloxías Galega e Portuguesa da Universidade da Coruña, especialista en historia do teatro galego.

Venres, 12 de novembro

A Coruña, Salón de Actos da Real Academia Galega

10:00.- Mesa redonda: «O galego e a cidade da Coruña. Pasado e presente».

Pilar García Negro, profesora da Universidade da Coruña e membro da dirección da Asociación Socio-Pedagóxica Galega.

Xosé Luís Axeitos, profesor no IES Rafael Dieste da Coruña e na UNED e membro da Real Academia Galega.

Sabela Rivas, profesora titular da Facultade de Ciencias de Educación da Universidade da Coruña, especialista en historia da educación en Galiza.

11:00.- Coloquio.

12:00.- «A contribución ao proceso de normalización lingüística de partidos políticos, sindicatos, institucións e asociacións que desenvolven o seu labor na cidade da Coruña».

Francisco Fernández Rei, catedrático de Filoloxía Románica na Universidade de Santiago de Compostela e membro da Real Academia Galega.

Francisco Peña, presidente da Asociación «Alexandre Bóveda».

Lucía Veiga López, vogal da Asociación Cultural Xacarandaina.

16:30.- «Posibilidades de dinamización lingüística e cultural no mundo da empresa».

Daniel Romero, técnico de cultura e normalización lingüística do Concello de Fene.

Tucho Calvo, escritor, xornalista e director literario de *Biblos. Clube de Lectores*.

Carme Couceiro Rivas, propietaria da librería Couceiro da Coruña.

Antón Lado Lago, director de **Reverso. Servizos lingüísticos**.

18:00.- «A perda dos topónimos tradicionais e a falta de referentes culturais para a mocidade».

Xosé Ramón Freixeiro Mato, profesor titular da área de Filoloxías Galega e Portuguesa da Universidade da Coruña e representante galego da Axencia Europea para as Linguas Menos Estendidas.

19:00.- Coloquio.

20:00.- «Drets lingüísticos fundamentais de la ciutadania a Europa».

Oriol Ramón i Mimó, profesor de lingua catalá, ex-director do programa MERCATOR da UE e membro da Xunta do CIEMEN (Centro Internacional Escarré para as Minorías Étnicas e as Nacións).

20:45.- Conclusións e clausura das xornadas.

